

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

**20. Y.Y. BAŞLARINDA OSMANLI SOSYAL EKONOMİK
HAYATINDA KADIN CEMİYETLERİ; OSMANLI MÜDAFAA-İ
HUKUK-I NİSVAN CEMİYETİ ÖRNEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

SÜMEYRA ÇAKIR

İstanbul, 2015

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

**20. Y.Y. BAŞLARINDA OSMANLI SOSYAL EKONOMİK
HAYATINDA KADIN CEMİYETLERİ; OSMANLI MÜDAFAA-İ
HUKUK-I NİSVAN CEMİYETİ ÖRNEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

SÜMEYRA ÇAKIR

Danışman: PROF. DR. EROL ÖZVAR

İstanbul, 2015



T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

İKTİSAT Anabilim Dalı İKTİSAT TARİHİ Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi Sümeyra ÇAKIR'ın 20.Y.Y. BAŞLARINDA OSMANLI SOSYAL EKONOMİK HAYATINDA KADIN CEMİYETLERİ; OSMANLI MÜDAFAA-İ HUKUK-I NİSVAN CEMİYETİ ÖRNEĞİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 23.6.2015 tarih ve 2015-22/19 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi .../.../...
13.07.2015

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

	Öğretim Üyesi Adı Soyadı	İmzası
1.	Tez Danışmanı Prof. Dr. EROL ÖZVAR	
2.	Jüri Üyesi Prof. Dr. AHMET TABAKOĞLU	
3.	Jüri Üyesi Doç. Dr. FEHMİ YILMAZ	

ÖZET

Bu çalışmanın amacı II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı sosyal ekonomik hayatında kadının konumunu "Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti" ve onun yayın organı olan "Kadınlar Dünyası" mecmuası ışığında ele almaktır. İlk bölümde Osmanlı'daki kadınların değişim sürecinde çalışma hayatındaki yerlerini analiz etmek adına Tanzimat dönemi kadınlarının sosyal ekonomik hayatına kısaca değinilmiştir. Devamında çalışma dönemimiz olan 20. yüzyıl başlarında Osmanlı kadınlarının eğitim, sağlık ve sanayi sektörlerindeki istihdam alanları ayrı ayrı incelenmiştir. İkinci bölümde modernleşmenin yarattığı "hürriyet" ortamında, cemiyetleşme süreci değerlendirilerek kadın cemiyetleri amaçları doğrultusunda analiz edilmiştir. Üçüncü bölümde diğer kadın cemiyetlerinden ayrı bir öneme sahip olan "Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti" ve kendi yayın organı olan Kadınlar Dünyası doğrultusunda, dönemin kadınlarının sosyal ve ekonomik hayatta yer alma mücadeleleri değerlendirilmeye alınmıştır.

ABTRACT

The purpose of this study is to examine the status of women in Ottoman social and economic life during the Second Constitutional Era in light of the "The Ottoman Women's Rights Society" and its journal "World of Women". The first chapter briefly touches upon the social and economic life of women in the Reform Era (Tanzimat) to help analyze the evolving status of women's work life during the Ottoman Empire. Next, employment of Ottoman women at the beginning of the 20th century in the education, health, and industry sectors is examined. The second chapter analyzes the goals of women's societies and the process of organizing such societies, a process which was facilitated by modernization's creation of "liberty". The third chapter examines the struggle to integrate women into social and economic life by the "Ottoman Women's Rights Society", which, along with its own publication "World of Women", played a uniquely important role compared to other women's societies.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ŞEKİL LİSTESİ.....	v
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ OSMANLI'DA KADIN

1.1. TANZİMAT'LA BAŞLAYAN REFORM HAREKETLERİ.....	4
1.1.1. Tanzimat Döneminde Devlet, Eğitim, Ekonomi.....	4
1.1.2. Tanzimat Ailesi.....	9
1.1.3. Tanzimat Döneminde Kadınların Çalışma Hayatı.....	11
1.1.4. Erken Dönem Osmanlı Hareket-i Nisvanı.....	12
1.2. İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE TOPLUMSAL DEĞİŞİM VE KADIN.....	14
1.2.1. Sosyo-Ekonomik Koşullar Doğrultusunda Kadınların Çalışma Hayatındaki Yeri.....	15
1.2.1.1.Eğitim Alanında Kadınlar.....	16
1.2.1.2.Sağlık Alanında Kadınlar.....	17
1.2.1.3.Özel ve Kamusal Alanda Kadınlar.....	17
1.2.1.4.Sanayide İşçi Kadınlar.....	18
1.2.1.5.Sosyal Faaliyet Alanında Kadınlar.....	20

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI TOPLUMUNDA CEMİYETLEŞME

2.2. OSMANLI'DA MODERNLEŞME ÇABALARI VE CEMİYETLEŞME	27
2.3. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE BAZI KADIN CEMİYETLERİ VE NİZAMNAMESİ.....	32
2.3.1. Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye.....	35
2.3.2. Teal-i Vatan Osmanlı Hanımları Cemiyeti.....	37
2.3.3. Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi.....	41
2.3.4. Osmanlı ve Türk Hanımları Esirgeme Derneği.....	43
2.3.5. Çerkez Kadınları Teavün Cemiyeti.....	48
2.4. KADIN MECMUALARI.....	52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİR OSMANLI KADIN ÖRGÜTÜ “OSMANLI MÜDAFAA-İ HUKUK-I NİSVAN CEMİYETİ

3.1. CEMİYETİN KURTULUŞ AMAÇLARI, FAALİYETLERİ VE ÜYELERİ.....	55
3.2. CEMİYETİN SÜRELİ YAYIN ORGANI “KADINLAR DÜNYASI DERGİSİ”.....	66
3.2.1.“Kadınlar Dünyası” Mecmuası Işığında Kadınların Çalışma Hayatı	75
SONUÇ.....	84
KAYNAKÇA.....	87
EKLER.....	96

ŞEKİL LİSTESİ

	Sayfa No.
Şekil 1: 1875 Yılı Derneklerin Oransal Dağılımı.....	26
Şekil 2: 1885 Yılı Derneklerin Oransal Dağılımı.....	26
Şekil 3: 1907 Yılı Derneklerin Oransal Dağılımı.....	28
Şekil 4: 1908 Yılı Derneklerin Oransal Dağılımı.....	28

GİRİŞ

Her devlet zamanın akışı içinde iç ve dış etkenlere bağlı olarak değişimler geçirmiştir. Sanayi Devrimi ile başlayan Avrupa'daki ekonomik gelişmeler, bilimsel ilerlemeler ve Fransız İhtilali'nin yarattığı düşünceyle birlikte gelişen ulusçuluk akımı dünyayı ve çeşitli yollarla Osmanlı Devleti'ni etkilemeye başlamıştır.¹ Avrupa'da ekonomi alanındaki hızlı gelişmeler, beraberinde ucuz işgücüne ihtiyaç duyulmasına yol açtı. O zamana kadar çalışma hayatında pek ihtiyaç duyulmayan kadınların çalışma hayatına katılmaları sağlandı. Kadınların çalışma hayatında yer almaları, kadının özgürleşmesini ve de kadın haklarını gündeme getirmiştir.

İkinci Meşrutiyet dönemi Osmanlı toplumunda yeni bir kadın anlayışı gündeme getirir. Dönemin benimsenen ilkeleri olan hürriyet, uhuvvet, musavvat kadını gündeme getirmiştir. Bu dönem gözlenen toplumsal ve demografik değişimler de kadının ön plana çıkmasını kaçınılmaz kıldı. Çoğunluğu aydın kesimin iyi eğitim görmüş çocuklarından oluşan kadın isimler öncülüğünde kadın hareketi başlamıştır.

Çalışmanın ilk aşamasında, Osmanlı kadınlarının toplumsal dönüşüm sürecine katkılarını anlayabilmek için bu dönem, ekonomik, toplumsal ve kültürel açıdan inceleniyor. Osmanlı kadınlarının eğitim, sağlık ve sanayi sektörlerindeki istihdam alanları arşiv belgeleri ışığında ele alınıyor. Burada Balkan ve I. Dünya Savaşları'nda yaşanan yıkım ve felaketlerin kadınların toplumsal hayata girmesini özellikle de çalışma yaşamına girmelerindeki etkisi göze çarpmaktadır.

II. Meşrutiyet döneminde kurulan kadın cemiyetlerinin Osmanlı kadınlarının sosyal yaşantısına ve statüsüne yaptığı katkılar bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Bu dönemde kurulan ve faaliyet gösteren kadın cemiyetlerinin iktisadi ve beşeri faaliyetleri, dönemin Osmanlı iktisadi ve toplumsal yapısı göz önünde bulundurarak incelenmesi hedefleniyor. Kadınların toplumsal rollerinin değişiminde kadın örgütlerinin önemi vurgulanmak isteniyor. Osmanlı kadınlarının toplumsal hizmet amacıyla kurdukları cemiyetler, aktif sosyal hayatta ve çalışma hayatında farklı statülerde yer almalarına vesile olmuştur. İnceleme konusu olan *Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti*, tüm bu cemiyetlerden farklı bir görünüme sahiptir. Kadınların haklarını aramalarında, toplumsal bir rol kazanmaları için verilen

¹ Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.19.

mücadeleyi göstermede ilk ve önemli bir cemiyettir.² Ulviye Mevlan tarafından kurulan ve tüm üyeleri kadın olan cemiyetin maddi, manevi gücünü öğrenmek adına bu isimler Osmanlı arşivinde ve Kadın Eserleri Kütüphanesi'nde araştırıldı. Zira hem evlilik ile değişen soyadları hem de son dönemde yaşamış olmaları hasebiyle geniş bilgiye ulaşmayı imkansız kılıyor. Cemiyetler ve mecmualar dönemi olan bu zaman diliminde Osmanlı kadınlarına dair daha fazla bilgiye ulaşabilmek amaçlı kadın mecmualarına ve bu alana dair yazılmış çalışmalar incelendi. Bu döneme dair birçok mecmuayı bünyesinde barındıran Kadın Eserleri Kütüphanesi arşivinden çokça faydalanılmıştır. *Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti*'nin yayın organı olan *Kadınlar Dünyası* mecmuası özel olarak ele alınıyor. Yazarından çalışanına kadar kadın olan bu mecmua ışığında kadınların sosyo-ekonomik statüsü ve olmak istedikleri statü kendi ifadeleriyle bu çalışmada yer alıyor.

Sosyo-ekonomik açıdan tahlilini yapmaya çalıştığımız son dönem Osmanlı kadınına seçme sebebimiz, Türkiye'de kadın haklarının ilk kez cumhuriyetle birlikte yasal düzenlemeler çerçevesinde tanındığı önyargısını yıkmak, nisvan hareketinin cumhuriyet öncesinde de var olduğunu, kadınların sadece tüketen değil üreten olduğunu ve toplumun dışında değil içinde, aktif olduğunu gösterilmesi amaçlanıyor.

Çalışma konusu Osmanlı'nın son dönemi ve kadın olması sebebiyle; iktisat, tarih, edebiyat ve ilahiyat alanlarına dair araştırma yapılırken dikkat çeken konu, çokça ideolojik çalışmanın varlığı, fakat akademik bir çalışmaya ulaşamama noksanlığı olmuştur. Bu çalışma kadını kendi ifadesiyle ele alması açısından objektif bir çalışma verebilmeyi hedefliyor.

Bu tez çalışması yapılırken Osmanlı kadınları ile alakalı araştırma ve inceleme eserler toplanarak ön değerlendirme yapılmıştır. Serpil Çakır'ın "Osmanlı Kadın Hareketi" adlı kitabı araştırma konumda önemli bir kaynak olmuştur. Tanzimat ve II. Meşrutiyet yıllarında kadınlara yönelik çıkartılan Hanımlara Mahsus Gazete, Aile, Kadın, Kadınlar Dünyası vb. dergi ve gazeteler incelenerek kadınların Osmanlı toplumundaki mevcut durumu anlaşılmasına çalışılmıştır. Özellikle tezimizin konusu olan "*Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti*" ve kendi yayın organı *Kadınlar Dünyası*'nin varlığı birinci kaynaktan bilgilere ulaşabilmek adına epey kolaylık sağlamıştır.

² Serpil Çakır, "Bir Osmanlı Kadın Örgütü Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti", *Tarih ve Toplum* , s: 66, Haziran, s.17.

Çalışmamızda 20. y.y. başında Osmanlı'da gözlenen hareket-i nisvanın, kadınların sosyo-ekonomik konumunu genişletebilmek adına vermiş olduğu mücadele, dönemin mecmuaları ışığında gösterilmeye çalışılıyor. Bu hedefe, bugünkü donanımlardan çok, geçmişten beslenerek ulaşılmaya çalışılıyor.

Birinci Bölüm

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ OSMANLI'DA KADIN

1.1. TANZİMAT'LA BAŞLAYAN REFORM HAREKETLERİ

Tanzimat, Osmanlı tarihinde yeni bir dönemi başlatan hareketin adıdır. Karlofça (1699) ve İstanbul (1700) antlaşması sonucu toprak kayıplarının zorladığı teknolojik ve askeri alanlarda Batı'ya göre düzenlenme çabalarının giderek siyasi hareketlere dönüşmesinin bir sonucudur.³ Siyasi etkenlerin bir sonucu gibi görünen Tanzimat'ın sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel arka planı ve bu iki boyutta gelişen sonuçları da vardır.⁴ Tanzimat ile Osmanlı, devletin askeri ve siyasi sorunlarının yanı sıra sosyal sorunlarla karşılaştı. Bu dönemde devlet politikasında, eğitimde, ekonomide ve ailede görünen değişimler dönemi bütünüyle yansıtmaktadır.

1.1.1. Tanzimat Döneminde Devlet, Eğitim, Ekonomi

Fransız İhtilalı'nın yaydığı "milliyetçilik" akımı, çok uluslu etnik bir yapıya sahip olan Osmanlı İmparatorluğunu etkilemiştir. Osmanlı Devleti, dönemin talepleri ve gayrimüslimlerin istekleri ışığında Türk milliyetçiliği fikrini geliştirerek uygulamaya koydu. Bu aynı zamanda batıda yayılan milliyetçilik propagandasını engellemeye yönelik bir çabaydı. Bu projeye etnik grupların uluslaşma sürecinin önüne geçebilmek, Osmanlı kimliği etrafında bir ortaklık oluşturmak ve bu ortaklığın toplumun bütün katmanları tarafından kabul edilmesi bekleniyordu.⁵ Böylece Osmanlı Devleti'nin yönetimi altında olan farklı etnik kimlikler "Osmanlı" kimliğinde birleştirilerek, etnik milliyetçiliğin yol açabileceği bağımsızlık istekleri önlenecekti.

³ İsmail Doğan, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, 1.cilt, Ankara, 1992, s. 168

⁴ Doğan, s. 176.

⁵ İlber Ortaylı, "İmparatorluk Döneminde Mahalli İdarelerin ve Belediyeciliğin Evrimi", *Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi*, Ed. E. Türkcan, İstanbul 1977, s 7.

Tanzimat Fermanı'yla Osmanlı topraklarında yaşayan her kimliğe ortak bir vatandaşlık tanımı yapmak amaçlanmıştır. Böylece gayrimüslimlerin devlete bağımlılığı sağlanacak ve asırlardır uygulanmakta olan millet sistemine son verilecekti.⁶

Osmanlı İmparatorluğunda toplumsal yapı bu sistem üzerine inşa edilmişti. Yani gayrimüslimlerin sosyal ve siyasî konumu mensup oldukları din anlayışına göre sınıflandırıldı ve her bir din ayrı millet olarak kabul görüldü.⁷ Yapılan bu çalışmalar neticesinde modern vatandaş alt yapısı oluşturulmaya çalışıldı. Bu dönemde başlayan siyasal ve kültürel gelişmelerden etkilenen aydın sınıfı ortaya çıktı. Osmanlı aydınının Batı'daki fikri ve siyasal oluşumlara gösterdiği tepki Osmanlı batılılaşmasının önemli bir boyutunu meydana getirmektedir.⁸ Aydın kesim Tanzimat Fermanı'nın siyasal bir söylemden çok sosyo-kültürel sonuçlarına yönelmiş ve Batı'yı model olarak seçme fikrini dönemin yayın organlarıyla kitleye ulaştırmıştır. Bu ideoloji bir dönem devlet adamı ve aydınlar tarafından savunuldu. Fakat başarısızlıkla sonuçlandı. Siyasal ve düşünce dünyasında toplumsal değişimlere sebep olmuştur. Bu süreç Balkan savaşları sonucunda İttihat ve Terakki Partisinin daha milliyetçi bir politika izlemesine sebep oldu.

19. yüzyıl'da tüm dünyada gelişen merkezîyetçi eğilime paralel olarak siyasal ve ekonomik değişim Osmanlı'da da etkisini göstermişti. Diğer toplumsal ve idari kurumlarda olduğu gibi eğitiminde de devlet denetimine geçilmesi gerekli görüldü. Tanzimat reformlarıyla eğitimde "müspet" bilimlerden faydalanma çağı açılmış, 1876 Anayasası'yla batı tipi parlamenter sistemin ilk adımları atılmıştı.⁹ Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda eğitime ilişkin değişim söz konusu olmamasına rağmen bu fermanla başlayan Tanzimat dönemi ülkede maarif adı altında eğitimin modern çizgide yol almasını sağlamıştır. Tanzimatçılara göre reform için reformcu elemanlara ihtiyaç vardır. Yapılacak yenilikler eski kadronun muhalefet etme ihtimali olabileceğine inanılmaktadır.¹⁰

Tanzimatçıların amacı, Avrupa'nın liberal ve laik fikirlerini almakla birlikte Osmanlılık ideolojisini eğitim kurumlarına yansıtmak ve bu çerçevede müslim ve

⁶ Bekir Koçlar-Şerif Demir, "Hukuk Alanında Osmanlılık Düşüncesi 1839-1871", Osmanlı, C. VII, Edt. Güler Eren, Ankara 1999, s.348.

⁷ Bilal Eryılmaz, Osmanlı Devletinde Millet Sistemi, Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1992, s. 11.

⁸ Doğan, s.178.

⁹ Yıldız Serter, Kadın Araştırmaları Dergisi, 4.sayı, İstanbul, 1996, s.23.

¹⁰ Cahit Yalçın Bilim, Tanzimat Devrinde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (1839-1876), Anadolu Üniv. Yayınları, İstanbul, 1993, s. 28,29

gayrimüslim okullar açarak Osmanlılık fikrini benimsetmekti. Bu amaçla gayrimüslim cemaatlere kendi okullarını açma hakkı verildi. Bu dönem Tanzimat ideolojisine uygun olarak birçok okul açılmıştır. Bunlardan Mekteb-i Mülkiye Fransız sistemi örnek alınarak devlet teşkilatına yönetici yetiştirmek hedeflidir. Galatasaray Sultanisi değişik ırk ve dinden çocukları Osmanlılık ideolojisi etrafında yetiştirmeyi amaçlamıştır. Ayrıca Darüşşafaka, Ziraat Okulu, Darülfünun, Darül muallim-i Rüşdi, Darül Muallimat vs. gibi modernleşme fikriyle kurulan bu okullarda istenilen sonuca ulaşamadı. Fakat bu durum sonraki devirlerde yeniliklere temel teşkil etti.

1838'den itibaren yenileşme çabaları çerçevesinde açılan okullar tümüyle erkek çocuklarının okutulması ve yetiştirilmesi amacına göre düşünülmüştü. Daha sonraki zamanlarda kızlara da eğitimi gerekli gören tezkereler doğrultusunda 1858 yılında kızlar için okullar (kız rüştiyeleri) açıldı. O dönem sıbyan mektebini bitiren varlıklı, kültürlü aile kızları "Konak Eğitimi" olarak tanımlanan eğitimle yetişerek ileriki dönemlerin önemli isimleri olacaktır. Eğitim alanında gerçekleşen bu reform ile kadın eğitimi örgün düzeyde gerçekleşmiş olacaktır. Bu dönem kadınlara da erkekler gibi öğrenim imkanı veren örgün öğrenim kurumları "Ebe Mektebi (1842), Kız Sanayi Mektebi (1870), Darü'l Muallimat (1870)" kadınlara istihdam alanı açması, yeni meslek gruplarının ortaya çıkmasının yanı sıra toplumsal hayata katılma imkanı da sunmaktadır.¹¹ Kadınları bu okullara gönderme gerekçeleri gazete ilanlarında yer aldı. Bu ilanların birinde şöyle denilmektedir:

"Okuyup yazmanın erkek ve kadınlar için elzem olup geçinmek için ağır işler gören erkeklerin ev işlerinde rahat etmeleri ancak kadınların dahi din ve dünyalarını bilerek kocalarının emirlerine itaat etmeleriyle ve istemediklerini yapmaktan sakınmalarıyla ve iffetlerini koruyup kanaat ehli olanlarıyla mümkün olacaktır."¹²

Bununla birlikte eğitim alanında kadınlara yönelik olarak yapılan çalışmalar ülke genelinde yaygın olarak gerçekleşmemiştir. İstanbul gibi büyük şehirlerde belirli aile çocukları faydalanabilmiştir. Yavuz Selim Karakışla, imparatorluk ulusçuluğunun egemen olduğu erken dönemde kadın hareketinin, eğitilmiş kadınlara hitap ettiğini ve eğitilmiş kadınların da üst ve üst-orta sınıfa mensup olduğunu işaret ediyordu.

¹¹ Doğan, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, s.190.

¹² Bu haber için bk. 26 Zilhicce 1278 (1861) tarihli İstanbul Gazeteleri, Ayrıca bk. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, 1977, s. 457

Osmanlı toplumsal değişiminde devletin etkin rolü olmakla birlikte bu değişim, bireyden çok toplumsal çıkara önem vermektedir. Osmanlı kadınlarına yönelik değişimlerde de bu analize ulaşılabilir. Bir değişim söz konusu olmakla birlikte bunun çerçevesi devlet tarafından çizilmektedir. Milli bilincin uyandığı bu dönemde, milliyetçilik ile kadınlara biçilen rol arasında ilişki kurulmuştur. Eğitilmiş kadınların, ailenin ve ulusun daha iyi ve erdemli anneleri olacakları fikri, 20. yüzyılın başlarında Osmanlı toplumunda yansımaları gösterecektir.¹³ Tanzimat dönemi yaşanan bu gelişmeler Meşrutiyet dönemi kadınına ortaya çıkarmıştır.

Tanzimat dönemi ekonomisine baktığımız zaman iktisadi olayların açıklanabilirliği açısından bu dönem daha ön tarihlere alınabilir. Değişim bir anda olmadığı gibi fark edilmesi de bir anda olmamıştır. Osmanlı sisteminin tamamen durgun olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Kendi dinamikleri içinde değişen veya değişim sıkıntıları çeken Osmanlı devleti bir süre sonra, kendi değişimi için Avrupa'yı model olarak görmeye başlamıştır. Dışa baktığımızda Batı 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeni bir iktisadi düzene yönelmişti. Fransız Devrimi ulus-devletlerin yolunu açmıştır. 19. yüzyıl milliyetçilik ve liberalizm çağıydı.¹⁴

19. yüzyılın ilk yarısı boyunca iktisadi uygulamalara bakıldığında, klasik referans sisteminin iki prensibi olan provizyonizm ve fizikalizm etkisi görülmektedir. Fakat tradisyonalizm aşınmaya başlamıştır. Mehmet Genç bunun sistemin mantığına da uygun olduğunu düşünmektedir. Çünkü tradisyonalizmin fonksiyonu, provizyonizm ve fiskalizme uygun olan dengeleri korumaktı. Bu iki prensip yeni birtakım değişimleri gerektirdiği hallerde değişimin yolu açılmış oluyordu.¹⁵

Osmanlı tarihine bakıldığında eski zamanlardaki ıslahat faaliyetleri ile reform çağı arasındaki fark, amaçlanan modelidir. Geçmişteki ıslahat faaliyetlerinde amaç, mükemmel olduğu düşünülen eskiyi model almaktı. Oysa 18. yüzyılın sonlarında başlayan reform çağının

¹³ Fatmagül Bertay, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 350.

¹⁴ Zafer Toprak, *İttihad – Terakki ve Cihan Harbi*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003, s.12.

¹⁵ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2000, s.92.

modeli geçmişte değildi. Geçmiş ihya etme düşüncesinin terk edilmesiyle 19. yüzyılın ilk yarısında tradisyonizm terk edilmiştir.¹⁶

Fiskalizm, devlete daha geniş kaynak bulma çabası içinde etkisini sürdürmeye devam etmekteydi. Provizyonizm ise 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren silinmeye başlamıştır. Bu değişimler, ticari sözleşmelerdeki tutumlarda daha net gözlemlenebilir. Başta İngiltere olmak üzere Batı ülkeleri ile ticari sözleşmeler imzalandı. Osmanlı-İngiliz ticaret antlaşması, fiskalizm ile birlikte güçlü bir provizyonizmin etkisini taşımaktadır. Antlaşmaya göre ithal gümrükleri düşük (%5), ihraç gümrükleri ise yüksek (%12) tutulmuştur. İhracat karşısında provizyonizmden kaynaklı klasik tutumun sertleşmesi ve klasik dönemde antlaşmalarda %3 olarak tespit edilen ihraç resminin fizkalizm katkısı ile dört katına yükselmesinden ibarettir.¹⁷

Avrupa'daki hızlı sanayileşme Osmanlı'nın da bu yönde adımlar atmasına neden olmuştur. 1830 sonrasında sanayi sektörüne bakıldığında fabrikalar çoğaltılmakta ve kapasiteleri genişletilmekteydi. Dokuma, gıda, cam, porselen, kağıt gibi çeşitli tüketim malları üreten fabrikalar kurulmuş ve bu fabrikalara gerekli malzemeyi sağlamak için yatırım malı üreten fabrikalar kurulmaya başlamıştır. Fakat bu fabrikalardan bazıları çalışmaya devam etmekle beraber diğerleri devlet bütçesine yük olmuş ve bir müddet sonra faaliyetlerine son verilmiştir. Tanzimat ekonomisinin karşı karşıya olduğu problemlere bakıldığında ziraat ve sanayide işgücü yetersizliği endüstriyel gelişmeyi zora sokmuştur. Bu dönem yaşanan büyük toprak kaybı, hammadde ve mamul malların serbestçe dolaştığı bu ekonomik bölgelerin kaybı demektir. Bu dönem yabancı sermaye ve özel sektöre sanayiye katkıda bulunmaları için kolaylıklar sağlanmıştır.¹⁸

1861 yılında imzalanan ticaret antlaşmasına bakıldığında ithal gümrükleri % 5'ten % 8'e yükseltilmiş, ihraç gümrükleri de % 12'den % 8'e indirilmiştir. İhracatın arzu edilir bir faaliyet olarak idrak edilmeye başlanması provizyonizmin artık terk edildiğinin göstergesidir.¹⁹

¹⁶ Genç, s.93.

¹⁷ Genç, s.93.

¹⁸ Genç, s.94.

¹⁹ Genç, s.94.

Bu dönem Osmanlı ekonomisi parasallaşmıştı. Ekonominin parasallaşması, dış ticaret hacminin büyümesi Tanzimat'la iktisadi kurumsallaşmayı gündeme getirdi. Banka sistemi ve kredi kurumlar etkin hale geldi.²⁰

Zirai ve sanayi gelişmelerin doğurduğu kafiliye eleman yetersizliği o dönem yapılan eğitim reformlarının sonuç vermesine rağmen ciddi bir sorundu. Bu dönemde devletin büyümesi çeşitli ekonomik ve sosyal sonuçlara neden oldu. Devletteki bu büyüme ile birlikte maaşlı, düzenli devlet hizmeti işgücünü bu sektöre çevirmiştir. Devlet sektörünün büyümesi ile Tanzimat ekonomisine hakim olan eğilimler daha da güçlenmişti. Bu dönemin liberal politikası parasallaşmayı hızlandırırken iktisadi açıdan ikiliklere neden olmuştur. Liberalizm ile müdahalecilik arasında bir yol arayışı idi.²¹

Yüzyıllar boyunca Osmanlı dünyasının iktisadi hayatında referans olan her üç prensibin, hem büyümeyi, hem de küçülmeyi ve dağılmayı mekanizmaları içinde taşıdığını düşünülmüştür. Dış dünyada gerçekleşen değişimlere direnmenin dayanağı olan bu referans sistemlerinin sona ermesiyle başkalaşma başlamıştır. Bu süreç iktisadi büyümeyi de küçülmeyi de yaşatacak yeni bir güzergahtır.²²

1.1.2. Tanzimat Ailesi

Her toplumun ekonomi, siyaset, eğitim, aile gibi temel kurumları vardır. Toplumun temel ögesi olan aile kendi toplumunun örfü, adeti, ekonomisi, siyaseti, eğitimi ile karşılıklı ilişki içindedir ve ailenin oluşumu, biçimlenişi üzerinde etkilidir. Tanzimat dönemi ile değişen durumlar aileye yansımıştır. “Tanzimat ailesi” deyimini diğer kurumlar gibi sürecin etkilerini taşımaktadır.

Bu aşamada sosyo-kültürel ortamın ailede yarattığı değişimlere bakıldığında 1846-7 tarihinde alınan kararlar devletin kuruluşundan beri sürdürdüğü uygulama değişerek kız çocuğu erkek çocuğu gibi babasının arazisine bedelsiz olarak sahip olabilecektir. Aynı hususa 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi'nin “Arâzî-i Mîrîyye'nin Sûret-i İntikali” başlıklı bölümünde

²⁰ Zafer Toprak, **Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918)**, Doğan Kitap, İstanbul, 2012, s. 234.

²¹ Donalt Quataert, “Tanzimat Döneminde Ekonominin Temel Problemleri”, **Tanzimat – Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, (çev: Fatma Acun), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s.454.

²² Genç, s.96.

de yer verilerek, mirasın kız ve erkek evlat arasında eşit olarak paylaşılması ilkesi kabul edildi.²³

Tanzimat bürokratlarının kadının toplumdaki konumunu büyük ölçüde belirleyen evlilik kurumuna dair düzenlenen fermanlarında doğrudan aileye yönelik etkileri vardır. Bilindiği gibi, Tanzimat'a kadar olan dönemde Müslümanlar arasındaki nikâhlar, ya mahkemelerde bizzat kadılar tarafından, ya da mahkemelerin her nikâh için verdikleri özel izinlerle din adamları tarafından kısılmaktaydı. Şer'îye sicillerinde yer alan çok sayıda evlilik kayıtları da bunu göstermektedir. Ne var ki bu sistemde sık sık aksamaların olması, kadınların evlilikten doğan hukuki haklarını kaybetmesine yol açıyordu. Öte yandan, reform döneminin başından itibaren, devletin vergilendirme, askere alma, toplumsal hizmet verme gibi pratik maksatlarla, ülkenin mevcut demografik koşullarını daha düzenli olarak saptamak ve denetlemek istemesi, evlilik kayıtlarının da daha sistemli bir biçimde tutulması gereğini doğurdu. Bu amaçla, 2 Eylül 1881 tarihinde çıkarılan Sicil-i Nüfus Nizamnâmesi'nin 23.maddesinde, Müslüman halk arasında Şer'îye mahkemelerinden verilen izinle yapılan nikâhları kıyan imamın evlenmeyi sekiz gün içinde nüfus memuruna bildirmesi şartı getirildi.²⁴ Aile ve evlilik kurumları giderek daha fazla devletin koyduğu hukuksal kurallardan etkilenmiştir. Bu dönem her alanda yapılan kanunlaştırma faaliyeti kadınları özel olarak ilgilendirmektedir. Çünkü söz konusu sürecin aileyi ve evliliği kapsayan kısmı, devletin modernleşmesine paralel olan bu süreçte, kadınların bir yandan hukuksal güvenceye kavuşmalarını sağlarken, diğer yandan da onların devletin aile ve nüfus politikasının araçları olmalarına yol açmıştır.²⁵

Dönemin aydınları kadın ve aileyi özdeş kavramlar olarak kullanmışlardır. Şemsettin Sami'nin "aile demek kadın demektir"²⁶ şeklindeki yaklaşımı bu bağlantıyı daha iyi ifade etmektedir. Bu fikirden hareketle ailede yapılacak muhtemel değişme ve gelişme kadının da aynı sonuçları yaşaması anlamına gelmektedir. Ailenin meydana getirdiği değişikliklere bakıldığında kadına verilen eğitim hakkı ile kadınlar toplumsal hayatta yer almıştır. Bu dönemde toplumun yenileşmesinde ve batılılaşma sürecinde belirleyici olan "paşa konakları"

²³ Şefika Kurnaz, Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997, s. 51-52.

²⁴ M. Akif Aydın, "Osmanlı Toplumunda Kadın ve Tanzimat Sonrası Gelişmeler", *Sosyal Hayatta Kadın*, İslami İlimler Vakfı, Ensar Neşriyat, İstanbul 1996 s. 151

²⁵ Bertay, s.354.

²⁶ Şemsettin Sami, *Kadınlar*, İstanbul 1878, s.4.

ile aile hayatı dışı açılmıştır.²⁷ Bu döneme kadar özel alan kapsamına giren aile kamusallaşarak “milli aile”ye doğru yönelmiştir.

1.1.3. Tanzimat Döneminde Kadınların Çalışma Yaşamı

Her dönemin ekonomik, siyasi, toplumsal yapısı o toplumun insanı üzerinde etkilerini göstermiştir. Makineleşme ile erkek emeğinin yerini kadın ve çocuk emeği almıştır. Çünkü kadın ve çocuk işçiler daha elverişli ve daha ucuzdurlar.

Osmanlı İmparatorluğu’nda kadınların çalışma hayatına şehirdeki ve kırdaki kadınlar olarak bakmak gerekmektedir. Kimi işler öteden beri kadınlara ayrılmıştır. Kırsal kesimde dokuma, gıda, hayvancılık, tarla işlerinde kadınlar vardı. Esnaf örgütü dışında kalan bu faaliyetlere dair yeterli bilgiye ulaşılamamaktadır. Örneğin Adana, Ankara, Konya, Sivas, Kayseri’ de 8000 kadın ev içinde yün dokumacılığı yaparken, Adana’da bir Almanın kurduğu dokuma fabrikasında 50 kadın, 50 erkek çalışıyordu.²⁸ Kentteki kadının çalışma hayatına bakıldığında memuriyetteki istihdamı olarak sığ düşünmemelidir. Bu yanlış algının sebebi nüfus sayımlarında maksadın asker sayısı ve vergi yükümlülerini belirtmek olduğundan yeterli istatistik bilginin olmayıştıydı. Makineleşme ile farklı sanayi kollarında kadınların çalışmaları görülmektedir. 1830’lu yılların sonunda Anadolu ve Rumeli’deki halı atölyelerinde çalışanların genelini oluşturan kadınlar ayda 30-35, yılda 360-400 kuruş kazanmaktaydılar.²⁹ 1898 yılında İstanbul Küçükçekmece’de kurulan Osmanlı Kibritleri AŞ’de çalışan 201 işçinin 121’i kadındı. 19. Yüzyılın ikinci yarısı üretime geçen Bakırköy Bez Fabrikası’nda çalışanların yarısını kadınlar oluşturmaktadır.³⁰ Fakat kadın işçilerin ücretlerinin düşük olduğu görülmektedir. Örneğin 1867’de İzmir, Kula, Uşak, Saruhan gibi yerlerde, çoğu Avrupalı yöneticiden oluşan fabrikalarda kadın işçilerin gündelikleri 33 paradır. Yıllık 300-350 kuruş demektir.³¹ Fazla mesai, düşük ücretlendirme, uygunsuz koşullar ve zamanında yapılmayan ödemeler sonucu o dönemde kadınlar tarafından gerçekleştirilen protesto, grev gibi örgütlenmelere neden olmuştur.

²⁷ Doğan, s.194.

²⁸ Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları, İstanbul, 1994, s.344.

²⁹ Şehmus Güzel, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Toplumsal Değişim ve Kadın”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 868.

³⁰ Devlet-i Osmaniye’nin 1313 Senesinde Mahsus İstatistik-i Umumiyesi, İstanbul, 1316 için bkz. Lütfi Erişçi, **Türkiye’de İşçi Sınıfı Tarihi**, Kurtulmuş Basımevi, İstanbul, 1951, s. 7.

³¹ Güzel, s.868.

Kadınların memuriyetlerde istihdamı, toplumsal dönüşümlerle ilişkili olarak toplumda kabul görmüştür. Bu algı, aynı zamanda kadının tarlada, küçük iş kollarında çalışmasını normal karşılamaktaydı. Osmanlı'da kadınların memuriyette görev alması son dönem mümkün olmuştur. Fakat uzun geçmişe dayanan vakıf kuruculuğu, mütevellilik görevi kadınlar tarafından yapılmıştır. Osmanlı kadınının devlet dairesinde çalışabilmesi, o dönem eğitim alanının genişletilmesi ve eğitim haklarından yararlanma imkanlarının artmasıyla mümkün olmuştur. Tıbbiye Mektebi'nde Tıbbiyede Fenn-i Kıbale eğitimi alan kadınlar 1845 senesinde sağlık alanında hizmet vermeye başladı.³² Ebe Mektepleri arttırılmıştır ve bu eğitimi ülke geneline yaymak ve teşvik amaçlı başarılı öğrencilere Sanayi Madalyası verilmiştir.³³ Darülmuallimat'tan mezun olan öğretmenlere kamusal alanda yer verildi.³⁴

Eğitime yönelik faaliyetlere bakıldığında öğretmenlikle sınırlı kalmamıştır. Sanata yönelik çalışmalardan Mithat Paşa örneğine bakıldığında, Tuna valiliği kimsesiz çocuklara iş bulmak ve küçük sanat ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla sanayi mekteplerinin açılmasına vesile oldu. Rumeli'deki ordunun elbise ihtiyacını karşılamak için Rusçuk'ta bir fabrika kurdu. Fabrikada çalışmak üzere öksüz kızları toplanıp 1865 yılında Rusçuk'ta Kız Sanayi Mektebi açtırdı. Bu örnek daha sonra farklı şehirlerde kendini gösterdi. Mithat Paşa İstanbul'a Şura-yı Devlet reisliğine atanınca, bu uygulamayı İstanbul'a taşıdı. Bu amaçla Mekteb-i Sanayi, Üsküdar Kız Mektebi (Ahmet Vefik Paşa tarafından), Kız Sanayi Mektebi (Suphi Paşa tarafından) açıldı.³⁵

Bütün bu gelişmeler, kadınların sosyal statüsünde ve toplumdaki kadın algısında değişimlere yol açmıştır. Daha sonraki dönemde devletin aydın kesiminin kadın konusunu ülkenin ekonomik, kültürel meselesi görmesi, İkinci Meşrutiyet'in getirdiği serbestiyet ortamı ve savaşlardan dolayı kadınların çalışma hayatındaki yeri genişledi.

1.1.4. Erken Dönem Osmanlı Hareket-i Nisvanı

Kadınlar, 19. yüzyılda yaşanan değişimlerden payını almıştı. Bu yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı toplumunda kadın hareketleri başlamıştır. Başta toplumun yaşadığı

³² Şirin Eker Karadağ, *II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Dernekleri*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2011, s.29.

³³ BOA, İ.DH, 622/43244, 1 Şaban 1287/27 Ekim 1870. BOA, DH.MKT, 886/83, 25 Cemaziyelahir 1322/6 Eylül 1904.

³⁴ Eker, *II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Dernekleri*, s.32. Bkz. BOA, MF. MKT. 238/22, 30 Cemaziyellevvel 1312/12/29 Kasım 1894. BOA, MF.MKT. 1190/24, 8 Eylül 1329/21 Eylül 1913.

³⁵ Ergin, s.686, 690.

sorunları ele alan, aile, çocuk ve eğitim odaklı olan, daha sonra temelde kadın olmaktan kaynaklanan sorunları ele alan çalışmalar yapılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde ilk kadın cemiyetleri Rum ve Ermeni kadınları tarafından 1860'lı yıllarda kurulmuştur. İlk Müslüman kadın örgütü 1876'da yaralı askerlere yardım amacıyla oluşmuştur.³⁶ 1879 yılında Üsküdar'da Matmazel Zabel Hancıyan ile başka Ermeni kadınları tarafından *Azkanivar Hayuhyaç İngerutyayn Derneği* kuruldu. Deneğin amacı kızların okuyabileceği okullar açmak ve Anadolu'da yaşayan Ermeni kadınların eğitimine destek olmaktı. Bir başka dernek 1879'da Ortaköy'de kurulan *Tibraçaser Dignanç İngerutyayn Derneği* Anadolu'daki okullara gönderilmek üzere öğretmenler yetiştirilmek amacıyla kurulmuştur.³⁷ Osmanlı toplumundaki farklı dinsel gruplardan kadınlarda bir araya gelerek cemiyetleşmiştir. Buna örnek olarak 1898 yılında Cevdet Paşa'nın kızı Emine Semiyeye'nin girişimiyle kurulan Şefkat-i Nisvan Cemiyeti verilebilir. Cemiyet 10 müslim, 6 gayrimüslim kadın tarafından Selanik'te kurulmuştur.³⁸ Kadınların toplumdaki rollerinin değişmesi ve toplumsal hizmet amacıyla kurdukları cemiyetlerde düzenledikleri çalışmalar (dergi, gazete, seminer, konferans vb.) vasıtasıyla kadın hareketi somutlaştırılmış oldu.

Hareket-i nisvanın öncüleri, aristokrat ve yönetici sınıfın eşleri yada çocukları olarak siyasal güce yakın konumdaydılar. Dönemin kadınlarından farklı olarak, "tanzimat ailesi"nde yetişmiş, iyi eğitim görmüş, birkaç dil bilen kadınlardı. Bu misyonda yetiştirilen kadınların özelliklerinden biri Batı karşısında mesafeli olmalarıydı. Osmanlı ideolojisini benimseyen, Avrupa ahlakı ve kültürü ile dengeli şekilde aydınlanmış yerli ahlakın ve göreneğin savucusuydular.³⁹

Erken Dönem entelektüellerin çalışmaları göreceli liberal ortamda ortaya çıkan çok sayıda somut çalışmanın öncüsü oldu ve bu bilince sahip yeni bir kadın modelinin ortaya çıkmasında etkin rol oynadı.

Her ne kadar Tanzimat döneminde kadınların örgütlenme hareketleri görülmekte ise de asıl örgütlü yaşamın aktörü olarak yer almaları 1908 yılı ve sonrasında gündeme gelmiştir.

³⁶ Eker, II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Dernekleri, s.2.

³⁷ Mehmet Ö. Alkan, *Tanzimattan Günümüze İstanbul'da Stk'lar*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1998, s. 88.

³⁸ Serpil Çakır, XX. Yüzyılın Başında Kadın ve Aile Dernekleri Ve Nizamnameleri, Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, cilt: 3, Ankara, 1992, s. 989.

³⁹ Yaprak Zihnioglu, *Kadınsız İnkilap*, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s.47.

1.2. İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE TOPLUMSAL DEĞİŞİM VE KADIN

Tarihte yaşanan değişimler perspektifimizi belirlemektedir. Bu noktada 1908'in gündeme getirdiği dönüşümleri düşünürsek geçmişle olan bağın bir ölçüde koptuğu evredir. Genelinde siyasi bağlamda bakıldığında yeni bir siyasi yapılanmaya gidilerek mutlak monarşiden anayasal monarşiye geçiş denilebilir. Kimi alanlarda özgürlükler genişledi. “Devletin yapılanmasında bir takım yenilikler oldu. Bu dönem moderniteyi getiren evre olarak ifade edilebilir. İkinci Meşrutiyet’e Tarık Zafer Tunaya’nın deyişiyle, “cumhuriyetin laboratuvarı” denilebilir.

Laboratuvarında mektep görmüş insanlar vardı. Bu aydın kesin İkinci Meşrutiyet öncesi, dünyadaki değişmelere hakim ve bu değişimleri takip edecek donanıma sahipti. Entelektüel etmenler sosyo-ekonomik etmenlerden daha ağır basmıştır.⁴⁰

20. yüzyılın ilk yarısında ulusallaşma sürecinde siyaset toplumbiliminin güdümündedir. Toplumbilim ulus-devletin oluşumu için temel ipuçları sağlar. Jön Türk ideolojisi bu tür yapılanma için gerekli toplumsal önkoşullara bu şekilde ulaşır. İttihatçıların gündeme getirdikleri “yeni hayat” Osmanlı’nın değerler sisteminde ve toplumsal yapısında köklü değişiklikleri gerektirdi. Bu değişimde kadın temel ilgi odağıdır.⁴¹

İkinci Meşrutiyetle birlikte İttihat ve Terakki, modern, merkezi bir ulus-devlet yaratmayı hedeflemiştir. Bu hedefe giden yolda, kadın ve eğitim konusunun öneminin farkında olan İttihat ve Terakki bu doğrultuda toplumsal dönüşüm sağlayabilecekti. Bu noktada kadın konusu, milli bir iktisat ve kültür meselesi olarak ele alınmaya başlanmıştı.⁴² Asıl dönüşüm Balkan ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında görülmektedir. Savaş, toplumsal menfaati, bireysel menfaatin önünde tutan milli bilinç oluşturma süreciyle beraber kadının kamusal alana girişinin meşrutiyetinin de dayanağını oluşturmuştur.⁴³ Kadının eğitim hakkı,

⁴⁰ Zafer Toprak, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, cilt 1, Ankara, 1992, s. 228.

⁴¹ Toprak, s.229.

⁴² Tarık Zafer Tunaya, *Hürriyetin İlanı: İkinci Meşrutiyet'in Siyasi Hayatına Bakışlar*, İstanbul, Bilgi Üniv. Yay., Şubat 2004, s. 37.

⁴³ Fatmagül Berktaş, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm", *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, Ed. Mehmet Ö. Alkan, 6.bs., İstanbul, İletişim, 2004, s. 355.

istihdam imkanı kendisine yönelik hak olmaktan öte toplumsal yararlılık olarak değerlendirilebilir. Kadın, toplumsal değişimi hedefleyen projenin nesnesi olmuştur.

Bu ideoloji için siyasi, idari, ekonomik tüm alanları kapsayan planlar hazırlanmıştır. Bu amaçla çeşitli kanun ve mevzuatlar oluşturuldu. Mesela 1909 tarihinde Cemiyetler Kanunu ve Tatil-i Eşgal Kanunu ile toplumda örgüt olunması, vatandaşın sivil ve siyasi katılımının önünü açmak bir takım sınırlamalar ile amaçlanmıştır. Kadın cemiyetlerine de bu dönemde çok sayıda rastlanılmaktadır. Toplumsal değişimde kadın yeni bir toplumsal aktör görevini üstlenmiştir. Batı'daki feminizm anlayışının ve örgütlenmenin Osmanlı toplumuna yansımalarına bakıldığında bu hareket Batı toplumunda olduğu gibi sosyal ekonomik şartlar sonucunda değil, Batı'nın fikri ve zahiri tesiriyle olmuştur.⁴⁴

İkinci Meşrutiyet dönemi Osmanlı toplumunda yeni bir kadın anlayışı gündeme getirir. Dönüşümün fikri temelleri 1908 İnkılabı'nda saklıdır. Maddi ortam ise bu dönemde gözlenen toplumsal ve demografik değişikliklerden kaynaklıdır. Savaşların yaşanması ve erkek nüfusun azaldığı bir dönemde kadının ön plana çıkması kaçınılmaz bir gerçektir.

1908 kadın bağlamında ele alındığında, dönemin benimsenen ilkeleri olan hürriyet, uhuvvet, musavvat kadını gündeme getirmiştir. Çoğunluğu aydın kesimin iyi eğitim görmüş çocuklarından oluşan kadın isimler öncülüğünde kadın hareketi başlamıştır. Birçok kadın cemiyeti kurulmuştur. İlk olarak hayır amaçlı açılan cemiyetler daha sonra farklı hedefleri amaçlamıştır. Bu hareket hayırseverliğin yanı sıra kadınların eğitimi, yaşam biçiminin modernleşmesi, iş alanı sağlanması gibi misyonlar taşımaktadır.

1.2.1. Sosyo-Ekonomik Koşullar Doğrultusunda Kadınların Çalışma Hayatında Yeri

Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi yapısına bakıldığında, artan dış borçların yarattığı ticari, siyasi, hukuki baskılar sonucu ülke üzerindeki denetimi yitirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun tarıma dayalı ekonomisi olumsuz etkilenmişti. Gıda maddelerinin ithalatı durma noktasına geldiği için ekonomi artık kendi kendine yetmez zorunluluğunda kalmıştır.⁴⁵ Enflasyon hızlanmış, yaşam pahalılaşmıştır. Savaş ve mütareke yıllarında yüz binlerce

⁴⁴ Bayram Kodaman, "Tanzimat'tan Sonra Türk Kadını", Tercüman Kadın Ansiklopedisi, İstanbul, 1984, Cilt :2, s. 156.

⁴⁵ Şevket Pamuk, Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi, 1500-1914, 2. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, s. 185.

göçmenin geldiği İstanbul'da açlık, verem, frenginin de yayılmasıyla şehir sefaletle bürünmüştür.⁴⁶

Ekonomik gelişme için sanayileşmenin gerekliliğini düşünen kesimin sesi duyulmaya başlandı ve ihtiyaca yönelik tesisler kurulmuştur. İkinci Meşrutiyet'in yarattığı liberal ortamda erkek aydınların öncülüğünde ve yaşanan savaşlar neticesinde kadınlar sosyal ve ekonomik hayatta yer almaya başlamıştır. Ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından kadınlara yönelik yürütülen çalışmalar bu açıdan etkili olmuştur. Kadınlarında bu toplumsal süreçte çalışmak ve para kazanmak zorunluluğundan dolayı ekonomik yapı içerisinde konumları genişlemiştir.

1.2.1.1. Eğitim Alanında Kadınlar

1908 sonrasında Osmanlı'da çalışan kadın sayısı artmıştır. O dönemin eğitim imkanı kadınların ekonomik alanda yer almasına imkan sağlamıştır. Osmanlı kadınları kamusal alana ilk öğretmenlik mesleği girmiştir. 1870 yılında açılan Darülmüallimat'ın mezunları 1873'te öğretmen olarak eğitim hayatında görev yapmaya başlamıştır.⁴⁷ Mesela, Darülmüallimat mezunlarından Aksaraylı Emine Hanım, Eski Ali Paşa Kız Rüştüyesi'ne ikinci muallime olarak tayin edilmiştir.⁴⁸

Kadınlar öğretmenlik dışında okul idareciliği, müfettişlik görevlerinde de yer almıştır. Nakiye Hanım, Nezihe Muhittin, Hatice Hanım, Sadiye Hanım Maarif Nezareti tarafından müfettiş olarak görevlendirilmiştir.⁴⁹ Yine bu dönem Darülmüallimat mezunları göreve tayin için maarif müracaat etmiştir.⁵⁰

1914 yılında yüksek öğretim derecesinde açılan İnas Darülfunun'un idaresi, Darüleytamın eski müdiresi Seniye Hanım'a verilmiştir. Daha sonra bu göreve Zahiye Hanım getirilmiştir.⁵¹

⁴⁶ Vedat Eldem, **Harp ve Mütakere Yıllarında, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, TTKB, Ankara, 1994, s. 41. Bkz. BOA, DH-İUM, E-15/51. 1334. R.7. BOA, DH-İUM, 20-3/2-30.

BOA, DH-İUM, 20-3/2-33. BOA, HMS, 22/26.

⁴⁷ Eker, s. 88.

⁴⁸ BOA, A.MKT.MHM, 473/66, 16 Zilhicce 1290/4 Şubat 1874.

⁴⁹ Ayşegül Baykan, Belma Ötüş-Baskett, **Nezihe Muhittin ve Türk Kadını 1931**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 111-112.

⁵⁰ BOA, MF.MKT. 1190/24, 8 Eylül 1329/21 Eylül 1913.

⁵¹ Yasemin Tümer, Halime Yiğit, **Bacıyan-ı Rum'dan Günümüze Türk Kadınının İktisadi Hayattaki Yeri**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2010, s. 111.

Öğretmenlik mesleğine yönelik verilen eğitim daha sonraki zamanlarda bu alanla sınırlı kalmayacaktır. Ayrıca sağlık, sanayi, kamu ve özel sektöre yönelik verilen eğitimler sayesinde bu alanlarda kadınların istihdamı görülmektedir.

1.2.1.2. Sağlık Alanında Kadınlar

Osmanlı kadınları Tanzimat döneminde Tıbbiye mektebi bünyesinde ebelik eğitimi olarak bu meslek alanında yer almaya başlamıştır. Aynı zamanda ebelik kurslarına katılıp diploma alan kadınlar devlet tarafından görevlendiriliyordu.

İkinci Meşrutiyet'te kadınlar için dönemin koşullarından dolayı hastabakıcılık eğitimi veren kurslar açılmıştır. Çünkü Balkan ve I. Dünya savaşlarından dolayı erkekler silah altındaydı ve eğitilmiş hastabakıcı, hemşireye ihtiyaç duyulmuştur. Bu kursları bitiren kadınlar savaş zamanında birçok hastanede görev almıştır. Nitekim I. Dünya Savaşı esnasında 284 hastabakıcı çeşitli hastanelerde hizmet vermiştir.⁵² Hastabakıcılık eğitimi alan kadınlar sadece hastanelerde hastabakıcılığı hizmetinde bulunmamışlar.⁵³ Mesela, 1917 yılında Osmanlı Demiryolları İnşaat Şirketi Müdürü bağlı olduğu Nafia Nezareti aracılığıyla Hariciye Nezareti'ne başvuracak şirkette çalıştırılmak üzere 3 hastabakıcı kadının tahsis edilmesini istemiştir.⁵⁴ Böylece hastabakıcılığı eğitimi alan kadınlar farklı kuruluşlarda görev almıştır.

1.2.1.3. Özel ve Kamusal Alanda Kadınlar

Bu dönem kız çocuklarına yönelik eğitim, sağlık ve öğretmenlik alanıyla sınırlı kalmamıştır. Bu sektörler dışındaki istihdamı ise Balkan savaşları ve I. Dünya savaşı sonrasında gerçekleşmişti. Savaşlar nedeniyle silah altına alınan erkeklerin yerini doldurmak ve iş alanlarında ihtiyaç duyulan emeği karşılamak için kadın ve çocuk iş gücüne başvuruldu. Erkeklerin cepheye gidişleriyle boş kalan memur kadrolarında kadınlar yer aldı. Böylece idari kadroda ve bürokraside sayıları artmıştı.

1912'de İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesi, kadınların istihbarat memuresi olarak görev alabileceğine dair izin verdi. 1913 yılında Telefon Şirketi, gazetelere ilan vererek

⁵² Muzaffer Tepekaya, Leyla Kaplan, "Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923)", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 10, Konya, 2003, s.164.

⁵³ Eker, s. 92.

⁵⁴ BOA, HMŞ. İŞO, 224/48, 18 Teşrinisani 1333/18 Kasım 1917.

santral memuresi ihtiyacı olduğunu bildirince, Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan üyelerinden Bedra Osman Hanım, memure olmak için başvuru yaptı. Fransızca ve Rumca konuşabilme şartı ileri sürülünce Bedra Osman ve dört arkadaşının ilk müracaatı kabul edilmedi. Bu durumun Kadınlar Dünyası Dergisi tarafından eleştirilerek kamuoyu oluşturulması üzerine, Bedra Osman ve arkadaşları bir yıl sonra işe kabul edildi.⁵⁵ Bu dönemde Posta ve Telgraf ve Telefon Nezareti kadınların İstanbul Postahanesi'nde çalışmasını uygun görmüştür ve 1914 yılında Feride Yaver Hanım pul satış memureliğine getirilmiştir. Daha sonra savaş sebebiyle bu kurumda da kadın memur sayısı artmıştır. 1918 yılında 85'i Müslüman olmak üzere 90 kadın görev yapıyordu.⁵⁶

Kadınlar bu dönemde savaşa giden erkeklerin kamusal alandaki yerlerini doldurmuştur. Maliye Nezareti gazeteyle ilan verilerek sınavla kadın memur alınacağını ilanını vermiştir. Maliye Nezareti'nin ilk memur kadını Nimet Hanım'dır.

Aynı dönem kadınlar bankacılık sektöründe de çalışmaya başlamıştır. Osmanlı Bankası kadın çalışan istihdam eden bankaların başında gelmektedir. Osmanlı Bankasına ilk kadın personeli 1911 yılında alınmıştır.⁵⁷ Osmanlı Bankası'na alınan ilk Müslüman kadın Feride Şevket Hanım olmuştur.⁵⁸ 1920 yılında Ziraat Bankası'nda 7 kadın çalışmıştır. Ayrıca Elektrik ve Tramvay Şirketi'nde de 2 kadın görev almıştır.⁵⁹

1.2.1.4. Sanayide İşçi Kadınlar

İkinci Meşrutiyet yıllarında yaşanan savaşlar kadınların çeşitli alanlarda istihdam edilmelerini sağlamıştır. Sanayi alanında istihdam edilmeleri de bu şekilde başlamıştır.

Osmanlı toplumunda kadınlar erken dönemden bu yana işçi olarak çalışmıştır. İkinci Meşrutiyet'e geldiğinde kadınların işçi olarak istihdam edildiği alanlar genişlemiştir. Kadın amele taburları kurularak büyük kentlerde ve Anadolu kentlerinde kadınlar savaş için işçiliğe çekilmiştir. 1915'te "mecburi hizmet" anlamına gelen kanunlar kabul edilerek kadınlar işçiliğe yöneltildi. Adana yöresinde Cemal Paşa'nın emriyle kadın işçi sayısı artırılmış,

⁵⁵ Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, s. 135.

⁵⁶ Çakır, s. 294.

⁵⁷ Eker, s. 94.

⁵⁸ Laurence Ammour, Lorans Tanatar Baruh, "Çalışan Kadınlardan Bir Kesit (1911-1934) Osmanlı Bankası Kadın Personeli", *Tarih ve Toplum*, Sayı 183, Mart, s.22.

⁵⁹ Bernard Caporal, *Kemalizm'de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*, (çev. Ercan Eyüboğlu), Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1982, s.140.

Urfa'da kurulan yeni fabrikada 1.000 kadın işçi çalıştırılmaya başlanmıştır. Şehmus Güzel'in yapmış olduğu tahmin hesaplarına göre, 1908 yılında ülkede 250.000 işçi bulunmaktadır. Bu işçilerin de 70.000 ile 75.000 kadarı kadın işçi idi. İzmir, Ankara, Sivas, Konya yörelerinde 1.280 halı tezgahında 4.780 kadın çalışmaktaydı. Aydın'da 3.600 tezgahta 11.000, Kütahya, Eskişehir, Karahisar'da 970 tezgahta 1.550 kadın işçi çalışıyordu. Diyarbakır'da 1.000 tezgahlık işyerlerinde erkeklerin yerine kadınlar konulmuştu.⁶⁰

1913 ve 1915 yıllarında İstanbul, İzmir, Bursa, Manisa, Bandırma, Uşak, İzmit'te yapılan ilk sanayi sayımı, sanayi alanında kadın işçi sayısının arttığı gerçeğini ortaya çıkardı. 1913'te sanayi sektöründe çalışanların %20'sini kadınlar oluştururken; 1915 yılında bu oran %30'a çıkmıştır. Sayım sonucu kadınların dokuma ve gıda sektöründe yoğun olarak çalıştığını göstermektedir. Kadın işgücü sanayide giderek daha yoğun bir biçimde kullanılmıştır.⁶¹

Kadın işçiler çeşitli sanayi dallarında elverişsiz koşullarda çalışıyorlardı. Bütün toplumu etkileyen hastalıklar, kıtlık, yokluk bu durumu daha da zorlaştırmaktaydı. Mesela, İstanbul Tütün Fabrikası'nda çalışan kadınların %60'ı veremden ölmüştür.⁶² 1908 yılında günde 16 saat çalışıp 40 para veya 2 kuruş alan Sivaslı bir kadın işçi, bir günlük ücretiyle fiyatı 5 kuruş olan bir ekmek alamıyordu. O yıllarda kuraklık, kıtlık ve açlıkta bu soruna eklenince, 25 Haziran 1908 tarihinde 50 Türk kadını Sivas vilayet konağını taşıyarak buğday depolarını yağmalamışlardı.⁶³ Adana'da Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen bir konsolosluk raporunda "Dokuma fabrikalarında işgünü sabah saat dörtten önce başlıyor" yazıyordu. Kadın işçiler günde on dört, on beş saat çalışıyordu.⁶⁴ Kadın örgütlenmeleri ve yayın organları ile bu konuda destekleyici eylemler olmuştur. Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamından da faydalanılarak çeşitli sanayi dallarında grevler yapıldı.

Grevlerin durdurulması için hükümet, 1909 yılında Tatil-i Eşgal Kanunu'nu kabul etmiştir. Bu kanun mecliste görüşülürken kadın işçilerin sorunları Vartkes Efendi tarafından şu sözlerle gündeme getirilmiştir: "Bazı yerlerde kadınlar bile çalışıyor. Hatta hamile

⁶⁰ Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, s. 870-871

⁶¹ Gündüz Ökçün, *Osmanlı Sanayii, 1913-1915 Yılları Sanayi İstatistikleri*, Hilal Yayınları, İstanbul, 1984.

⁶² Eker, s. 98.

⁶³ Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s. 345.

⁶⁴ Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, s. 870.

oldukları vakit bile erkekler gibi on, on iki saat çalışmak mecburiyetinde bulunuyorlar. Çocuklarını, evlerini terk ederek mütemadiyen çalışıyorlar. On, on iki yaşında kız çocukları bile çalışıyorlar.⁶⁵ Fakat çalışan kadınları koruyacak bir kanun çıkartılmamıştır.

1.2.1.5. Sosyal Faaliyet Alanında Kadınlar

Kadın dernekleri de çalışma hayatında aktif roller üstlenmiştir. Bu dönem kadınları çalışmaya teşvik amaçlı dernekler kurulmuştu. Kadınları eğitmeyi ve meslek sahibi yapmayı amaçlayan bu derneklere örnek olarak Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye nizamnamesinde kadınların amaçlarının ekonomik anlamda bağımsız olma arzusu ifade edilmiştir. 1913 yılında kurulan Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği, Balkan Savaşı sonrasında kimsesiz kız çocukları ve kadınlar için iş imkanı oluşturmayı amaçladılar. Bu hedefle mesleki eğitim verilmesi hususunda çalışmalar yapmışlardı. 1911 yılında kurulan Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyeti Balkan Savaşı sonrası Rumeli’den gelen kadınlara iş imkanı sağlamayı amaçlamıştı. Enver Paşa’nın eşi Naciye Sultan himayesinde “Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi” savaş döneminde kadın emeğinden faydalanmak amaçlı kuruldu. Bu cemiyetin girişimiyle oluşturulan kadın taburlarında orduda geri planda çalışan memure, hasta bakıcı, katibe görevinde kadınlar çalışmaktadır.⁶⁶ Dönemin ilk radikal kadın derneği olan Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti kadınların çalışma imkanları ve eğitim imkanlarını savunmuşlardı. Çerkez Kadınları Teavün Cemiyeti, Kürd Kadınları Teali Cemiyeti gibi farklı etnik kökenler sahip kadınların oluşturduğu hareketlerde de kendi sorunlarına çözüm getirmek amaçlandı.

Kadınlar taşıdıkları farklı sorumlulukla ekonomik, siyasi, toplumsal olaylardan birincil derecede etkilenmiştir. Farklı mücadelelerde bulunmuşlardı. Bu mücadele her kadının kendi durumuna ve içinde bulunduğu koşullara göre şekil aldı. Mücadeleler yayın faaliyetlerinde, cemiyetlerde, grevlerde somutlaşmıştı. Bu noktada kadınların o günün koşullarında bir emek sömürüsüne uğrayıp uğramadığı da ayrıca düşündürülen sorudur.

⁶⁵ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler, II. Meşrutiyet Dönemi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.504.

⁶⁶ Güzel, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Toplumsal Değişim ve Kadın”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, s.871.

İkinci Bölüm

OSMANLI TOPLUMUNDA CEMİYETLEŞME

2.1. OSMANLI'DA GELENELSEL “SİVİL TOPLUM” UNSURLARI

Osmanlı toplum yapısının omurgasını oluşturan geleneksel sivil toplum unsurları, loncalar, millet sistemi, vakıflar ve ayanlar sistemi etrafında şekillenmiştir.⁶⁷ Bu unsurlar yüzyıllar boyunca devlet ile toplum arasında bir ara kademe oluşturmuştur. Bu kuruluşlar büyük ölçüde devlete bağımlı olmakla birlikte, diğer taraftan toplumsal yapı içinde olması itibarıyla sivil toplum işlevini yerine getirmektedir.

Bu unsurlardan lonca sistemine bakıldığında loncalar, Anadolu'da gelişen Ahilik sisteminin devamı olarak gelişmiştir. Ahilik, ahlaki ve dini değerlerle ekonomik değerleri bir arada tutan bir yapıya sahiptir. Ahilik 16. yüzyıldan itibaren lonca sistemine dönüşmüştür. Esnafla merkezi yönetim arasında köprü oluşturan loncalar, üretim ve pazarlama ortaklığını teşvik ederek üretim kalitesini yükseltmek, kalifiye eleman yetiştirmek, iş ve ticaret ahlakını geliştirmek ve denetlemek, üretimi en ucuz yoldan tüketiciye ulaştırmak gibi görevlere sahiptir.⁶⁸ Loncanın ekonomik hayatı kontrol etme özelliği dikkate alındığında önemli bir sivil toplum kuruluşu denilebilir. Fakat loncaların sıkı devlet kontrolü altında tutulması göz önüne alındığında durum bulanıklaşıyor. Buradan hareketle loncaların bir yüzünün devlete diğer yüzünün sivil topluma dönük olduğu düşünülebilir.

Bir diğer geleneksel sivil toplum unsuru olan millet sistemi, gayrimüslim nüfusun dini ve idari görevlerini üstlenmektedir. Millet sistemi de sivil toplumu olmakla birlikte üstten devlete bağlıydı.⁶⁹ Yani dini cemaatlerin liderleri yönetimle ilişki halinde olarak cemaatleriyle alakalı idari görevlerde idarecilik yapıyorlardı. Millet sistemi, özünde “çoğulcu” bir nitelik taşımaktadır. Bu milletler, kendi yasalarınca belirlenir ve başlarında vergi ve harçların ödenmesinden ve iç güvenlik konularında merkeze karşı sorumlu dini liderler bulunurdu.⁷⁰

⁶⁷ İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Cemiyet Kanun ve Nizamnamesi**, Bion Digital Baskı Matbaacılık, Ankara, 2013, s.15.

⁶⁸ İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı, s.16.

⁶⁹ Ömer Çaha, “Osmanlı'da Sivil Toplum”, **AÜ. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, cilt 49, sayı: 3, Ankara, 1994, s. 81

⁷⁰ İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı, s.17.

Osmanlı'da din kurumları da sivil toplum unsuru olmakla beraber devletten bağımsız bir dini örgütlenme olarak düşünülemezdi. Çünkü Osmanlı'da din işleri ayrı devlet işleri ayrı diye bir ayırmadan söz edilemezdi. Osmanlı'da devlet örgütlenmesi içinde yer alan Şeyhülislamlık kurumu ve onun uzantısı niteliğinde olan kadılar, müftüler ve imamlar bir yönüyle siyasi sistemin meşruiyetini halka kabul ettirmede ve halkın yasalara uymalarını sağlamada önemli rol oynamaktadır.⁷¹

Diğer taraftan halkın eğitim ihtiyacını gidermek amaçlı olan medreseler, vakıflar bir sivil toplum unsuru gibi fonksiyon göstermektedir. Vakıfların yöneticileri Ulemaydı. Ulemalar vergi toplamak ve eğitim faaliyetlerini yerine getirmekle görevlidir. Osmanlı'da vakıfların kurulmasına Sultanlar önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Camiler, mescitler, tekkeler, hankahlar gibi dini kurumlar Sultan ve yakınları tarafından finanse edilerek bu kurumlar ile devlet arasındaki bağ güçlendirilmiştir.⁷² Dini kurumlar ile devlet arasındaki bu ilişki dini kurumların devlet kontrolü altında olduğunu göstermektedir. Yani devletin himayesi altında ve özünde devleti destekleyici yönde değerler yayan bir sivil toplum alanı teşkil etti.

Osmanlı'da sivil toplumun en önemli ve yaygın unsurlarından biri vakıflardır. Osmanlı'da toplumsal yaşamın her alanına hitap eden vakıflar vardı. Vakıfların Osmanlı toplumu içerisinde bu denli gelişmesindeki gücü ise İslam'ın öngördüğü hayırseverliğin, medrese eğitimlerinin ve iltizam sisteminin vakıflar yoluyla gerçekleştiği gerçeğinde aramalıdır.⁷³ Vakıflar, eğitim, yoksullukla mücadele, göç eden hayvanlara su kaynaklarının sağlanması, dul kadınların bakımı, yetimlerin bakımı gibi birçok farklı alanda hizmeti yerine getirmektedir.

Osmanlı Devleti'nde özellikle klasik dönemde adalet ve yönetim kurumlarının iyi işlenmesinde sosyal örgütlenmenin çok önemli katkısı vardır. Osmanlı'da sosyal örgütlenmede çok önemli yeri olan vakıf ve esnaf / loncalar halkı yani sivil girişimi temsil etmektedir.⁷⁴

Osmanlı'da devlete bağımlı gelişen önemli bir sivil toplum unsuru ise taşradaki soylu kesimdi. Tımar sisteminin dağılmasıyla ortaya çıkan Ayan, merkezi yönetim karşısında önemli bir güç odağı haline geldi. 17. yüzyıl sonlarında tımar sisteminin bozulmasıyla eyalet ve sancak yöneticileri halk ile hükümet arasındaki ilişkilerde öncülük etmek, güvenliği

⁷¹ Çaha, *Osmanlı'da Sivil Toplum*, s.92.

⁷² İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı, s.18.

⁷³ İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı, s.19.

⁷⁴ Mehmet Genç, "Osmanlı Esnafı ve Devletle İlişkileri", *Ahilik ve Esnaf Sempozyumu Bildirimleri*, İstanbul, 1986, s.115.

sağlamak, vergileri toplamak, cepheye asker göndermek gibi işleri yürütmek için varlıklı, saygın kişilerin yardımına başvurdular. Bir süre sonra bu kesimin etkinliği yerel yönetimi aşınca merkezi yönetim bu kişileri resmi bir statüyle görevlendirdi. Ayan belde halkı tarafından seçilir ve merkezi yönetim tarafından atanırdı.⁷⁵ Ayanlar halka ait bir kesimden oluşmakla birlikte devlete karşı tam anlamıyla özerk halde olmamıştır.

Toplum ile devlet arasında önemli bir varlık olan lonca, dini kurumlar, yerel soylular gibi aracı kurumlar, Osmanlı'da geleneksel sivil toplum unsurlarını teşkil etmiştir. Bu kurumlar toplum odaklı olmakla birlikte büyük ölçüde devlete bağımlı kalmışlardır.

Sivil toplumu değerlendirirken Doğu ile Batı'nın temel olarak farklı olduğunu göz ardı etmemek gerekmektedir. Batı'da sivil bütün haklar mücadele ile alınırken, Doğu devletlerde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde mülkiyet hakkı mevcuttu, esnaf teşkilatı olarak ahilik ve vakıf gibi kurumlar kurma imkanları vardı. İnsanların haklarını elde etmeleri için Batı tipi bir mücadeleye ihtiyaç yoktu. Batı'da gelir kaynağı zengin burjuvanın şehir halkının bir bölümüne koydukları vergilerdir. Doğu'da şehrin gelir kaynağı vakıflar ve hayırseverlerin yaptığı işlerdir.⁷⁶ Avrupa'da şehirler resmi daireler etrafında oluşurken, Osmanlı'da imaret, cami, medrese, kütüphane, bedesten, dükkan ve kervansarayı içinde barındıran külliyeler şehirlerin oluşumunda belirleyici olmuştur.⁷⁷

Şerif Mardin, “şeriatın garantilediği bir özel mülkiyet alanının varlığına” işaret ederek sivil dinamiğin kısmi mevcudiyetini kabul ederken sivil toplumun varlığından bahsedilebileceğini söylemektedir.⁷⁸ Mardin, Osmanlı döneminde sivil toplum konusunda eksik olan iki öğeden bahsetmektedir. Bunlardan ilki özgür kentlerin yokluğudur. İkinci öğe ise, Osmanlı toplumunun modernleşmeyi yaşamamış olmasıdır. Modernleşme yaşanmadığından dolayı bireylerden oluşan sosyal sınıflar oluşmamıştır. Yani pazarda etkinlik gösteren sınıfın yani “burjuvazinin” gelişmemesi sivil toplumdaki söz etmeyi zorlaştırmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunda burjuvazinin gelişmemesi, devletten bağımsız bir ekonomik girişimci kesimin Batı'da olduğu kadar belirginleşmemesiyle sonuçlanmıştır.

⁷⁵ İdris Küçükömer, **Batılılaşma ve Düzenin Yabancılaşması**, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 54.

⁷⁶ Şerif Mardin, **Din ve İdeoloji**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.75.

⁷⁷ Fatma Acun, “Osmanlı Şehirlerinde Devlet ve Sivil Toplum”, **Sivil Toplum**, sayı 10, Ankara, 2005, s.53.

⁷⁸ Şerif Mardin, “Türk Toplumunu İnceleme Aracı Olarak Sivil Toplum”, s.28.

Böyle bir yapısal özellik fikir kulüpleri, dernekler vb. oluşumların gelişmemesine sebep olmuştur.⁷⁹

Osmanlı toplumunda büyük sermayeci sınıfın doğmadığı, iâşe ilkesine dayanan ekonomi anlayışında görülebilir. Bu anlayış, dış ticarete ihracatı zorlaştırıcı ve kısıtlayıcı, ithalatta ise kolaylaştırıcı ve teşvik edici niteliktedir. Bu yönüyle izlenen yöntem günümüzdeki korumacı ekonomi politikalarına benzemeyen bir özellik göstermektedir. Dış ticarete yabancılara tanınan kapitülasyonların da, bu durumdan kaynaklanan önemli kurumlardan biri olarak düşünülmesi gerektiği ileri sürülebilir.⁸⁰ Bu yaklaşıma karşı aynı dönemde Avrupa devletlerince önemsenen merkantilist politikalar düşünüldüğünde, Avrupa'da burjuvazinin doğuşunu hazırlayan ekonomik politikaların zıttı denilebilecek bir ekonomi anlayış hakimdi.

Klasik dönem Osmanlı toplumunda sivil toplum, Batıdaki gibi bir "tarihsel-toplumsal-felsefi" içeriğe sahip kavramla ifade edilmemekle birlikte, sivil toplumu işlev olarak karşılayan kurumların varlığından söz edilmektedir. Eğer sivil toplum kurumunu devlet iktidarının bittiği alan olarak tanımlarsak, diğer bir deyişle merkezi / devlet iktidarının gelip durduğu, birey ile devlet arasında, bireylerin siyasal iktidarın gücünden korunduğu bir tampon alan olarak tanımlarsak, Şerif Mardin'in 12. yüzyılda tarikatları ve vakıfları devlet müdahalesinden masun olması nedeniyle sivil toplum kurumları görmesini anlamak kolaylaşacaktır.⁸¹

Bu konu devlet müdahalesinin sınırından çok tarihsel bir evre olarak düşünüldüğünde, sivil toplum kurumlarının ticaret ile kentleşmenin; modern sanayi toplumunun ürünleri oldukları görülür.⁸² Tanzimat'ın ilanı sonrasında özeliklerinden biri de ekonomik değişimdir. Örnek olarak ticaret kesimine sağlanan olanaklarla kentsel yaşamın içinde bulunan gayrimüslim ve müslüman tüccar grupları tarafından örgütlenme hareketleri verilebilir.

Tanzimat'la birlikte Osmanlı Devleti siyasal sisteminde modernleşme girişimleri bazı gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Tanzimat Fermanı'yla başlayan temel hak ve özgürlüklere yazılı anayasal belgelerde yer verilmesi anlayışı Batıdakine benzeyen sivil toplum öğelerinin tohumlarını da taşımaktadır. Çünkü çoğulcu toplumun belirleyici özelliği, insan haklarının

⁷⁹ Şerif Mardin. "Türk Toplumunu İnceleme Aracı Olarak Sivil Toplum", s. 13.

⁸⁰ Genç, s. 47.

⁸¹ Alkan, s. 84.

⁸² Alkan, s.85.

siyasal otorite karşısında belirli teminatlara kavuşturması süreci Tanzimat Fermanıyla beraber başlamıştır.⁸³ Osmanlı İmparatorluğu'nda, çağdaş anlamda sivil toplum kurumlarının tarihi 1815 yılına kadar inmektedir. İlk örgütlenme, “cemiyet” olma niteliğine sahip Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi ulema ve bürokratlardan oluşmaktadır. Bu grup, devlet dışında, giderlerini kendilerinin karşıladıkları, bilim ve felsefeye meraklı gönüllülük temeline dayalı olarak kuruldu.⁸⁴

Bu yıllar eğitim ve bilimin önem kazandığı bir dönem olmuştur. Takvim-i Vekayi'de (21 Muharrem / Haziran 1282) “Padişahın bilim ve teknik ile eğitimi en iyi duruma getirmek için aralıksız olarak izinler vermesinin ve teşvikler yapmasının bir ürünü olarak İstanbul'da ülkesini seven, bilgi sahibi ve eğitilmiş kişilerin oluşturdukları eğitim dernekleri açılmaktadır” içeriğindeki haberden de anlaşılacağı üzere devlet de özellikle hayır ve eğitim konusunda örgütlenmeleri desteklemekte, teşvik etmekteydi.⁸⁵

Tanzimat sonrası dönemde belirli merkezlerdeki kentlerde ticaret gelişmeye ve böylece yabancı ve gayrimüslim tüccarlar örgütlenmeye başlamışlardır.⁸⁶ 1860'lardan itibaren özellikle İstanbul'da azınlıkların kurdukları eğitim ve yardımlaşma dernekleri ortaya çıkmıştır. Yine ilk kadın dernekleri de azınlıklarca bu dönemde kurulmaya başlamıştır.⁸⁷

II. Abdulhamid döneminde meclisin kapatılmasıyla beraber örgütlenme olaylarına kuşku ile bakılmıştır. Bu nedenle bu dönemde gizli siyasal örgütlenmeler görülmektedir. İlegal siyasal nitelikli bu örgütlerin amaçları Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe konmasıydı. Gizli örgütlenmenin beslendiği kaynak ise, bu dönemde teşekkül eden modern okullarda eğitim görenlerdi.

Bu dönem toplumsal olaylar cemiyetlerin açılmasında etkili olmuştur. Osmanlı-Rus Savaşı sırasında ve sonrasında 1877'de Anadolu ve İstanbul'a gelmeye başlayan göçmenlere yardım amaçlı çoğu geçici komisyonlar ve cemiyetler kurulmuştur. Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Sermaye-i Şefkat-i Osmaniye (Yabancı), Uluslararası Göçmenlere Yardım Komitesi (Yabancı) buna örnek olarak verilebilir.

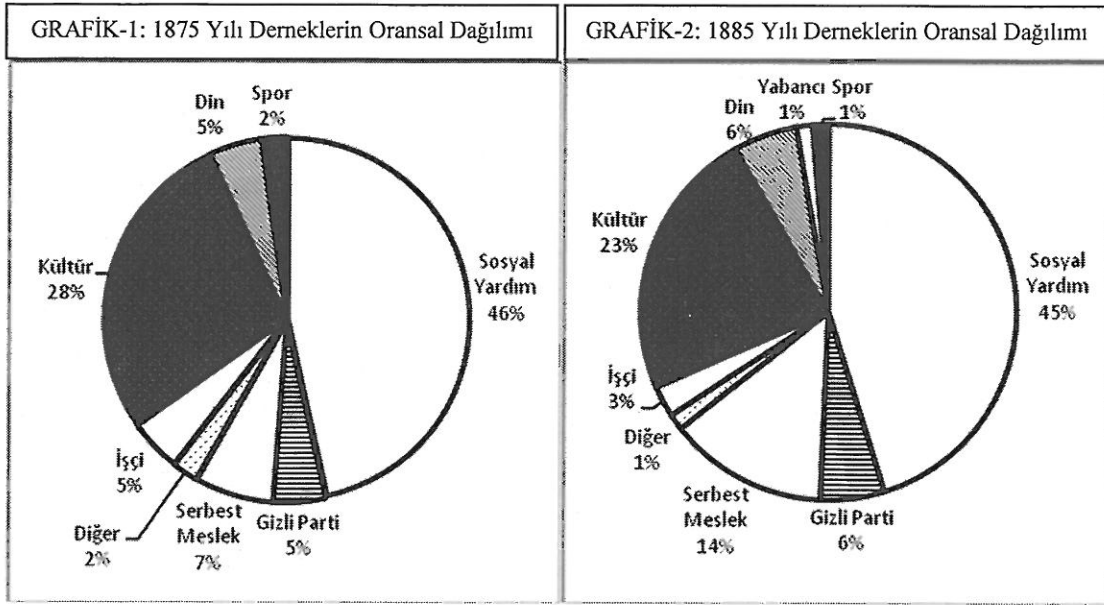
⁸³ Cihan, s. 66.

⁸⁴ Alkan, s.87.

⁸⁵ Alkan, s.90.

⁸⁶ Alkan, s.85.

⁸⁷ Alkan, s. 88.



Kaynak: Mehmet Ö. Alkan, *Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da Stk'lar*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1998, s.93-95.

1875 yılı ve 1885 yılı için kurulan cemiyetlerin oransal dağılımı kategorilerine göre Grafik-1 ve Grafik-2'de verilmiştir. Grafikler arası karşılaştırma yapıldığında, II.Abdulhamid yönetiminin 1880'lerin toplum üzerindeki baskıyı artırmasından kaynaklı gizli parti örgütlenme oranlarında yükselme olduğu görülmektedir. Etkin örgütlenme, gizli siyasi dernekler kategorisinde görülmüştür. Bir diğer oransal fark serbest meslek örgütlenmesinde görülmektedir. Ticaret Cemiyeti'nin kurulması ile başlayan ticaret kesiminin örgütlenmesi İstanbul Ticaret Odası'nın kurulmasıyla da burjuvazinin örgütlenmesi ayrı önem kazandı. Bu on yıllık dönem içinde 33 cemiyet kurulduğu görülmektedir. Bunlar kültür, din, serbest meslek, sosyal yardım ve yabancı cemiyetler kategorisinden oluşmaktadır.⁸⁸ Sosyal yardım amaçlı cemiyetler daha çok Müslüman olmayan Osmanlı uyruklulardan oluşmaktadır.⁸⁹ Sosyo-politik yaşamda meydana gelen gelişmelerin etkisiyle de bu dönem Osmanlı toplumunda sivil toplum hareketleri cılız kalmıştır.

Tüm bu gelişmeler, Osmanlı Devleti'nde modern anlamda sivil toplumun oluşumu ve gelişiminin 19. yüzyılın ortalarında başladığını göstermektedir. II. Abdulhamid dönemi bir taraftan siyasi baskıların, diğer taraftan da eğitim, iletişim, bürokrasi, ordu, ulaşım gibi birçok alanda modernleşme, II. Meşrutiyet döneminde cemiyetleşmeye büyük katkıda bulunmuştur.

⁸⁸ Alkan, s.94.

⁸⁹ Alkan, s.104.

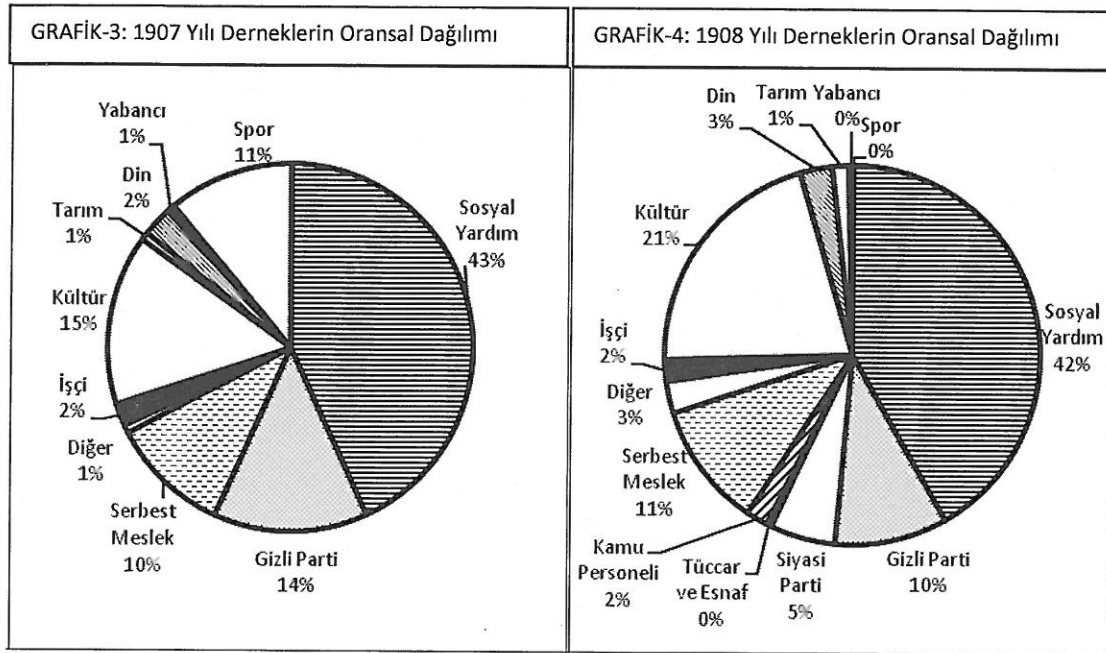
2.2. OSMANLI'DA MODERNLEŞME ÇABALARI VE CEMİYETLEŞME

1908'le birlikte gündeme gelen siyasal, ekonomik, toplumsal, kültürel dönüşümler Osmanlı toplumunda cemiyet kurma hak ve özgürlüğünü getirmiştir. II. Meşrutiyet'in getirdiği "hürriyet" ortamında cemiyetler kurulmuş ve giderek çoğalan bu cemiyetler toplumsal hayatın ayrılmaz parçasını oluşturmuştu.

Mehmet Ö. Alkan 1908 ile cemiyet sayılarındaki ani artışı belirtmek maksatlı 1907 yılı ve 1908 yılı cemiyetlerin kategorilerine göre oransal dağılımı yapmıştır. Grafikler karşılaştırıldığında örgütlenme türündeki çeşitlilik farkı görülmektedir. Öte yandan 1907 yılında 153 olan cemiyet sayısı 1908 yılında 236 sayısına ulaşmıştır. 1907 yılında 7 cemiyet kurulurken 1908 yılının son beş aylık süresinde 83 cemiyet kurulmuştur.⁹⁰ Gerçekten de II. Meşrutiyet, partilerden çok cemiyetler ortamıdır.⁹¹

⁹⁰ Alkan, s.105.

⁹¹ Tunaya, s.367.



Kaynak: Mehmet Ö. Alkan, *Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da Stk'lar*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1998, s. 104-105.

II. Meşrutiyet'le birlikte, hiçbir yasal sınırlama tanımaksızın, kendiliğinden kurulan cemiyetler 16 Ağustos 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu'yla meşruiyet kazanmıştır. Bu yasadan beş gün sonra çıkarılan 21 Ağustos 1909 tarihli bir yasayla Kanun-ı Esasi'ye 120. Madde eklenerek cemiyet kurma hak ve özgürlüğü düzenlenmiştir.⁹²

Nitekim 120. maddede “Kanun-ı maksusuna tebaiyet şartıyla Osmanlılar Hakk-ı içtimaa maliktir. Devlet-i Osmaniye'nin tamamiyet-i mülkiyesini ihlal ve şekl-i meşrutiyet ve hükümeti tagyir ve Kanun-ı Esasi ahkamı hilafında hareket ve anasır-ı Osmaniye'yi siyaseten tefrik etmek maksatlarından birine hadim veya ahlak ve adab-ı umumiyyeye mugayir cemiyetler teşkili de memnudur.”⁹³ denilerek ne türlü cemiyetlerin yasal olduğunun altını çizmiştir. İlgili birey, hak kullanımında amaç ve niteliğe yönelik sınırlamalar getirilerek serbest bırakılarak sonuçtan sorumlu tutulmuştur.

Genel adaba, devlet bütünlüğüne ters düşen, hükümetin değiştirilmesini, Osmanlı devletindeki etkin unsurları siyasal bakımdan ayırıcı amaç güden cemiyetler yasaklanmış,

⁹² Zafer Toprak, “1909 Cemiyetler Kanunu”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.205.

⁹³ Toprak, s.206.

ayrıca “kavmiyet,cinsiyet” isimlerine ve ilkelerine dayanan cemiyetlerin faaliyetleri de önlenmiştir.⁹⁴

Belirtmek gerekir ki 31 Mart Ayaklanması ardından cemiyetleşmede bir düşüş gerçekleşmiştir. İstanbul’da ilan edilen sıkı yönetim döneminde ve sonrasında cemiyetleşme denetim altına alınmıştır. Daha sonraki süreçte I. Dünya Savaşı’nın başlaması ile İttihat ve Terakki Fırkası’nın denetimi dışında cemiyetleşmeye pek rastlanmayacaktır.⁹⁵

İttihat ve Terakki Fırkası yasal bir konuma kavuştuktan sonra 1913 yılına kadar iktidarda olamamasına karşın, iktidarı denetleyip yönlendirmiştir. İktidarı tam olarak ele geçirmesinin ardında, sivil toplum kurumlarından kurtulma çabası içine girdiklerine tanık olunuyor ve ayrıca siyasal iktidarın denetiminde bir cemiyetleşme süreci başlatılması konusunda bir ilk deneyim ile karşılaşılıyordu. II.Meşrutiyet’in çoğulcu siyasal ve toplumsal yapısı Mahmut Şevket Paşa’nın öldürülmesi (1913) ardından son bulmuştur. ⁹⁶ Bu tarihten 1918 yılına kadar İttihat ve Terakki Fırkası cemiyetleşmeyi denetim altında tutmuştur.

Sanayileşme ve modernleşme çabalarının sonucunda yeni toplumsal kesimler ve sivil toplum alanları ve unsurları ortaya çıkmıştır. İdeolojik alanda değişik fikir akımları (marksistler, liberaller, milliyetçiler, İslamcılar vs.); etnik alanda değişik etnik gruplar (Ermeniler, Araplar, Rumlar, Arnavutlar, Kürtler vs.); siyasal alanda çok sayıda siyasal parti; ekonomik alanda yeni yetme yerli ve yabancı girişimciler; sosyolojik alanda da sendikalar başta olmak üzere değişik alanlarda cemiyetler kurulmuştur.⁹⁷

Modernleşme sürecinde ortaya çıkan sivil toplum alanlarından biri basın ve basın üzerinden gelişen yeni aydın tipinde görülmektedir. Osmanlı toplumunda klasik aydın zümresi İslami değerlerden beslenen geleneksel ulemadan oluşmaktadır. Modernleşme süreciyle birlikte ortaya çıkan aydın kesim ise Batılı değerlerden beslenen bir sınıftır. 1860’larda daha çok batılı değerleri yerel değerlerle sentezleyen Genç Osmanlılar ismiyle var olan aydın hareketi daha sonra Jön Türklerle farklı bir kulvarda devam etmiştir. Jön Türk ideolojisi (batıcı ve milliyetçi) ile topluma tepeden bakan, toplumu tepeden inme değişime tabi tutmaya çalışan jakoben ve elit bir kültür oluşmuştur. Basın alanı ile Osmanlı sivil toplumu gelişip çeşitlilik kazanırken diğer taraftarda toplumda seçkin bir bürokratik oluşum

⁹⁴ Toprak, s.206.

⁹⁵ Alkan, s.108.

⁹⁶ Tunaya, s.373.

⁹⁷ İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı, s.20.

ortaya çıkmıştır.⁹⁸ Örnek olarak Türk Bilgi Derneği (1909), Rum Merkez Terakkiperver Cemiyeti (1912), Halka Doğru Cemiyeti (1917), İctimai Yardımcı Kulübü (1918), İlim ve Umran Cemiyeti (1919) verilebilir.⁹⁹

Modernleşme süreciyle birlikte gelişen cemiyet alanlarından biri de meslek örgütlenmelerinde görülmektedir. Günümüzde görülen mesleki kuruluşların birçoğu bu tarihlerde şekillenmiştir. Devlet meslekleri disipline etmek adına bu alana ilgi göstermiş Ticaret Bakanlığı'na bağlı faaliyet gösteren odalar¹⁰⁰ kurulmuştur. Milli iktisat anlayışına sahip olunan bu dönemde Dersaadet Odaları 1910 yılında benimsenen Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu ile yer değiştirmiştir. Bugün yaklaşık 1.2 milyon üyesiyle faaliyet gösteren Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) bu temel üzerinden gelişmiştir. Bir başka örnek, iki milyona yakın küçük esnaf ve sanatkarı barındıran Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu (TESK), Ahilik ve lonca geleneğine dayanmakla birlikte, esas olarak İkinci Meşrutiyet dönemindeki uygulamalar sonucu şekil aldı.¹⁰¹ Modernleşme sürecine paralel olarak yeni meslek grupları ortaya çıkmış ve yönetim bu meslekleri disiplin altına alabilmek için örgütlenmelerini sağlamıştır. Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane (1914), Türkiye Mimar ve Mühendisler Cemiyeti (1913), Posta, Telgraf ve Telefon Tevsi-i Malumat Cemiyeti (1913), Osmanlı Matbuat Cemiyeti (1917), Devlet-i Osmaniye Eczacıları Cemiyeti (1910) vs.¹⁰² meslek örgütlenmelerine örnek olarak verilebilir. Bu tür mesleki örgütlenmelerin devlete bağlı ve devletin nezaretinde geliştiği düşünüldüğünde bağımsız işleyen bir örgütlenme hareketi gerçekleşmediği sonucuna varılabilir.

II. Meşrutiyet döneminde Müslüman kadınlar da çeşitli cemiyetler kurmuşlardır. Kadın cemiyetleri için 1910 yılına kadar herhangi bir yasal düzenleme yapılmamıştır.¹⁰³ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin desteği üzerine Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti için Dahiliye Nezareti, Şura-yı Devlet'ten görüş ve onay istemiştir. Şura-yı Devlet 12 Nisan 1910 tarihinde kadınların dernek kurmasına izin vermiştir.¹⁰⁴ Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti, İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi, Teali-i Nisvan Cemiyeti, Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi, Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti, Hilal-i Ahmer Kadınlar

⁹⁸ İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı, s. 22.

⁹⁹ İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Cemiyetler**, Bion Digital Baskı Matbaacılık, Ankara, 2013, s. 180-181.

¹⁰⁰ Oda kavramı Fransa'dan alınmış ve Fransız modeline uygun oda yapılanmasına gidilmiştir.

¹⁰¹ İçişleri Bakanlığı Dernekler Daire Başkanlığı, s.23.

¹⁰² İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Cemiyetler**, s.150-151.

¹⁰³ Eker, s.132.

¹⁰⁴ BOA, DH.MUI, 76-1/70, 28 Rebiülevvel 1328/8 Nisan 1910.

Cemiyeti, Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti, Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti İslamiyesi kadın cemiyetlerinin belli başlılarıdır. Bu cemiyetlerin büyük çoğunluğu hayır-yardım cemiyeti işlevi görmektedir. İttihat ve Terakki Fırkası kadın derneklerini desteklemiş ve bunlardan yararlanmışır.¹⁰⁵

II. Meşrutiyet döneminde devletin, sivil toplum kuruluşları aracılığıyla sivil topluma egemen olmaya yöneldiği görülür. Bu amaçla cemiyetlere devlet yardımı başlatılmıştır. Bu durum siyasal iktidarın sivil toplum kuruluşlarını özellikle cemiyetleri denetim altına almakta işe yarayan bir araçtı. İttihat ve Terakki yönetimi sivil toplum kuruluşlarının önemini kendisi açısından yeterince kavramıştı. Bundan dolayı gençlere yönelik “Osmanlı Genç Dernekleri” “Güç Dernekleri” adı altında paramilite örgütlenmeleri organize etmiştir. Bu dönemde sivil toplum kuruluşlarına katılımda aydın ve bürokratlar ağırlıklı iken esnaf ve işçi örgütlenmelerinin cılız kaldığı görülmektedir. Siyasi iktidar bu dönemde kendi etkinliğini sınırlayacak veya izlediği politikalara engel olabilecek sivil toplum kurumlarının faaliyetlerini engellemiştir.¹⁰⁶

İttihat ve Terakki Fırkası Müslüman Türkleri örgütlenme yönünde teşvik etmiştir. Böyle bir teşvikle hem milliyetçilik ideolojisini ticaret ve üretimle uğraşan toplum kesiminde yaygınlaştırmayı hem de ulusal ekonomi ve burjuvaziyi oluşturma biçimini yerleştirmeyi amaçlıyordu.¹⁰⁷

İttihat ve Terakki Fırkası'nın sivil toplum örgütleri karşısındaki tutumu iktidarı ele geçirdikten sonra ciddi bir değişikliğe uğramıştır. 1913'ten itibaren yeni cemiyetlere bazı istisnai durumlarda izin verilmiştir. 1913-1918 yılları arasında hiçbir siyasal partinin kurulmasına izin verilmemiştir.¹⁰⁸

Osmanlı dönemi modernleşme sürecine bakıldığında, batılılaşmadan beklenenin kurulu düzeni sürdürebilmekle sınırlı kaldığı gözlemlenmektedir. Bu bakımdan batılılaşma hem Batı'ya karşı direnmenin olduğu kadar iç düzeni koruyabilmenin bir aracı olarak algılanmış ve uygulanmıştır. Dolayısıyla, modernleşme sürecinde geleneksel yapının yıkılmasıyla birlikte ortaya çıkan ve iktidarı elinde bulunduran “kurtarıcı” güçler, kendilerine atfettikleri “kutsallık” ve saygınlıklarını kaybederek fonksiyonlarını yerine getirmekte

¹⁰⁵ Ömer Çaha, “Sivil Kadın” Türkiye’de Kadın ve Sivil Toplum, Savaş Yayinevi, Ankara, 2000, s. 99.

¹⁰⁶ Alkan, “İstanbul’da Sivil Toplum Kurumları”, s. 108-109.

¹⁰⁷ Alkan, “İstanbul’da Sivil Toplum Kurumları”, s. 111.

¹⁰⁸ Alkan, “İstanbul’da Sivil Toplum Kurumları”, s.114

zorlanmışlardır. Belirli bir toplumsal taban oluşturamamışlar, alternatif fikir ve siyasal örgütlenmelere şans tanımamışlar ve dolayısıyla sivil topluma yönelik girişimler çoğu kez vatana ihanetle suçlama eğilimi içine girmişlerdir.¹⁰⁹

Sivil toplum – devlet ilişkisinde, Osmanlı'nın 19. yüzyıldan itibaren girdiği modernleşme sürecinde önemli bir değişiklik vardır. 19. yüzyıldan önce sivil toplum ile devlet iç içe geçmiş fakat aynı zamanda farklı iki alana sahiptir. Oysa modernleşme çabalarıyla beraber öncelik devlete verilerek devletin kurtarılması projelendirilmiştir. Bu proje uzantısında toplumunda değişmesi gereğini getirdi. Bu dönemde ortaya çıkan entelektüel-bürokrat kesim, sivil topluma tahakküme dayalı bir devlet anlayışı getirmiştir. Daha önce devletin en azından varlığının meşruiyeti olan sivil toplum unsurları, tek tek “Genel irade”ye dayalı toplum projesi içinde önemini yitirdi.¹¹⁰

2.3. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE KADIN CEMİYETLERİ VE NİZAMNAMESİ

Osmanlı Devleti'nde sivil toplum örgütlenmeleri için kullanılan sözcüklerin başında *cemiyet* ismi gelmektedir. Bir araya gelen insan topluluğu için kullanılan bu sözcük, 1860'lı yılların başından itibaren günümüzdeki *dernek* anlamına yakın bir içeriğe kavuşmuştur.¹¹¹ Cemiyetler II. Meşrutiyet dönemine kadar münferit olarak padişahın izinleriyle kurulmuş bir başka ifade ile cemiyet kurma izni padişahın iradesine bağlı olmuştur.¹¹²

Osmanlı Devleti'nde cemiyet adı altında ilk örgütlenmeler 1820'li yıllardan itibaren görülmeye başlamıştır. Mesela, 1815'de *Beşiktaş Cemiyeti İlmiyesi*, 1856 yılında da *Cemiyeti Tıbbiye-i Şahane* gibi cemiyetler kurulmuştur. Ancak Osmanlı Devleti'nde cemiyetleşme faaliyetleri 1860'lı yıllara kadar tek tük ve geçici bir nitelik taşıırken, sonraki yıllarda hızla artmaya başlamıştır.¹¹³ Bu dönemde ortaya çıkan cemiyetlerin birçoğu başta İstanbul olmak üzere Edirne, Selanik, İzmir, Beyrut gibi entelektüel bir çevrenin yaşadığı kültür ve ticaret

¹⁰⁹ Cihan, s.89.

¹¹⁰ Çaha, *Osmanlı'da Sivil Toplum*, s.99.

¹¹¹ Eker, s.118.

¹¹² Hüseyin Hatemi, “Tanzimat ve Meşrutiyet Döneminde Derneklerin Gelişmesi”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul, 1985, s.201.

¹¹³ Mehmet Ö. Alkan, “Osmanlı'da Cemiyetler Çağı”, *Tarih ve Toplum*, C.40, S.238, Ekim 2003, s.6.

açısından gelişmiş şehirlerde kurulmuştur. Bu şehirlerde gazete, dergi ve kitap basımının daha yaygın oluşu da cemiyetlerin aktif oluşunda etkili olmuştur.¹¹⁴

Osmanlı Devleti'nde kadın cemiyetlerine bakıldığında, ilk kadın cemiyetleri Gayrimüslim kadınları tarafından kurulmuştur. Bu kadın örgütlenmelerinin birçoğu dinsel tabanlı olup, kendi kilise ve sinagogları etrafında toplanmıştır.¹¹⁵ İlk kadın cemiyetleşme hareketi yardım, hayırseverlik maksatlı kurulmuştur. Mesela 1861 yılında İstanbul'da Rum kadınları tarafından kurulan *Pera Hanımlarının Fukaraperver Cemiyeti*, hayır ve yardım cemiyetinin ilk örneğini teşkil etmektedir. Gayrimüslim kadınlar tarafından yardım amaçlı kurulan diğer cemiyetlere *Hanımlar Fukara Perver Cemiyeti*, *Stavrodromi Hanımlar Fukaraperver Uhuvveti*, *Rum Fukaraperver Cemiyet-i Nisvaniyesi*, *Beyoğlu Rum Kadınları Cemiyet-i Hayriyesi*, *Ermeni İttihad-ı Nisvan Cemiyeti*, *Musevi Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi*, *Sofya Cemiyet-i Nisaiyesi* örnek olarak verilebilir.

Osmanlı Devleti'nde Müslüman kadınların "cemiyetçilik" faaliyetleri II. Meşrutiyet döneminde görülmeye başlamıştır. Müslüman kadınlar öncelikle yardım dernekleri kurmuşlardı. Örneğin 1908 yılında Fatma Aliye Hanım (Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı) başkanlığında İstanbul'da kurulan *Cemiyet-i İmdadiye*, Rumeli sınırlarındaki askerlere kışlık giyecek sağlamak maksadıyla kurulmuştur. Meşrutiyet döneminde ilk kadın kuruluşu olması bakımından önem taşımaktadır.¹¹⁶ Özellikle Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nın toplumda yarattığı olumsuz etkileri çözmek amacıyla kadınlar tarafından cemiyetler kurulmuştur. *Topkapı Fukaraperver Cemiyet-i Hayriyesi*, *Kadıköy Fukarasever Hanımlar Cemiyeti*, *Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti*, *Müslüman Kadın Birliği* örnek olarak verilebilir. Bu maksatla kurulan cemiyetlerin düzenlediği faaliyetler için kaynak yaratma yöntemi öncelikle cemiyet üyelerinden bağış ve eşya toplama ve bunları satmak suretiyle ihtiyaç sahiplerine gelir yaratmaktı. Yardım toplamak için piyangolar düzenlenmiş, oyunlar sergilenmiş, konferanslar verilmişti.

Başta Osmanlı toplumunun yaşadığı sorunlar kaynaklı olmakla birlikte, aile, çocuk, eğitim ve kadın konularına çözüm amaçlı cemiyetler kurulmuştur. Kadınları eğiterek meslek kazandırmayı amaçlayan cemiyetlere *Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye*, *Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği*, *Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyyesi* örnek gösterilebilir.

¹¹⁴ Alkan, *Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da Stk'lar*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, s.83.

¹¹⁵ Eker, s.120

¹¹⁶ Şefika Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2011, s.155.

Cemiyetlerin gelirleri, üye aidatlarından ve cemiyete gelen her türlü maddi yardımdan oluşuyordu. Gelirleri artırmak için elişlerinden oluşan kermesler planlanmış, ayrıca piyangolar düzenlenmiştir.¹¹⁷ Osmanlı Devleti'nin peş peşe girdiği ve büyük kayıplar verdiği savaşların sonucunda, ailenin tek geçim kaynağı olan erkeklerin şehit olması geride bırakılan kadınların ve kız çocuklarının hayatını temelden değiştirmiştir. Kadınların ve çocukların gelişimine katkıda bulunmak amacıyla kadınlara iş imkanları yaratılması ve kız çocuklarına da eğitim verilmesi hususunda farklı alanlarda kurslar açılmıştır. Kadınların gönüllü olarak askere alınmaları sağlanmış, kadın işçi taburları oluşturulmuştur.

Dönemin devlet politikasında da yer alan kadınlar, İttihat ve Terakki'nin desteğiyle milliyetçi ideoloji ile ülke sorunlarına çözüm bulmayı amaçlayan cemiyetlerde yer aldı. Yerli üretimi yaymak, yerli malı kullanımını teşvik için 1913 yılında *Ma'mulat-ı Dahiliyye İstihlakı Kadınlar Cemiyet-i Hayriyyesi* bu gruba örnek olarak verilebilir. Bu amaçla cemiyet terzihane açacak, bu terzihaneden sırf yerli ürünlerden oluşan her türlü malzeme ve giysi çeşitleri sağlanabilecektir. Bu terzihanelerde ihtiyaç sahibi genç kız ve kadınlara ücret karşılığında dikiş diktirilecekti.¹¹⁸ Cemiyet, savaş yıllarında (1916) İstanbul'un çeşitli semtlerine dağılmış terzi atölyelerinde, asker çamaşırı dikme işlevini de üstlenmiştir.¹¹⁹

Kadınlar, II. Meşrutiyet döneminin yaşadığı topyekun değişimden pay almıştır. Yaşanan toplumsal mevzular kadınları farklı toplumsal alanlara itmiştir. *Nisvan-ı Osmaniye İmdad Cemiyeti*, *Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyeti*, *Müdafaa-i Vatan Cemiyeti* gibi cemiyet örneklerinde kadınlar ülke savunması için bir araya gelmiştir. Fatma Aliye tarafından 1908 kurulan *Nisvan-ı Osmaniye İmdad Cemiyeti* askerlere battaniye, bandaj ve iç çamaşır gibi eşyaların toplanmasını sağlamıştır.¹²⁰ 1911 yılında kurulan *Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyeti* ise Balkan Savaşı'ndan sonra Rumeli'den gelen kimsesiz göçmen kadınlara yardım edip onların geçim problemlerini "iş evleri" açarak çözmeye çalıştı.¹²¹

İttihat ve Terakki Cemiyeti, kendi ideolojisi doğrultusunda kadın şubeleri ve cemiyetleri açmıştır. *İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi*, *Teal-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti*, *Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti* dışında Türk Ocakları, düzenlediği

¹¹⁷ Çakır, s.90.

¹¹⁸ Serpil Çakır, "XX. Yüzyılın Başında Kadın ve Aile Dernekleri ve Nizamnameleri", *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1996, s.1008.

¹¹⁹ Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s.101.

¹²⁰ Belma Ötüş, Ayşegül Baykan, *Nezihe Muhittin ve Türk Kadını*, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2009, s.82.

¹²¹ Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s.101.

konferanslarla kadınlara seslenmiştir.¹²² İttihat ve Terakki'nin kurduğu cemiyetlerde kurucu olarak kadın ismi geçse de, derneği oluşturanlar erkeklerdi.¹²³

Kültürel açıdan kadınları bilgilendirmek, geliştirmek amacıyla *Teali-i Nisvan Cemiyeti*, *Asri Kadın Cemiyeti*, *Osmanlı İttihad-ı Nisvan Cemiyeti*, *Musiki Muhibbi Hanımlar Cemiyeti*, *Kırmızı-Beyaz Kulübü* örnek olarak verilebilir. Bu cemiyetlerde asıl gaye kadınların eğitim ve kültür düzeyini milliyet hissi vererek yükseltmektir. Halide Edip, Nezihe Muhittin gibi cemiyette aktif olarak yer alan kadınlar, Avrupa'da eğitim görmüş, birkaç lisana sahip aydın kesimden oluşmaktadır. Bu cemiyetler vasıtasıyla yabancı dillerde eğitim verilmek üzere ücretli kurslar açılmıştır. Yabancı dildeki bazı içtimai, tarih ve edebiyat eserleri Türkçe'ye çevrilmiştir.¹²⁴

II. Meşrutiyet dönemi kadın cemiyetleri içinde feminist olarak tanımlanabilecek tek cemiyet, *Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti*'ydi. Dönemin kadınlara dair her türlü bilginin alınabileceği Kadınlar Dünyası dergisini çıkaran, kadınların haklarını savunmak üzere Ulviye Mevlan, Nezihe Muhittin gibi dönemin ileri gelen kadınları tarafından 1913'te kurulan bu cemiyet, cins ve mezhep ayırmaksızın tüm Osmanlı kadınlara açık olduğunu beyan etmiştir.¹²⁵ Cemiyet, Meşrutiyet döneminde savunduğu fikirler dolayısıyla radikal bir topluluk olmakla birlikte diğer kadın cemiyetlerinden farklı olarak toplumun ileri gelenlerinden maddi ve manevi yardım almamış, daha ziyade orta halli halk kadınlarından destek görmüş, tamamen üyelik aidatları ve gönüllü bağışlarla çalışmalarını yürütmüştür.¹²⁶

Genel olarak milli ve ahlaki değerlerin gözetildiği sosyal dayanışma, eğitim ve kültür amaçlı, kadınları iş hayatına sevk eden, kadın haklarını savunan ve ülke sorunlarına çözüm arayan bazı kadın cemiyetleri nizamnameleri ile değerlendirildiğinde daha doğru izah edilmiş olunacaktır. Burada örnek olarak verilen cemiyetlerin yasal boyutunu yansıtmak adına nizamnameleri verilecektir. Cemiyet çalışmalarının, nizamnameleri ne boyutta doğruladığına ise dönemin yayın organlarından ulaşabiliriz.

2.3.1.Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye

¹²² Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s.106.

¹²³ Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s.107.

¹²⁴ Ruşen Zeki, "Bizde Hareketi Nisvan", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, c. 3, Ankara, 1992, s.1056.

¹²⁵ "Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti Programı", *Kadınlar Dünyası*, No. 55, 28 Mayıs 1329/10 Haziran 1913, s.1.

¹²⁶ Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s.117.

Meşrutiyet'in ilanından sonra kadın cemiyetlerinin sayısında artış görülür. Selanik bu konuda dikkat çekicidir. II. Meşrutiyet'in hemen sonrasında Selanik'te kurulan bu cemiyet yardım cemiyeti adını taşımasına karşın, eğitimi temel amaç olarak almıştı. Cemiyetin geliri, üye aidatlarından ve cemiyete gelen her türlü yardımlardan oluşuyordu.¹²⁷ Cemiyetin yayın organı olan *Kadın* dergisinde cemiyet üyeleri her türlü fedakarlığa hazır olduklarını söyleyerek, sermayelerini erkeklere yük ve zahmet vermeden kendi imkanlarıyla oluşturmaya çalışacaklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca cemiyet teftiş hakkına sahip olduğu okulların durumunu araştırarak ellerinden geldiği kadarıyla eksiklerini tamamlamaya çalışacaktır.¹²⁸

Bir yardım derneği olmasına rağmen eğitime öncelik veren *Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye'nin* üyelik sistemi iki kısımdan oluşmaktaydı. Birinci kısımda yer alan idari üyeler, cemiyete girişte belli bir miktar para ödeyecek ancak daha sonra maaşlı olarak çalışacaklardı. Bu kısımdaki üyeler mazeret belirtmediği müddetçe bütün toplantılara katılmak zorundaydı. İkinci kısımdaki fahri üyeler ise yalnızca maddi sorumluluklarını yerine getirecekler ve kendilerine verilen görevleri yapacaklardı.¹²⁹

Nizamnamesi

Cemiyetimiz, her hafta Pazartesi günleri Yalılar'da Karlı Arslan karşısında, merhum Telci Osman Efendi'nin haremi Emine Hanımefendi'nin hanesinde in'ikad eder.

Takib Ettiğimiz Maksad-ı Esasi:

Mekteblere hizmet, tevsi-i malumata gayret, muhtacına muavenettir. Sermayemizin tezyidi için erkeklerimize bar olmaksızın mahsul-u mesaimizle tedarik edilmek üzere suret-i meşruada her türlü fedakarlık icrasına hazırız.

Teştişe selahiyatdar olduğumuz mekteblerin ahval-i dahiliyesini tetkik ile elimizden geldiği derecede noksanı ikmale çalışmak ehass-ı amalimizdendir.

Mukarrerat

¹²⁷ Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s.90.

¹²⁸ "Cemiyet-i Hayriyey-i Nisvaniye", *Kadın*, No:5, 10 Teşrinisani 1324/23 Kasım 1908, s.14.

¹²⁹ Eker, s.137.

Aza ikiye munkasımdır. Biri azay-ı idare, diğeri azay-ı fahriyedir. Azay-ı idare nizamnamede dahi muharrer olduğu üzere mikdar-ı muayyen-i duhuliye ve maaş tediyesiyle ve güna mani olmadığı takdirde her içtimada hazır bulunmakla mükelleftir.

Azay-ı fahriye, cemiyette isbat-ı vücud etmeksizin yalnız mükelleliyet-i nakdiyeyi eda ve cemiyetin tevdi edeceği hizmeti ifa ile muvazzaftır.

İcraat

Aza hanımların mahsul-ü dest-i mesaisi olarak vücuda gelmiş her nevi el işlerinden müretteb bir piyango derdest-i keşidedir.

Teraküm eden nükud hesab-ı cari usulüne tevfikân emin bir ticarethanedeki mahfuzdur. Varidat ve masarifat defterleri, kaideten suret-i muntazamada tahrir olunur. Maaşı cemiyetimiz tarafından verilmek üzere mekatib-i inasa idhal edilen talibatın mümkün mertebeye tehvin-i ihtiyaçlarına gayret olunmaktadır. Programımız da derdest-i tanzim olup muahharen neşredilecektir.

Mülâhaza

Azay-ı cemiyetin umumunda kavi bir hiss-i vifak, metin bir azm u sebat, fevkalgaye hüsn-ü niyet, yorulmaz say-ı murane mevcuttur. Şimdilik mefkud olan bir şey varsa o da her umurun vasıtay-ı icraiyesi olan meblağdır ki onun da istihsali için her türlü vesait-i namuskaraneye müracaat edilmektedir.

Bu birinci hatveyi pek mütereddide atmıştır; ancak mazhar olduğumuz rağbet cesaretimizi müzdar eyledi. Azay-ı cemiyetimiz mafevka't-tasavvır tekessür etmiştir. Fahri azalığa talib olanlar şehrimiz ahalisinden başka İstanbul'da, Edirne, hatta Manchester (İngiltere'de) mukim vatandaşlarımızdır.

Bu hasenatperver meşahir-i nisvan-ı Osmaniye'nin isimleri azay-ı fahriye defterimize zinetsiz olmaktadır. Maksadımızın ulviyeti nisbetinde muvaffakiyetimizi temenni ederiz.

2.3.2. Teal-i Vatan Osmanlı Hanımları Cemiyeti

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kadınlara yönelik kurduğu cemiyet olan Teal-i Vatan Osmanlı Hanımları Cemiyeti başkanı kadın olmasına (Nesime Yusuf Hanım) karşın derneği oluşturanlar erkeklerdi.¹³⁰

Amacı, kadınların seferber edilip yardım toplanılmasının gerçekleştirilmesiydi. Bu amaç, programın ikinci maddesinde, yoksulluk içinde bulunan herkese yardım eli uzatmak, kadınların sosyal gelişim içinde olması gereken yerde olmasını sağlamak olarak açıklansa da, toplanacak yardımın ilk sıra yüzde elli ile bir savaş gemisi alımına ayrılmıştı.¹³¹ Cemiyetin amaçları arasında ayrıca yetim ve yoksul kızlar için işyeri açmak, doğumevleri açmak, Hilal-i Ahmer'e yardım etmek, cins ve mezhep ayrımı gözetmeksizin yoksullara yardımcı olmak vardı.¹³²

Nizamnamesi

Tarih-i tesis 4 Kanun-ı evvel 325, Selanik

Fasl-ı Evvel

Birinci madde: Merkez-i umumisi Selanik olmak üzere Osmanlı İttihad Terakki Cemiyeti'nin taht-ı himayesinde Teali-i Vatan Osmanlı Hanımları'nın Cemiyeti namında 4 Kanun-ı evvel 325 tarihinde bir cemiyet-i hayriye-i nisvaniye teşekkül etmiştir. Bu cemiyetin müessesesi Nesime Yusuf Hanımefendidir.

İkinci madde: Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti'nin esas-ı teşekkülü bilhassa Osmanlı hanımlarının terakkıyat-ı ictimaiye ve tekemmülat-ı medeniyyesi esbabını istikmal ve Vatan'a ihtiyacat'ı hazıra-i umumiyyesine göre alelumum hayrat ve hasenata hizmet ve delalet etmek maksadından ibarettir.

Üçüncü madde: Bugün ihticat-ı mühimme-i vataniyyenin en birincisi satvet ve muhabbet-i bahriyye-i Osmaniyye'nin takviyesi kaziyesi olmasına nazaran derc ve cem edilecek iane sermayesinden evvel-be-evvel Osmanlı hanımlarının dahi bir eser-i mürüvvet ve muaveneti olmak üzere yüzde ellisi Nevzad-ı Vatan namında hükümetin münasib göreceği sistemde bir sefine-i harbiyye ihdasına; yüzde otuzbeşi vatanın icab eden nukatında veladet-

¹³⁰Serpil Çakır, "XX. Yüzyılın Başında Kadın Ve Aile Dernekleri ve Nizamnameleri", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, s.991.

¹³¹Çakır, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, s.991.

¹³²Zafer Toprak, "İttihad Terakki ve Teali-i Vatan Osmanlı Hanımları Cemiyeti", *Toplum ve Bilim*, Güz 1989, no. 43-44, s. 184.

haneler, yetime ve bivaye fukara kızlarına medar-ı intiaş olacak ve emtia-i dahiliyyenin terakkiyatını temin ve tevsi etmek üzere darüssınaeler ve muhtelit inas mektepleri ve bu gibi teşebbüsât ve müessesât-ı insaniye ve medeniyye vücuda getirmeğe ve yüzde on beşi dahi muharebat-ı müessifede Hilal-ı Ahmer cemiyetlerine muavenet ve iştirak etmek afet-i semaviyye ve arzıyye ve ilel u emraz-ı müstevliyye musabinine mededres-i insaniyyet olmak gibi ahval-ı fevkaladeye hasr u tahsis olunacaktır. Ve işbu teşebbüsata ait sarfiyat ve buna müteallik mukarrerat-ı lazıme Hanımlar Cemiyeti Meclis-i Umumiyesi'nin tensibine menut bulunacaktır. Ancak maharebat-ı müessife ve afet-ı semaviyye ve ilel-i müstevliyye gibi ahval-ı fevkaladeye karşı vaki olacak muavenat ancak ittihaz olunacak tadebir ile ihtiyar edilecek mesarifin mahiyeti, tafsilat-ı lazımesi bilahare meclis-i umumiye arz edilmek üzere heyet-i idare ve komisyon-ı mahsusanın tasvibiyle derhal takbik ve icra kılınacaktır.

Cemiyet nizamnamesinin 3.maddesinde yer alan bu düşünce cemiyetin başkanı Nesime Yusuf Hanım'ın fikriyle ortaya çıkmıştır. Nesime Hanım bu kampanya için geceli gündüzlü çalışmış ve tüm hanımları bu kampanyaya davet etmiştir.¹³³

Dördüncü madde: Cemiyet bila-tefrik-i cins ü mezheb her sahabe-i ihtiyacın inde't-tahkik anlaşılacak fark u zaruretine vesait-i mümkünine ile çaresiz olmağa dahi gayret edecektir.

Beşinci madde: Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti'nin her sene la-akall bir defa akd-i ictima' etmek üzere Selanik'te bir meclis-i umumisi olacaktır. İşbu meclis-i umumiye senevi yüzyirmi kuruluş ve daha ziyade nakden veya malen ianede bulunacak hanımlar aza-i daim olmaktadır. Meclis-i Umumi yevm-i muayyende la-akal azası elliden dü olmamak üzere hazır bulunacak hanımlarla akd-i ictima edecektir. Yevm-i ictimada hazır bulunamayanlar reylerini bir hafta evvel doğrudan doğruya merkez-i umumiye gönderebilirler. Meclis-i umumi her sene id-i milliye müsadif Temmuzun onuncu günü in'ikad edecek ve icabı halde onbeş gün kadar devam edebilecektir. İşbu meclis-i umuminin bir riyaseti evvelisi ve dört riyaset-i saniyesi olacak ve bunlara aid intihabat rey-i hafi ile icra edilecektir. Fakat meclis-i umuminin ilk ictima'ı müessise-i cemiyet sıfatıyla müşarinileyha Nesime Hanımefendi hazretlerinin taht-ı riyasetlerinde in'ikad edecektir.

Altıncı madde: Meclis-i umumi heyet-i cemiyetin bir seneye aid bilumum mukarrerat ve muamelatını ve riyasetin işbu nizamnameye muvafık kaffe-i icraatı fezlekesini ve umur-ı

¹³³ "Sahne-i Muaşeret", Hanımlara Mahsus Gazete, No: 19, s.2-3'ten aktaran Şefika Kurnaz, II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını, Meb Yayınları, İstanbul, 1996, s.196.

maliye ve hesabiye memurlarının hesabatını teftiş ve heyet-i idaresinin tertib eylediği bir senelik bütçesini esbab-ı mucibe layihasıyla beraber tetkik, heyet-i idare azasının intihabatının icra ve ıslahata ve tevsi-i muamelat ve komisyonun tasvibine arz eylemek üzere nizamnamede lüzum görülecek tadilata dair heyet-i idarenin mazbatalarını tasdik eyler. Karar ittihazında ekseriyet-i mutlaka labüdd ise nizamnamenin tadili bütçenin tasdiki ve heyet-i idare azasının intihabatı için sülûsan-i ekseriyet kafidir. Tesavi-i ara vuku'unda reisenin tarafı tercih olunur.

Müstahdemin ve Vezaiî

Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti'nin taht-ı idaresinde bulunacak heyet-i müstahdeme cemiyetin varidatıyla muamelatının göstereceği ehemmiyete mütenasiben tertib edilmek üzere şimdilik cemiyetce lüzum görüldükçe tedricen hizmete davet olunacak olan bir müdire ile bir müfettişeden, bir katibe ile iki muhasebe ve bir muharrireden ve bir terceme ve bir de veznedardan mürekkeb olacaktır. Hademe ile tahsildarlar dahi hale ve ihtiyaca göre ayrıca tertib ve istihdam kılınacaktır. Bu heyet-i müstahdemenin vezaif ve maaşatı talimat-ı mahsuse ile tayin olunacağı gibi mücazat ve mükafat icabatı da o talimatta musarrah bulunacaktır.

İanenen Suret-i Cibayeti

Heyet-i müstahdemenin ifa-i vazifeye vuku-i davetiyle teşkilatına başlandığında onlara devr edilmek üzere iane itasını taahhüd edenlerin ismi ve şöhrat ve mahall-i ikametlerini ve taahhüd ettikleri mebalığın miktarını ve taahhüd tarihini mübeyyin icab eden esas defterleri şimdilik heyet-i idareleri tarafından tutulacaktır. Esas defterleri mucibince her ay gayesinde cibayet olunacak o ayın tekasit-i müteahhidesiyle bir defalık ve tekasit-i müteahhideye mahsuben peşin olarak o ay zarfında verilmiş olan ianat kezalet numunesi hazırlanan şehriye cetveline bervech-i müfredat geçirildikten sonra iane verenler tarafından o ay için verdiği mebalığın hizasına imza veya mühür veya işaret vaz'edildikten ve tekasit-i müteahhideye mahsuben bervech-i peşin verilen akçenin defterlerdeki şühur-ı atıye ianesine mahsus hane ile mülahazat hanesinde tasrih olunduktan ve tarih konuluş şimdilik heyet-i idare mühür-i resmisiyle ve ahiren heyet-i müstahdeme tarafından mühürlendikten sonra toplanan para ile beraber gerek Selanik merkez-i umumisinden ve gerek diğer mahallerden bervech-i numune tahrirat makamına kaim olacak ve her şubeye gönderilecek olan matbu' irsaliye pusulasıyla doğrudan doğruya ve en emin ve seri' vasıta ile komisyon-ı mahsusuna isal edilecektir.

Gerek muntazaman aydan aya gerek bir def'aya mahsus olarak verilecek ianat ve hedaya için dahi eshabına komisyon-i mahsus mühriyle mahtum birer makbuz verileceği gibi mülhakattan bervech-i bala komisyona gelecek ianat için işbu nizamnamenin zirinde mevzu' komisyonun mühr-i resmisini havi, matbu' makbuzlar gönderilecektir. Ve her şubenin varibat-i şehriyesini havi olarak komisyona gelecek cedavil dahi Teali-i Vatan Osmanlı Kadınlar Cemiyet-i Merkeziyesince her ayın hesabat-ı umumiyyesine aid ve komisyona mu'ta icmal-i umumiyyeye nakl-i mahsubat için cemiyet-i mezkureye tevdi've teslim kılınacaktır. Tahsilat-ı vakıa için suret-i mahsusede tahsildarlar tayin edilecek ve bu tahsildarlara mevkiine ve icab-ı hale göre maaş ve aidat verilecektir ki bu da mahalli heyet-i idarelerince tesbit ve takdir edilecek nisbete tabi' tutulacaktır.

Mevadd-ı salife ahkâmının takib ve icrasına merkez-i umumi komisyon-ı mahsus ile merakiz-i sairedeki İttihad ve Terakki Cemiyeti klüpleri tarafından nezaret ve muavenet olunacaktır.

2.3.3. Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi

Cemiyet, 1916 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın zor yıllarında kadınlara geçimlerini sağlamak üzere iş ve meslek edindirmek amacıyla kurulmuştur. Bir kadın cemiyeti olmasına rağmen Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti'nde olduğu gibi kurucuları ve yönetim kurulu üyeleri erkeklerden oluşmaktadır. Nitekim bu durum eleştirilmiştir. *Kadınlar Dünyası* dergisinde:

Şimdiye kadar birçok idaresizlikler ve yolsuzluklar yüzünden inhil etmek tehlikesine düşen kadınlarımızı Çalıştırma Cemiyet-i için yapılan heyet-i idare içinde bir tane bile hanım aza yoktur. Tekrar ederiz, Cemiyet-in ismi üzerindedir. Kadınlığa ait bir müessesenin idaresini tedvir kadınlarımızın hakkıdır. Heyet-i idare aralarında kadın sayı zekasının mevcut olmasından hiçbir zaman istisna gösteremezler zannındayız.¹³⁴

İttihat ve Terakki'nin önde gelen ismi Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın reisliğinde ve eşi Naciye Sultan'ın himayesinde olan cemiyetin merkezi İstanbul'dur.¹³⁵ Cemiyetin amacı gerek fabrikalar kurarak, gerekse resmi veya özel kurumlarla anlaşmalar yaparak kadınlara istihdam alanları açmaktır.¹³⁶ Cemiyetin kuruluşundan iki buçuk ay sonra yaklaşık on dört bin kadının çalışma isteğine cevap

¹³⁴ "Havadis-i Dünya", *Kadınlar Dünyası*, 194-6, 5 Şubat 1921, s.14.

¹³⁵ Tiğınçe Oktar, *Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi"*, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1998, s.103.

¹³⁶ Eker, s.173.

verebilmek için İstanbul'un çeşitli semtlerinde şubeler açılmış ve elişi gibi fazla sermaye getirmeyen işlerde faaliyete geçilmişti.¹³⁷ Bu fabrikaların temizliğinde de kadınlar çalışmıştı. Ayrıca kadınlara cemiyet bünyesinde oluşturulan özel ve resmi işletmelerde de istihdam sağlanmıştı. Cemiyet, kadınları cephe gerisinde çalıştırmak üzere "Kadın İşçi Taburları" oluşturmuştu. Gönüllü olarak askere alınan kadınlar, tabur komutanının denetiminde katibe, memure, hastabakıcı olarak kadın bölüklerinde yer almışlardı. Buralarda yer almanın koşulları, 18-30 yaşında güçlü kuvvetli, Osmanlı uyruklu olmak, kucakta taşınır çocuğu olmamak, namuslu ve iffetli olduğu mahalli mercilerce belgelenmekti.¹³⁸

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi bir ilke imza atarak aile hayatını desteklemek amacıyla bünyesindeki kadın-erkek fark etmeksizin tüm bekar işçileri kapsayan bir İzdivaç Talimatnamesi hazırlamıştır. Bu talimatnamenin yayılması ile iş ve işçi bulma kurumu fonksiyonunun yanına evlendirme kurumu fonksiyonu da eklenmiştir. Burada da ahlaki değerlerin korunması, işçilerin evlenmeye zorlanması ve evliliğin özendirilmesiyle Birinci Dünya Savaşı'nın beşerini kayıpları bir nebze de olsa telafi etmek ve nüfus artışını desteklemenin hedeflendiği açıktır.¹³⁹

Derneğin adından ve kuruluş amacından yola çıkarak esas hedefin kadınların kendi ayakları üzerinde durmaları, ekonomik yeterliliğe sahip olmaları için aracılık etmek olduğu düşünülebilir. Açıkça söylemek gerekirse, cemiyet için Müslüman Osmanlı kadınlarını çalıştırmak bir amaç değil araçtı.¹⁴⁰

Nizamnamesi

Birinci Fasl: Cemiyetin İsmi, Maksadı ve Gayesi

Madde 1. Devletlu İsmetlu Naciye Sultan hazretlerinin zir-i himayelerinde merkezi Dersaadet'te olmak ve icabında memalik-i Osmaniye'nin sair şehirlerinde şube açmak üzere "Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi" namıyla bir cemiyet teşkil edilmiştir.

Madde 2. İşbu cemiyetin maksadı kadınlara iş bulup kendilerini namuskarane temin-i maişete alıştırmakla himaye etmektir.

¹³⁷ Eker, s.174.

¹³⁸ Çakır, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, s.1002.

¹³⁹ Eker, s.177.

¹⁴⁰ Yavuz Selim Karakışla, "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Kadın İşçileri Evlendirme Kampanyası", *Tarih ve Toplum*, Cilt: XXXVII, No: 219, Mart 2002, s. 28

Madde 3. Cemiyet işbu maksadını temin etmek için kadınların yapabileceği biçimle işlere kendilerini sevk edecek ve bu suretle çalışacakları daimi surette himaye edecektir.

İkinci Fasıl: Cemiyetin Azası ve Sermayesi

Madde 4. Cemiyetin azası, aza-yi müessise ve aza-yi asliye olmak üzere iki kısımdır.

Aza-yi müessise: Cemiyeti teşkil edip her sene iki lirayı Osmani vermeyi taahhüd edenlerdir. Mamafih def'aten on lirayı Osmani ve daha ziyade bir meblağ teberru etmekle beraber senevi iki lirayı Osmani itasını müteahhid olanlar dahi aza-yi müessise sıfatını iktisap edebilirler.

Aza-yi asliye: Senevi bir liradan daha olmamak üzere bir meblağ vermeyi deruhte edenlerdir.

Taahhüdât-ı seneviyenin tekasit-i muntazamaya rabtı meclis-i idarece kararlaştırılabilir. Deruhte ettikleri tekasiti muntazaman tediye edenler aza-lıktan iskat edilmez. Bir senenin taksitlerini sene-yi atiyenin hululünden mukaddem tediye etmeyenleri meclis-i idare azalıktan iskat edebilir.

Cemiyetin Sermayesi

Madde 5. Evvelen: Erbab-ı hayrın teberruatı

Saniyen: Aza-yi cemiyetin taahhüdâtı

Salisen: Emval ve nukud-u cemiyetten hasıl olacak temettu

Rabien: Meclis-i idare kararıyla cem' olunacak ianat

Hamisen: Cemiyetçe müstahdem kadınların istihkaklarından yüzde onu geçmemek üzere meclis-i idarenin kararıyla icra edilecek tevkifat. ¹⁴¹

2.3.4. Osmanlı ve Türk Hanımları Esirgeme Derneği

Balkan Savaşı sonrasında 1913 yılında kurulan Osmanlı ve Türk Hanımları Esirgeme Derneği, savaş sonrası kimsesiz kalan yoksul kadın ve çocukların gelişimine katkıda bulunmak amacıyla kadınlara iş imkanları yaratılması ve kız çocuklarına mesleki eğitim

¹⁴¹ BOA, DH. İ. UM. EK. 37/6, 20 Şevval 1335/9 Ağustos 1917.

verilmesi hususlarında çalışmıştır.¹⁴² Nezihe Muhiddin gibi dönemin aydın ve vatansever hanımları tarafından kurulmuştur. Dernek amacı doğrultusunda İttihad ve Terakki Kız Sanayi Mektebi'ne yardım etmiş, kimsesiz kız çocukları için atölyeler, işevleri açmıştır. Böylelikle ülke sanayinin gelişimine de katkıda bulunacağı ifade edilmiştir. Dernek, yaptığı işlerle padişah iradesiyle kamuya yararlı cemiyetler kapsamına alınmıştır.¹⁴³

Nezihe Muhittin, kadınların üreten, çalışan, kendilerine bakmaya muktedir bireyler olmalarını istiyordu. Nezihe Muhittin'in fikirlerinin Osmanlı hareket-i nisvanında Osmanlıcılıktan milliyetçiliğe geçişi temsil ettiği söylenebilir.¹⁴⁴

Nizamnamesi

Birinci madde: Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği'nin maksad-ı teşekkülü “İttihad ve Terakki Kız Sanayi” mektebine nakden ve fikren yardım etmek, şüheda veya muhacirin yetim ve bi-kes kalan kız çocuklarına tesis olunacak darüssınaede sanayi-i nisaiyeyi öğretmek ve hayat-ı iktisadiye-i Osmaniyenin inkişaf ve terakkisine çalışmaktır.

İkinci madde: Dernek bu maksadına vusul için icabında sırf kadınlara mahsus olmak üzere ücretli-ücretsiz hitabeler tertip ve Türk hanımlarının sanayi-i nisaiye rağbetini ve Türk ahlak ve adatını ihya için münasib esereler neşr edecek ve mahallatda da yine kadınlardan mürekkebe olmak üzere şü'bele tesis edecektir.

Üçüncü madde: Dernek gerek mekteb gerek darüssınaa gerekse iktisada aid hususatda hiç bir fırka ve cemiyetle rabi ve münasebetde bulunmayacaktır.

Dördüncü madde: Mektebe ait hususat hakkında dernekçe ittihaz olunan mükerrerat mektebin müessis-i evveli olmak cihetiyle İttihat ve Terakki Nur-u Osmaniye kulübüne bildirilecektir.

Beşinci madde: Kulübün mekteb üzerinde ancak hakk-ı mürakabesi olup, muamelat-ı umumiyesine hakk-ı müdahalesi yoktur ve olmayacak

Altınca madde: Kulübün mekteb ve darüssınaanın terakki ve tekamülüne aid vesaya-yı ma'kulesi dernekçe makbul olacaktır.

¹⁴² Çakır, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, s.996.

¹⁴³ Çakır, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, s.996.

¹⁴⁴ Zihnioğlu, s.76.

Yedinci madde: Siyaset, derneğin daire-i iştigalinden gayen hariçtir.

Hey'et-i idare ve vezaiî

Sekizinci madde: Dernek a'za-i umumiye tarafından intihab edilmiş on iki a'za vasıtasıyla idare olunacaktır.

Dokuzuncu madde: Dernek a'zasının biri reise-i evveli ve ikinci reise-i saniye ve biri katip ve biri veznedar olacaktır.

Onuncu madde: Heyet-i idare haftada la-akal bir def'a toplanarak derneğin umur ve muamelatını idare ve rü'yet eyleyecek ve muzakerat ve mükarrerat-ı lazimeyi ittihaz edecektir. A'zadan biri sözünü bitirmedikçe diğerlerinin söz söylemeye hakkı olmayacaktır.

On birinci madde: Bir ay zarfında bila-mazeret üç toplanmada hazır bulunmayan a'za heyet-i idareden istifa etmiş ad olunacaktır.

On ikinci madde: Toplanmalarda hazır bulunan a'za devam defterini imza edecektir.

On üçüncü madde: Hey'et-i idarece verilecek kararlar ekseriyet-i mutlaka ile olacak ve kararın altı müzakere ve kararda hazır bulunan a'za tarafından imza edecektir.

On dördüncü madde: Cereyan eden müzakerat ve ittihaz olunan mükarrerat karar defterine yazılacaktır. Verilen karara muhalif-i reyde bulunan a'za esbab-ı muhalefetini thrir, üzerini imza edecektir.

On beşinci: Şu'abat ile muhabereye reise-i evveli ve onun gıyabında reise-i saniye me'zundur. Muhaberatda katibin de imzası olacaktır.

On altıncı madde: Derneğin mühürü reise ile a'zadan birinin mühüriyle mühürlenmiş bir kutu içinde saklanılacaktır.

On yedinci madde: Hey'et-i idareye reise-i evveli ve anın gıyabında reise-i saniyelerden bir riyaset edecektir.

On sekizinci madde: Hey'et-i idarede müzakere olunacak mevadın ruzname-i müzakeresi hey'etin ictima'ndan evvel reise ve katibe tarafında tanzim olunacak ve heyetin ictimaında heyete tebliğ olunacaktır.

Derneğe Girmenin Usulü:

On dokuzuncu madde: Derneğin üç türlü a'zası olacaktır. A'za-i müessise, a'za-i fa'ale, a'za-i muzahire. Aza-i müessisenin bir lira, aza-i fa'a-lenin birinci sınıfı bir lira, ikinci sınıfı on kuruş tahsisat verecektir.

Yirminci madde: Taahhüdatını üç ay muntazaman ifa etmeyen hanım mü'temerde hak-ı rey'den mahrum olacaktır.

Yirmi birinci madde: Bir hanımın derneğe a'za olması için behemehal a'zadan biri tarafından teklif olunması lazımdır.

Yirmi ikinci madde: Hey'et-i idare a'zası olmak üzere teklif olunan hanım hakkında hey'et-i idarece tahkikat-ı lazime icra edilmedikçe kabul olunamaz.

Yirmi üçüncü madde: He'yet-i idarece verilen karar teklif eden a'zaya tebliğ olunmadıkça hey'et-i idareye a'za olacak hanım derneğe getirilemez.

Yirmi dördüncü madde: Kabulüne karar verilen hanım bu kararın kendisine tebliğini müteakip ilk taaggüdatını derneğe göndermeye mecburdur.

Yirmi beşinci madde: Hey'et-i idare dört sene değişmeyecektir. Dört senenin nihayetinde yeniden intihab olunacaktır.

Yirmi altıncı madde: Derneğe kabul edilen her hanı derneğe ve müessatına nakden ve fikrem hizmetle mükelleftir.

Yirmi yedinci madde: Her kabul olunan hanım derneğin kendisine tevdi' edeceği vezaif-i meşruayı bila-ıtiraz ifa edeceğine dini, milleti, namusu ve vicdanı üzerine söz verecektir.

Mü'temer

Yirmi sekizinci madde: A'za-i müessise, fa'ale ve a'za-i müzahire ilk senede bir def'a ve ba'de her senenin eylül ve mart ibtidalarında iki defa da'vetsiz veya hey'et-i idarenin da'veti üzerine eyyam-ı sairede fevkaledde olarak derneğin merkez-i idaresinde bir mu'temer akd edecektir.

Yirmi dokuzuncu madde: Mü'temer hey'et-i idare reis-i ulası tarafından küşad edilecek ve mü'temer devam ettikçe riyaset etmek üzere ekseriyat-ı mutlaka ile ve her biri ayrı ayrı hafi reylerin bir reise-i ula ve iki reise-i saniye ve iki katip intihab olunacaktır.

Otuzuncu madde: Mü'temer bütün müzakeratını iki celsede ve icabi halinde nihayet üç celsede hitama erdirecektir.

Otuz birinci madde: Mü'temer hey'et-i idarenin raporunu kıraat ettikten sonra tenkib ve teklifatını müzakere ve lüzum görülen kararları ittihaz edecek ve bilanço ve hesabatını rü'yet ve hey'et-i idareyi ekseriyat-ı mutlaka ile intihab ettikten sonra ictimaatına nihayet verecektir.

Otuz ikinci madde: Hey'et-i idare intihabatı senede bir kere mart mü'temerinde olur.

Otuz üçüncü madde: Her celsenin müzakeresi reiselerle katiblerinden mürelleb olan divan-ı riyaset tarafından tertib olunacak ruzname-i müzakere dahilinde cereyan edecektir.

Otuz dördüncü madde: Mü'temerce cereyan eden müzakerat ve ittihaz olunan mükarreratının hülâsası bir deftere yazılacak ve andan sonra olacak ictima-i umumide okunub cereyan eden müzakerata ve verilen kararlara muvafakatı hey'etce tasdik olunduktan sonra ziri reislerle katibler tarafından imza edilecektir.

Otuz beşinci madde: Beyan-ı fikir ve mütalaa eden bir a'za sözünü bitirmedikçe diğer a'zanın söz söylemeye hakkı olamayacaktır.

Otuz altıncı madde: Mü'temerce sülûsan-ı ekseriyetle verilen kararların hey'et-i idarece icrası mecburidir.

Otuz yedinci madde: Mü'temerde derneğin üç türlü a'zası da hazır bulunacak ale's-seviye beyan-ı fikir u ery eyleyecektir.

Otuz sekizinci madde: Derneğin müzakeresinde a'za olmayanlar hazır bulunmayacaktır.

Mal'umat-i Maliye

Otuz dokuzuncu madde: Varidat ve sarfiyat vesaik-i tahririyeye müstenid olacak ve her biri defatir-i aidesine kayd olunacaktır.

Hamiyet Hulusi Hanım'ın çevresinde toplanan kadınlar tarafından kurulan bu cemiyet varlığını 1957 yılına kadar sürdürmüştür.¹⁴⁵

2.3.5. Çerkez Kadınları Teavün Cemiyeti

Bu cemiyette Osmanlı ve Türk Hanımlar Esirgeme Derneği'ne benzer amaçlara sahiptir. Fakat hedef kitle olarak Çerkezler alınmış ve Çerkezlerden yardıma muhtaç olanlara yardım edilerek, yetimhaneler, iş yerleri ve okulların açılması amaçlanmıştır. Bu cemiyet Hayriye Melek Hanım tarafından 15 Mayıs 1919 tarihinde İstanbul Beşiktaş'ta kurulmuştur. Çerkezler hakkında araştırma yapmak ve Çerkez kadınlarının kültür seviyelerini yükseltmenin yanında Çerkezlerden muhtaç kız ve erkek çocuklarına yardım edilerek onların Darümuallimat, Darümuallimin ve Darülfünun gibi okullara gönderilmesini sağlamayı amaçlamıştı.¹⁴⁶

Cemiyet Diyane (Çerkezce "Anamız" anlamında) adlı bir kısmı Çerkezce, bir kısmı Türkçe dergi çıkarmış, kadınlara Çerkez Terzihanesi açmak gibi çeşitli faaliyetlerde bulunmuş ve İstanbul Beşiktaş'ta Çerkez Kız Okulu'nu açmıştır.¹⁴⁷

Nizamnamesi

Genel Maddeler

Madde 1. Merkezi İstanbul'da olmak ve sonradan gereken yerlerde şubeler açılmak üzere "Çerkes Kadınları Teavun Cemiyeti" adlı bir dernek kurulmuştur.

Madde 2. Derneğin gayesi Çerkezlerden yardıma muhtaç olanlara yardım etmek, kız ve erkek çocukları kuracağı yetimevleri, okullar ve işevlerinde (darü'ssinae) korumak ve aynı zamanda ulusal kültürü geliştirmektir.

Madde 3. Kurulacak yetimevleriyle, okullarda eğitim Türkçe ve Çerkezce olacağı gibi yabancı dillerde öğretilecektir.

¹⁴⁵ Avni Özgürel, "Osmanlı'da Kadınların Öncüsü Olduğu Bir Sivil Toplum Örgütlenmesi", **Radikal Gazetesi Arşivi**, 14 Haziran 2009, www.Radikal.com.tr/haber, erişim tarihi, 30 Mart 2015.

¹⁴⁶ BOA, DH. HMS, 4/-1 / 4/-41, 15 Şaban 1335/15 Mayıs 1919.

¹⁴⁷ Çakır, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, s.999.

Madde 4. İş evlerinde dokumacılık, terzilik, nakış, gümüş işleri öğretilerek hem ulusal sanayii canlandırmak ve hem de kadın ve erkeklerden çaresizlik ve yokluk içinde kalanları kişisel çalışmalarıyla yokluktan kurtarmak ve kişisel girişimi genelleştirmektir.

Madde 5. Dernek gayeye ulaşmak için konserler, konferanslar, müsamereler düzenleyecek, gazeteler, broşürler ve kitaplar yayınlayacak ve kütüphane kuracak, kütüphane herkese açık bulundurulacaktır.

Madde 6. Dernek birinci maddede belirtildiği gibi taşralarda şubeler açacağı gibi olanak doğunca ilkokullar da açacaktır.

Madde 7. Derneğin geliri üye ödentileri, konser, müsamere, geziler ve her tür bağışla ve piyango ve sergi gelirleridir. Gereğinde gelir sağlamak için taşınır ve taşınmaz mallar alabilir.

Madde 8. Dernek faal ve doğal üyelere oluşmuştur. Senelik, ayda yirmi kuruş taahhüdatta bulunan her kişi derneğin üyesidir.

Örgütlenme

Madde 9. Derneğin işleri gerekirse on iki hanımdan oluşan Diyanet Kurulu yani bir merkez kurulu ile yine yedi veya on iki hanımdan oluşan bir yönetim kurulu tarafından yürütülecektir.

Madde 10. Her iki kurul dernek üyelerinden oluşan kongre tarafından gizli oy ile seçilecektir. Genel kurul tarafından seçilen bu kurullar yine gizli oy ile her kurul için birer başkan (reise) birer ikinci başkan (reise-i saniye) ve birer katip seçecekler ve yönetim kuruluna seçilen katip derneğin sorumlu katibi olacak ve yönetim kurulunda seçilmiş bir veznedar ve bu kurullar bir yıl süreyle görev yapacaktır. Bu kurullar gelecek yılda seçilmek hakkına sahiptir.

Görevler

Madde 11. Yönetim kurulu derneğin yürütme kurulu olup mutlaka haftada bir kez toplanarak derneğin işleri ile uğraşacaktır. Başkanın göstereceği gerek veya sorumlu katipden gelecek çağırma üzerine daha sık toplanabilir. Üç defa özürsüz olarak gelmeyen üye istifa etmiş sayılarak derhal bir diğeri seçilir.

Madde 12. Diyane kurulu dernek tüzüğünün bekçisi (nigehbanı) ve derneğin düzenleyicisidir. On beş günde bir toplanarak, yönetim kurulu gibi o da derneğin işlerinin yürütülmesine gözcü ve yardımcı olacaktır. Gereğinde daha sık toplanır ve üç defa özürsüz olarak gelmeyen üyeyi istifa etmiş sayarak yerine bir diğerini seçer.

Madde 13. Derneğin tüm kararları derneğin resmi mührüyle mühürlenecek ve resmi mührün yanında sorumlu katibin imzası bulunacaktır.

Madde 14. Derneğin hükümete karşı Murahhası yönetim kurulu başkanı (reisesi) ile sorumlu katiptir.

Madde 15. Derneğin harcamaları yönetim kurulu kararı ile ve sorumlu katibin imzasıyla yapılacaktır.

Madde 16. Derneğin işlerinin hesabından yönetim kurulu başkanı ile sorumlu katip ve veznedardan meydana gelen kasa kurulu yönetim kuruluna karşı sorumlu olduğu gibi yönetim kurulu üyeleri de Diyane kuruluna, Diyane kurulu da kongre karşı sorumludur.

Madde 17. Her yıl sonunda yönetim kurulundan gelecek çağrı üzerine toplanacak kongre derneğin hesabını inceleyecek ve gelecek yıl bütçesini düzenleyecek ve onaylayacaktır.

Madde 18. Dernek gereği halinde görevli memurlar çalıştırılacaktır.

Madde 19. Dernek bütün taahhütler ve bağışlar karşılığında makbuzlar verecektir.¹⁴⁸

(Not: Cemiyet'in nizamnamesinin orijinaline ulaşamadı. Buradaki sadeleşmiş metin Sefer E. Berzeg, Gurbetteki Kafkasya'dan Belgeler adlı kitaptan alınmıştır.)

Hareket-i nisvan açısından Osmanlı Devleti'ne bakıldığında Batı toplumundan farklı, kendine has bir durumu vardı. Bu dönem Osmanlı aile modelinde düşünce ve uygulamalarda değişimler görülür. Batı'da XIX. yüzyıl burjuvazi ailesi Osmanlı, özellikle Jön Türk ve daha sonra İttihat ve Terakki ideolojisini etkilemiştir. Dolayısıyla kadını da etkilemiştir. Batı'da sanayi kapitalizmi ve onunla birlikte doğan sosyoloji gibi ideolojiler kadına daha önceki

¹⁴⁸ Sefer E. Berzeg, *Gurbetteki Kafkasya'dan Belgeler*, Ankara, 1985, s. 29-31.

çağlarda görülmeyen bir yer vermekteydi. Kadın proletaryanın bir kolu olarak çalışma hayatının içine girmişti.¹⁴⁹

Yavuz Selim Karakışla'ya göre Osmanlı ekonomisinin, diğer ekonomilerde olduğu gibi bir kadın istihdamına ihtiyacı yoktu. Karakışla, Birinci Dünya Savaşı döneminde gazete ilanlarda “kadın işçi aranıyor” ilanına rastlamadığını ifade etmiştir. Osmanlı toplumunda Müslüman kadınları, savaşın getirdiği açlık koşulları yüzünden çalışmak zorunda kalınca da, Osmanlı hükümeti onlara iş yaratmak zorunda kalıyor. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti gibi pek çok İttihatçı yapı kadınlara iş alanı yaratıp, onları düşük ücretlerle “boğaz tokluğuna” çalıştırmak istiyor. Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımları Heyeti de bu amaçla kurulmuştur. Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Harp Malulleri ve Yetimleri Çalıştırma Cemiyeti, hepsi bu çabanın içindedir ve bunların hepsi İttihatçıların kurmuş olduğu organizasyondur.¹⁵⁰

Osmanlı ekonomisinin nevi şahsına münhasır yapısının kadının emeğine ihtiyacı yoktu. Osmanlı kadınının bu ekonomide kendine iş bulmaya ihtiyacı vardı. Bu yüzden kadınlar için iş alanları yaratılmıştır. Kadınlar ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasıyla alakalı hizmetlerde ve hepsi geri planda çalıştırılıyordu. Kadınlara askere elbise dikmek, postal yapıştırmak, sırt çantaları hazırlamak, gazlı bezler sarmak gibi görevler verilmiştir.¹⁵¹

Kadın hareketi olarak isimlendirilebilecek belki de tek cemiyet Müdafaa-i Hukuki Nisvan Cemiyeti'ydi. Cemiyet, II. Meşrutiyet yıllarında kurulan kadın dernekleri arasında kadının hak ve hukukunu bir bütün olarak ele alan ve savunan ilk kadın cemiyeti olmuştur.¹⁵² Dönemin yazarlarından Ruşen Zeki'nin deyişiyle bu cemiyet “ Kadın cemiyetleri içinde muhit-i Osmanide en ziyade tanin-endaz olandır.”¹⁵³ Bu hareket ilerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

¹⁴⁹ Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı Toplumunda Aile”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, c. 1, Ankara, 1992, s.86.

¹⁵⁰ Yavuz Selim Karakışla, “Birinci Dünya Savaşı: Maskülen Savaş, Feminen Propaganda”, *Lacivert Dergisi*, İstanbul, Aralık 2014, s.15.

¹⁵¹ Karakışla, *Lacivert Dergisi*, s.16.

¹⁵² Eker, s.166.

¹⁵³ Zeki, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, s.1057

2.4. KADIN MECMUALARI

Jön Türkler'in Hürriyet'ten anladıkları şeyin gazete ve dergi çıkarabilme ve bu yayın organlarında istediklerini yazabilme özgürlüğüne indirmelerindeki neden eskiden bunun yasak olmasıydı. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle, 1918 tarihi arasında kalan on yıllık dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaklaşık binden fazla süreli yayın çıkarıldı. Bunların birçoğu uzun ömürlü olmadı, bazıları sadece bir sayı yaşadı. Bu yayın organlarının mühim bir kısmını kadın dergileri oluşturdu.¹⁵⁴

Dönemin kadın dergilerine genel hatlarıyla bakıldığında ilk olarak *Mehasin* dergisi çıktı.¹⁵⁵ Aylık dergi olan *Mehasin* dergisi Eylül 1908 – Kasım 1909 arasında yayınına devam etmiştir. Kadınlıkla ilgili çeşitli konuların dile getirildiği bu dergide kadınlarla ilgili düzenlenen konferansların metinleri yayınlanmış, çeşitli ülke kadınları tanıtılmış, kadın faaliyetlerinden ve derneklerinden bilgiler verilmiştir. Derginin bir özelliği de promosyonlara yer vermesidir. Dergiyi cazip kılmak, okur sayısını arttırmak için konsol saati, yazı takımı, gramofon gibi yer aldığı piyango düzenlenmiş, kazanan okurların dergiye ücretsiz abone edileceği belirtilmiştir.¹⁵⁶

Demet, ilmi, siyasi, hanımlara mahsus haftalık dergidir. 1908 yılında İstanbul'da çıkarılmıştır. İlk sayılarında yazarlarının çoğu erkek olup, yine ekseriyeti Jön Türk'tür. Çocuk eğitimi, kadın terbiyesi, moda, yüz bakımı gibi konulara yer verdi.¹⁵⁷ Toplam yedi sayı çıkmasına rağmen etkili oldu. Çünkü, birçok İttihatçı burada yazı yazmıştır.¹⁵⁸

Kadın, Selanik'te 26 Ekim 1908 - Mayıs 1909 tarihleri arasında 30 sayı olarak yayımlanmıştır. Dergide kadınlık konusu, eğitim ve toplumsal yaşama katılımı gibi çeşitli yönleriyle işlenmiştir.¹⁵⁹

Musavver Kadın, 1911 yılında çıkmaya başlayan Osmanlı hanımlarına yönelik haftalık bir kadın dergisidir. 7 sayı yayınlanan dergi kadınlara yönelik siyasi ve bilimsel konular içermektedir.¹⁶⁰

¹⁵⁴ Y. Doğan Çetinkaya, "Yavuz Selim Karakışla ile röportaj", *İÜSBF Dergisi*, 38 (2008), s. 10.

¹⁵⁵ Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923)*, s.174.

¹⁵⁶ Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s. 77-78.

¹⁵⁷ Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923)*, s.176.

¹⁵⁸ Y. Doğan Çetinkaya, *İÜSBF Dergisi*, s. 28.

¹⁵⁹ Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s.79.

¹⁶⁰ Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923)*, s.179.

Hanımlar Alemi, 1913-1918 yılları arasında 30 sayı kadar yayımlanmıştır. Perşembe günleri çıkan edebi ve içtimai, resimli hanım gazetesidir. Gazetenin amacı hanımlara okumayı teşvik ederek ilerlemelerini sağlamaktır.¹⁶¹

Erkekler Dünyası, 1913 yılında İstanbul'da yayınlanmıştır. Müdürü Rıfat Mevlan'dır. Nüshası 20 paradır.¹⁶² Dergi her ne kadar erkekler için çıkmışsa da, gayesi kadınlığa hizmettir.¹⁶³

Kadınlar Alemi, Perşembe günleri çıkan içtimai, edebi, hanım gazetesidir. 9 sayı yayınlanabilen gazete 4. Sayıdan itibaren Osmanlı Kadınlar Alemi adıyla yayınlanır.¹⁶⁴ Kadın haklarını savunmakla birlikte edebi ağırlığı da vardır. Edebi açıdan Edebiyat-ı Cedide, siyasi açıdan ise Meşrutiyet taraftarı görünmektedir.¹⁶⁵

1914 yılında İstanbul'da *Seyyale* isminde kadınlara yönelik bilimsel ve yazınsal bir dergi yayınlandı. Yine aynı yıl *Siyaset* isimli kadınlara ve ailelere yönelik haftalık ekonomi gazetesi çıkarıldı. *Kadınlık*, kadınlığın varlığını ve memlekette bir mevki bulunduğunu savunmaktadır. 1915-1916 yılları arasında 12 sayı yayınlanmış haftalık kadın gazetesidir. İçtimai, edebi, fenni konuları içeren *Kadınlık Hayatı* dergisi İstanbul'da 1915 yılında ayda bir yayınlandı.¹⁶⁶

Bilgi Yurdu Işığı, Ahmet Edip Bey tarafından 1916 yılında çıkartılmıştır. Ayda bir yayınlanan derginin amacı, Hanımlar Bilgi Yurdu Müessesesi'nde yapılan faaliyetleri daha geniş alana yaymak, daha çok kadına ulaştırmaktır.¹⁶⁷ *Genç Kadın*, on beş günde bir çıkan ahlaki, içtimai, edebi mecmuadır. 1918-1919 yıllarında İstanbul'da çıkartılan derginin imtiyaz sahibi Karahisarlı Muallim Fuat Şükrü'dür. *Türk Kadını*, 1918 tarihinde İstanbul'da on beş günde bir yayınlanmıştır. Kurucusu Muallim Ahmet Hilmi, müdürü Ahmet Halit idi. İlk sayısında amacının kadınlara, memlekete ve istikbale hizmet etmek olduğunu belirtmiştir. *İnci*, kadınlara ait nazari ve ilmi meselelerden bahseden resimli kadın dergisidir. Bu dergi 37 sayı yayımlanır. İçeriği diğer kadın dergilerinden farklı olup magazin dergisi niteliğindedir.

¹⁶¹ Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923)*, s.182.

¹⁶² *Erkekler Dünyası*, No. 1, 6 Kanunısani 1329, kapak.

¹⁶³ Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923)*, s. 183.

¹⁶⁴ Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, *İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası*, Metis Yayınları, İstanbul, 1993, s.247.

¹⁶⁵ Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923)*, s.184.

¹⁶⁶ Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, s.306-311.

¹⁶⁷ Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923)*, s.186.

1919-1923 yıllarında çıkartılan derginin imtiyaz sahibi Sedat Simavi¹⁶⁸, mesul müdürü Selahaddin Hüsnü'dür. İstanbul'da 1921 tarihinde yayınlanmaya başlayan *Hanım*, aylık, kadın, aile ve salon gazetesidir. Yayınlayan Sedat Simavi'dir. Dergide kadın mektuplarına hikayelerine yer verilmiştir. *Kadın Saltanatı*, 1920 yılında İstanbul'da çıkarılmıştır. Yayınlayan, yazan, resimleyen ve çıkararan Sedat Simavi'dir. *Ev Hocası*, 1923 yılında Ahmet Edip tarafından İstanbul'da çıkarılmıştır. Dergide ev hanımlarına ve ailelere yönelik konulara yer verilmiştir.¹⁶⁹

Meşrutiyet dönemi kadın gazete ve dergileri, kadınların eğitimi, çalışma talebi, aile hayatı, dünya kadınları, dünyadaki kadın hareketine dair konular üzerinde durmuştur. Basın kanalıyla kadınlara kendilerini ifade etme yolu açılmıştır. Hepsinde olmasa da, bazı dergilerde modayı yansıtan yazı ve resimlere yer verilmiştir. Bu vesileyle kadınlar Batı kıyafet tarzını yaygın şekilde tanımaya başlamıştır. Dönem dergilerinde ve gazetelerinde kadınlara ait imzalara da rastlanılmaktadır. Çoğu dergi ve gazete yazıları belirli kadronun imzasını taşımakla birlikte bazı kadın dergilerinde çok farklı kesimden kadına ait yazılara rastlanılmaktadır. Bu yazar kadrosu genişliği dönemi daha iyi analiz etmek adına önemlidir.

¹⁶⁸ Sedat Simavi (1896 – 11 Aralık 1953) Galatasaray Lisesini bitirdikten sonra gazetecilik hayatına atıldı. *Hande* (1916), *Diken* (1918), *İnci* (1919) dergilerini çıkardı. Ayrıca pek çok gazete yayınladı. Bunların en ünlüsü 1 Mayıs 1948'de yayına başlayan *Hürriyet*'tir. Bir romanı ve üç tiyatro eseri de bulunmaktadır. (Kurnaz, s.190)

¹⁶⁹ Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, s. 217-367

Üçüncü Bölüm

BİR OSMANLI KADIN ÖRGÜTÜ “OSMANLI MÜDAFAA-İ HUKUK-I NİSVAN CEMİYETİ”

3.1. CEMİYETİN KURULUŞ AMAÇLARI, FAALİYETLERİ VE ÜYELERİ

Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti (Osmanlı Kadınının Hukukunu Savunma Derneği) diğer bölümde bahsedilen tüm cemiyetlerden farklı bir görünüme sahiptir. Ulviye Mevlan'ın kurduğu bu cemiyet kadın haklarının savunulmasını amaçlamaktadır. Cemiyet, Osmanlı kadınının hakkını aramada, değişmesini istediği değerleri sorgulamada, toplumsal bir rol kazanırken bu amaçla verilen emeği göstermede ilk ve önemli bir cemiyet olarak karşımıza çıkar.¹⁷⁰ “Memleketimizde kadınlık hayatını uyandırmak, mevki-i ictimaisini temin ve tayin edebilmek için her şeyden evvel mütenevvi hücumlara karşı durabilecek metin ve kuvvi bir ittifak lazımdır”¹⁷¹ fikriyle mezhep ayrımı gözetmeksizin tüm Osmanlı kadınlarının katılabileceği bir cemiyet kurma maksadıyla 27 Mayıs 1329 (9 Haziran 1913)'de Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan namıyla bir cemiyet kurulmuştur. Kadınların bir kimlikle müracaat edebilecekleri, giriş ücreti olarak bir defaya mahsus olmak üzere 20 kuruş, aylık ise en az 5 kuruş aidat ödeneceği belirtilmiştir.¹⁷² Cemiyete girmede aranan bir diğer koşul kadınlık hakkının müdafaa ve yükseltilmesi yolunda çalışılmasıydı.¹⁷³

Cemiyetin Kadınlar Dünyası adlı yayın organı vardır. Bu dergi kanalıyla kendini kamuoyuna duyurarak harekete destek veren kadınların sözcülüğünü üstlenmiştir. Kadınlar Dünyası 27 Mayıs 1329 tarihli sayısında “Kadınlarımız hayat-ı içtimaide, hayat-ı mesaide mühim bir inkılap vücuda getiriyorlar. Malumdur ki, böyle içtimai inkılaplar daima cemiyetler sayesinde vücut bulmuştur. İşte Osmanlı hanımları dahi şimdiye kadar cemiyet teşekkül ediyor, bunun gayeleri mühim olduğu söyleniyor”¹⁷⁴ cümlesiyle cemiyetin kuruluşunu okuyucularına duyurmuştur. Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti, 28 Mayıs 1329

¹⁷⁰ Serpil Çakır, “Bir Osmanlı Kadın Örgütü Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti”, *Tarih ve Toplum*, s. 66, Haziran, s. 337.

¹⁷¹ Kadınlar Dünyası imzasıyla, “Lüzum-u İttihat”, *Kadınlar Dünyası*, 2 Mayıs 1329, no. 29.

¹⁷² Kadınlar Dünyası, “Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti Faaliyette”, *Kadınlar Dünyası*, 6 Haziran 1329, no. 64, s. 1 : “cemiyete aza olarak kayd olunan hanımlar duhuliye olarak bir defaya mahsus olmak üzere 20 kuruş tediye edecekler ve her ay nihayetinde had-ı azami 5 kuruş olmak üzere muayyen bir meblağ tediyesiyle mükellef bulunacaktır.”

¹⁷³ Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s. 107.

¹⁷⁴ “Faaliyet Başlıyor”, *Kadınlar Dünyası*, no.54, 27 Mayıs 1329, s.1.

tarihinde Binbirdirek'teki Kadınlar Dünyası binasında faaliyete geçmiştir. Cemiyetin amacı şöyle açıklanmıştır: “Osmanlı muhiti kadınlığında hayat-ı içtimai-i nisvanı tanzim ve hayat-ı mesaiyi uyandırmak, münevver bir nesl-i ati (aydın bir gelecek nesil) yetiştirecek malumatlı valideler ihzar eylemek (hazırlamak), evvela kıyafet-i hariciye-i nisvanın ıslahına, saniyen işçiliğe müteallik müesseselerin vücuduna ve bunlarda kadınların kızların istihdamına, salisen kadınlıkta ilmin, irfanın yükseltilmesine mütevakıftır.”¹⁷⁵

Kadının toplumsal yaşamla bütünleştirilmesinin vurgulandığı programda siyasal hak istemi yer almamaktadır. “Biz Osmanlı kadınları erkeklerimizin siyasiyyatına henüz akıl erdiremeyiz. Karışamayız, fakat bir hayat-ı içtima sahibi olmak itibarıyla ittihad edub terakki yoluna girerek hayat-ı mesaimizi tanzime, irfan ve seviyemizi i'laya çalışabiliriz. Bu hakk-ı meşru'muzu ta' kib eder mevcudiyet gösterebilirsek biz de memleketimizin bir uzv-u nafi ve mühimmi olmuş oluruz”¹⁷⁶ derken siyasallaşmaktan önce toplumsal hayatta yer alma isteği dile getirilmiştir.

Cemiyet, kadına yönelik kısıtlamalara, hukuksuzluğa, eğitimsizliğe karşı çaba göstermiştir. Gerek aile hayatında gerekse toplumsal hayatta düzenlemelerin yapılması gerektiği üzerinde duruldu. Kadınların her alanda başarılı olabilecek kabiliyette olduğu dile getirilmiştir. “Kadınların sanayide olsun, ticarete olsun, hatta idare-i umur-ı cumhurda olsun erkeklerden dun (aşağı) kabiliyette olmadıklarını teslim etmek lazımdır. Fi'lvaki muhit'i Osmanimizde (mevcut duruma göre Osmanlı çevresinde / toplumunda) kadınlık henüz inkişaf edememiştir. Fakat buna sebep biz Osmanlı kadınlarının istidatsızlığı değil, tarz-ı tabiyemiz suret-i maişet (hayat tarzı) ü hayatımızdır”¹⁷⁷ denerek bu durumun düzeltilmesi gerektiği belirtilmiştir. Aile hayatında değişime gidilerek, kadınlar ile erkeklerin kültür seviyelerinin eşit olmasını böylece eşler arasında uyumun sağlanacağı söylenmiştir.¹⁷⁸

Cemiyetin amaçlar programda şu şekilde sıralanmıştır. İlk, kadının dış kıyafetine dair düzenlemede yer almaktadır. “Evvela: Ahkam-ı celile-i şer'iyemize muvafık, sade, süsten azade, iş görebilmeyi salih, kadınlarımıza mahsus birkaç nevi kıyafet-i hariciye icad edib

¹⁷⁵ “Serpil Çakır, *Tarih ve Toplum*, s. 337. Kadınlar Dünyası imzasıyla, “Lüzum-u İttihat”, *Kadınlar Dünyası*, 2 Mayıs 1329, no:29.

¹⁷⁶ “Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti Programı”, *Kadınlar Dünyası*, no. 55, s.2.

¹⁷⁷ “Kadınlar Dünyası” imzasıyla, “Erkekler, Kadınlık Yalnız Meyve Değildir”, *Kadınlar Dünyası*, 11 Mayıs 1329, no.38, s.1.

¹⁷⁸ “Kadınlar Dünyası” imzasıyla, “Ailede İmtizaç”, *Kadınlar Dünyası*, 12 Temmuz 1330, no. 151.

numuneleri hükümete ba'de-l-arz a'zası üzerinde tatbikine başlamak suretiyle ta'mimini temin eyleyecektir.”¹⁷⁹ Böylece alternatif kıyafetler oluşturmak amaçlanmıştır.

İkinci olarak, “Saniyen; cemiyet iktidar-ı maliyesi nisbetinde mütenevvi-i sanayiye müteallik iş evleri tesis edip bunlarda kadınları, kızları istihdam ile sefaletlerini tahfif, cihazlarını ihzar ve bu suretle de sanayi-i maliyenin inkişaf ve terakkisine gayret edecektir”¹⁸⁰ denerek iş hayatında kadınlarında yer almasını sağlayacak çeşitli iş yerleri açılması planlandı. Böylece hem kadınlar toplumsal hayatta yer alacak hem de ülke sanayisinin gelişmesine katkıda bulunacaktır.

Programın üçüncü maddesinde, “Cemiyet hususi mektebler küşadıyla gazeteler, risaleler neşriyle, konferanslar i'tasıyla efkar-ı nisvanı tenvir ile gayesini aktar-ı Osmaniyeye ta'mime çalışacaktır”¹⁸¹ denilerek kadınların eğitiminin önemi üzerinde durularak özel okulların açılması, gazete ve kitapların yayımlanması, konferansların düzenlenmesi gibi faaliyetlerin yapılması amaçlanmıştır.

Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin birinci senenin bitiminde genel olarak üç noktada toplanan amaçların yediye yükseltildiği görülmektedir. “Bir: mektepler tesisiyle ve tesis etmiş mekteplerin ıslahıyla kadınlığın seviye-i irfan ve idrakını yükseltmek; iki: kadınlıktaki ve dolayısıyla erkeklerdeki sefaletin refii/refai için kadınlığı hayat-ı sanayiye ithal etmek; üç: bu esasları temin edebilmek için ahkâm-ı şehriyeye muvafık süsten azade, sade bir kıyafet-i hariceye ihdas etmek; dört: kuvaid-i izdivacı tashil ve bundaki ananat-ı sakimeyi yıkmak; beş: kadının ailedeki mevkinin takviye etmek; altı: çocuklara terbiye-i ibtidaiyeyi ana kucağında fen dairesinde verebilecek valideler yetiştirmek; yedi: kadınlığı cemiyet hayatına karıştırmak.”¹⁸²

Cemiyet gayesi doğrultusunda mücadele ve faaliyette bulunmuştur. Öncelikli olarak kıyafet inkılabı ele alınıyordu. Amacı yeni bir kıyafet ortaya çıkarmak olan cemiyet söz konusu kıyafetlerin kadınlar tarafından rağbet edilmeme ihtimaline karşı, kıyafetleri üyeler bizzat kendileri giymişlerdi. Giysinin millileştirilmesi istenmiştir.¹⁸³ Cemiyet programı birinci

¹⁷⁹ “Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti Programı”, *Kadınlar Dünyası*, no.55, s.1.

¹⁸⁰ “Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti Programı”, *Kadınlar Dünyası*, s.1.

¹⁸¹ “Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti Programı”, *Kadınlar Dünyası*, s.1.

¹⁸² “Kadınlar Dünyası imzasıyla. “Birinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle”, *Kadınlar Dünyası*, 4 Nisan 1330, No:138, S:2.

¹⁸³ Belkıs Şevket, “Kıyafet-i Millimizi Nasıl Düzeltmeli”, 25 Mayıs 1329, no.52, s.4. Belkıs Şevket, “Şer'i şerif an'anat-ı milliyemize muvafık olarak kıyafet-i milliyemizi nasıl düzeltelim” sorusunu yanıtladığı yazısında şöyle diyordu: “Geçenlerde

maddede de ifade edildiği üzere bu amaç doğrultusunda bir kamuoyu oluşturulacaktır. İstanbul ve taşrada yaşayan, kadın-erkek herkesten alınacak bilgi ve öneriler ışığında değerlendirmeler yapılacaktır. Böylece tepkiler ölçülerek yeni kıyafetlere ortam hazırlanılmış oldu. Aziz Haydar bir yazısında bu giysi biçiminin İslamiyetin yanı sıra, zevk-i selime ve çalışmaya da uygun olacağını ifade etmiştir.¹⁸⁴

Cemiyet programının ikinci maddesi doğrultusunda kadınların çalışma yaşamını kolaylaştıracak çeşitli işyerleri açtı. Örnek olarak, yoksul kadınlara geçim kaynağı oluşturmak maksatlı terzi evi açtı. Kadınların erkeklerle beraber teşrik-i mesai etmesi gerektiği belirtildi. Bu amaçla yapılan yayınlar sonuç verdi ve kadınlar tarafından çeşitli ticarethaneler açıldı.¹⁸⁵ Cemiyetin asıl büyük başarısı Osmanlı - Türk kadınlarının kamu kuruluşuna girmesiyle olmuştur. Bu gelişmeler Kadınlar Dünyası dergisi ışığında çalışma hayatında kadınlar bölümünde daha ayrıntılı ele alınacaktır.

Üçüncü maddede ülkedeki en önemli sorun eğitimsizlik olarak belirtilmiştir ve okullarda köklü bir değişime gidilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Cemiyet üyelerine göre ilköğretim zorunlu ve tek tip olmalı, yurdun her tarafında kız liseleri açılmalıydı. Kızlara yükseköğrenim hakkı verilmesini isteyen cemiyet, hükümet ve Maarif Nezareti'nde bu konuda girişimlerde bulunmasını ve kız öğrencilerin eğitim için Avrupa'ya gönderilmesini istenmiştir.¹⁸⁶ Cemiyet üyelerinden Aziz Haydar Hanım, okul açma konusunda önderlik etmiştir ve tüm maddi desteğini kendisinin sağladığı bir Ana Mektebi açmıştır.¹⁸⁷

Cemiyetin doktoru Ahmed Vicdani'nin, cemiyet merkezinde pazartesi ve perşembe günü kadınları ücretsiz muayene edeceği dergide ilan edilmiştir.¹⁸⁸ Bu hareket hem kadınlara yönelik bir hizmet hem de cemiyeti tanıtmaya ve cemiyete teşvik etmek amaçlıdır.

Kadınların kültürel gelişimini sağlayacak etkinlikler, çalışmalar yürütülmüştür. Cemiyet, belli aralıklarla kadınlara yönelik piyesler, musiki etkinlikler ve konferanslar düzenleyerek, kadınların toplumsal hayata katılmalarını ve kültürel seviyelerini arttırmaya

siyasi gazetenin birinde Amerika Cumhuriyeti dahilinde bulunan kadınlara sokakta gezdikleri vakit giyecekleri elbise ve çoraba varıncaya dek tarifati meşhur bir kanun yapıldığını gördüm."

¹⁸⁴ Aziz Haydar, Erenköy, "Çok Düşünmek", 29 Mayıs 1329, no.56, s.1.

¹⁸⁵ Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s.109.

¹⁸⁶ Mükerrrem Belkıs, "Millete ve Hükümete Bir Hitabe: Hak İstiyoruz", *Kadınlar Dünyası*, no.86, 28 Haziran 1329, s.1.

¹⁸⁷ Ruşen Zeki, "Anan Mektebi'nin Küşadı", *Kadınlar Dünyası*, no.49, 22 Mayıs 1329, s.1.

¹⁸⁸ Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s.116.

çalışmıştır.¹⁸⁹ Bu bağlamda kadınların bir arada bulunmalarının farkındalık açısından önemi üzerinde durulmuş ve kadınların faaliyetlere daha fazla katılımı istenmiştir.

Ulviye Mevlan, Türk kadınlarına dil, resim dersleri vermekle, dikiş-nakış öğretmekle Osmanlı'da kadın sorununun ve kadınlık davasının çözüme kavuşturulacağını ifade ederken diğer kadın cemiyetlerini eleştirmiştir. Ona göre kadın mücadelesi ve kadın sorunu çok daha derin sosyo-kültürel köklere dayanmaktaydı. Kadınların ekonomik açıdan bağımsız olmamaları ve cemiyet hayatında bulunmamaları, ictimai hayatta çok yetersiz olmalarına neden oluyordu. Ulviye Mevlan'a göre bu tür problemler karşısında yapılması gereken, kadınların alın terleriyle çalışıp, para kazanmasını; ekonomik bağımsızlığını elde etmesini sağlamak ve bu şekilde kadınları sosyal hayata dahil etmektir.¹⁹⁰

Ulviye Mevlan (1893-1964)¹⁹¹, bu fikir ve kaygılarla Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'ni kurmuştur. Mevlan hakkında bilgi vermek gerekirse, kendisi Gönen'de dünyaya gelmiştir. Mevlan'ı babası, üç çocuğu ile ilgilenecek maddi ve manevi güce sahip değildi. Akrabası Hacı Eblüs Bey Ulviye Mevlan'ın ailesinde yaşanan ekonomik sıkıntılardan haberdar olur. Hacı Eblüs Bey Abdülhamit'in haremde bulunan zevcelerden birinin babasıydı. Hacı Eblüs Bey'in yardımı ile Mevlan Yıldız Sarayı'na kabul edilir. Kendisi sarayda sultanların gördüğü tahsil ve terbiyeye tabi tutulmuştur.¹⁹² Saraylı kadınların öncelikle Arapça ve Farsça daha sonra batılı dilde eğitim aldığı bilinmektedir.¹⁹³ Kadın hareketi içerisinde yer almasında hatta hareketin öncüsü olmasında almış olduğu eğitimin ve edindiği çevrenin etkisi büyüktür.

Ulviye Mevlan 13 yaşındayken sarayın kurallarına uygun olarak, yaşlı bir adamla evlendirildi. Ancak kısa bir süre sonra dul kaldı. İkinci evliliğini dönemin ünlü gazetecilerinden Rıfat Mevlan ile yaptı. Evlilik tarihi kesin olmamakla birlikte Kadınlar Dünyası dergisinde Mevlan imzasını 108.sayıdan sonra evlilik nedeniyle kullandığı görülmektedir. Rıfat Mevlan eşi Ulviye Mevlan'a kadın hareketine yönelik faaliyetlerinde büyük destek olmuştur. Rıfat Mevlan'ın bir sayı ile sınırlı kalan *Erkekler Dünyası* dergisinin

¹⁸⁹ Ulviye Mevlan, "Müsamere-i Fevkalade", *Kadınlar Dünyası*, no.134, 8 Mart 1330, s.2.

¹⁹⁰ Ulviye Mevlan, "Hayat-ı Cemiyette Kadın", *Kadınlar Dünyası*, 3 Ocak 1330, no.159, s.2.

¹⁹¹ Söz konusu kişi çalışmalarda Nuriye Ulviye Civelek olarak geçtiği gibi bazen de Nuriye Ulviye Mevlan veya Nuriye Civelek olarak da geçmektedir. Bu durum yapmış olduğu evliliklerden kaynaklanmaktadır. Bu çalışmada Ulviye Mevlan olarak anılacaktır.

¹⁹² Mithat Kutlar, *Ulviye Mevlan: Yaşamı ve Düşünceleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008, s. 8.

¹⁹³ Elif Ekin Akşit, *Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.77.

gayesi kadın hareketini erkek aydınlar tarafından desteklemektir.¹⁹⁴ Atatürk'e muhalefet olan Rıfat Mevlan'ın sürgün edilmesi üzerine eşinden ayrılan Mevlan daha sonra tıp tahsili görmek için İstanbul'a gelen Ali Civelek ile tanışır ve daha sonrasında evlenir. Ulviye Mevlan'ın Lütfiye Mevlan isminde evlatlık kızı vardır. Kurtuluş mücadelesi sona erdikten sonra hayatının geri kalanını eşinin memleketi olan Antakya Kırıkhan'da geçiren Mevlan 1964 yılında yaşama veda eder.¹⁹⁵

Mevlan, saray yaşamı sürecinde sultanlarla arkadaşlık ederek büyüdüğü için ve İstanbul'un yüksek tabakası ile iletişim kurma imkanına sahip olduğundan; kolayca çevredeki irfan sahibi kadınları etrafında toplayabilmiştir.¹⁹⁶ Cemiyet başkanlığını Ulviye Mevlan'ın yaptığı cemiyetin diğer üyelerine bakıldığı zaman sekreterlikte Pakize Sadri, muhasebeye Aziz Haydar Hanım (Kadınlar Dünyası yazarı, Erenköy Kız Lisesi'nin çekirdeğini oluşturan okulun ilk ve orta kısımlarını 1914 yılında kendi serveti ile kurdu, annelere danışma hizmeti veren Ana adlı merkezin kurucusu) bulunmaktadır. İdare heyetinin üyeleri Fatma Pakize, Süreyya Lütfü, Sıdika Ali Rıza (Kadınlar Dünyası yazarı), Aziz Haydar, Belkıs Şevket (Kadınlar Dünyası yazarı, İngilizce, müzik ve tarih öğretmeni, Osmanlı İmparatorluğu'nda uçağa binen ilk kadın), Yaşar Nezihe (şair), Sara Arif, Nimet Cemil, Şükufe Nihal olarak saptanmıştır. Derneğin diğer üyeleri ise, Naciye Fehim, Rabia Edhem, Makbule Es'ad, Cazibe Hakkı, Fatma Nafise, Asiye Cahid, Bedra Orman, Mes'adet Bedirhan (yazar, tiyatro senaryosu yazarı), Saide Nizameddin, Saliha Nazım, Tal'at Hulusi.¹⁹⁷

Cemiyetin yaptığı faaliyetler, savunduğu fikirler Osmanlı kadınlarında önemli etkiler yaratırken yurtdışında da ilgi uyandırmıştır. Alman, İngiliz, Fransız, İtalyan, Romen, Rus ve Amerikan basınında yer almıştır. Bu ilgede Kadınlar Dünyası'nın bazı sayılarının Fransızca ekli olarak çıkmasının yanı sıra, çeşitli ülkelerden kadın gazeteci ve yazarların cemiyete üye olmalarının etkisi büyüktür. Alman gazetesi Berliner Tageblatt'ın İstanbul muhabiri Madam Odette Feldmann, Rus Fahroul- Benat Berthe Dangeness, Romalı Friede Duzcar, Times gazetesi muhabiri Miss Grace Elison, Baron Danjadester ve Doktor Amelia Frich (İstanbul, Pangaltı'daki Avusturya-Macaristan Hastanesi başhekimisi, Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı

¹⁹⁴ Serpil Çakır, "Kadın Tarihinden İki İsim: Ulviye Mevlan –Nezihe Muhittin", **Osmanlıdan Cumhuriyete: Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar**", Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s.288-299.

¹⁹⁵ Ulviye Mevlan'a dair daha fazla bilgi için bkz. <http://www.istanbulkadınmuzesi.org/nuriye-ulviye-mevlan-civelek> erişim tarihi 27.04.2015.

¹⁹⁶ Kutlar, s. 15.

¹⁹⁷ Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, s.116. Ayrıca bkz. "Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti – Umumi İntihabat", **Kadınlar Dünyası**, 23 Mayıs 1330, no. 144, s. 5-6.

Nisvan Cemiyeti üyesi, gazeteci) gibi Avrupalı kadınlar yazı ve fotoğraflarını Kadınlar Dünyası'na göndermişlerdir. Ayrıca "Fransız Kadınları Hakk-ı İntihab Cemiyeti"yle bağlantı kurulmuş; bu cemiyetin üyelerinden bazıları Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'ne üye olmuştur.¹⁹⁸ Başlangıçta seçkin kadınlarla başlayan bu hareket daha sonra Kadınlar Dünyası yardımıyla da her kesimden kadını bir araya getirecektir.

Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti tüm bu çaba ve mücadelesine karşın, toplumun ileri gelen kişilerinin maddi ve manevi yardımına sahip olamamıştır. Daha çok orta halli kadınların desteği olmuştur. Cemiyetin ikinci senesine girdiği 16 Mayıs 1330 tarihinde Ulviye Mevlan'ın yaptığı konuşmada cemiyetin ciddi bir gelirin olmadığı, gelirin giriş ücretleri ve bağışlardan karşılandığı ifade edilmektedir. Cemiyet üyelerinin düzenli olarak ödememesine rağmen bir yıllık sürede cemiyetin elde ettiği gelirin 880 kuruş olduğu belirtiliyordu.¹⁹⁹

Ulviye Mevlan bir yazısında durumu şöyle özetlemiştir: "Muhitimizde Müstehlikleri (tüketici) müstahsillerden (üretici) kat kat ziyade gördüm. Bu muharrib ve fesad-ı ahlaki müvellid halin esbab-ı def'ini muhakeme ettim. Neticede kararım şu oldu: "Kadınlığı uyandırmak, müstahsilleri arttırmak lazımdır, dedim. Bu lüzuma da iman ettim. Bu iman ve gayenin şevkiyle Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti vücud buldu, mürevvic-i efkarı olarak Kadın Dünyası namıyla bir de gazete doğdu. Bir çok maddi manevi nevakıs, bir çok an'anat-ı müşkülât ve müsadematı arasında haylice hırpalandıktan sonra yalnız memleketimizin matbuatında değil, Avrupa, hatta Amerika matbuatına kadar sadamızı duyurmağa, varlığımızı tanıtmaya muvaffak oldu."²⁰⁰

Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti Programı

Mukaddime

Şübhesizdir ki bugün memleketimiz bir devre-i inkilab ve intibah yaşıyor. Biz Osmanlı kadınları erkeklerimizin siyasiyyatına henüz akıl erdiremeyiz. Karışamayız, fakat bir hayat-ı ictimai' sahibi olmak itibarıyla ittihad edub terakki yoluna girerek hayat-ı mesaimizi

¹⁹⁸ Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s. 117. Ayrıca bkz. <http://www.istanbulkadinmuzesi.org/nuriye-ulviye-mevlan-civelek>

¹⁹⁹ Kadınlar Dünyası imzasıyla, "Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti – Umumi İntihabat", *Kadınlar Dünyası*, 23 Mayıs 1330, no. 144, s. 5.

²⁰⁰ Ulviye Mevlan, "Düşünüyorum", *Kadınlar Dünyası*, 2 Mart 1918, no.163, s.2.

tanzime, irfan ve seviyemizi i'laya çalışabiliriz. Bu hakk-ı meşru'muzu ta'kib eder mevcudiyet gösterebilirsek biz de memleketimizin bir uzv-i nafi' ve mühimmi olmuş oluruz.

Osmanlı muhiti kadınlığında hayat-ı ictimai-i nisvanı tanzim ile hayat-ı mesaiyi uyandırmak, münevver bir nesil-i ati yetiştirecek ma'lumatlı valideler ihzar eylemek evvela kıyafet-i hariciye-i nisvanın ıslahına, saniyen işçiliğe müteallik müesseselerin vücuduna ve bunlarda kadınların kızların istihdamına, salisen kadınlıkda ilmin, irfanın yükseltilmesine mütevakıftır.

Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti bu gayeleri ta'kib edecektir.

Evvela: Ahkam-ı celile-i şer'iyemize muvafık sade, süsden azade iş görebilmeğe salih kadınlarımızı mahsus birkaç nev' kıyafet-i hariciye icad edüb numuneleri hükümete ba'de-l-arz a'zası üzerinde tatbikine başlamak suretiyle ta'mimini temin eyleyecektir.

Saniyen: Cemiyet iktidar-ı maliyesi nisbetinde mütenevvi sanayi'e müteallik iş evleri tesis edüb bunlarda kadınları, kızları istihdam ile sefaletlerini tahfif, cihazlarını ihzar ve bu suretle de sanayi-i maliyenin inkişaf ve terakkisine gayret edecektir.

Salisen: Cemiyet hususi mektebler küşadıyla gazeteler, risaleler neşriyle, konferanslar i'tasıyla efkar-ı nisvanı tenvir ile gayesini aktar-ı Osmaniyeye ta'mime çalışacaktır.

Cemiyet cins ve mezheb tefrik etmeksizin muhterem Osmanlı hanımlarının müzaheratını temenni eyler.

Birinci Fasl:

Cemiyetin ismi ile merkezi, gayesi ile alamet-i farikası

Birinci Madde: Cemiyetin ismi "Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti"dir. Merkez-i Umumisi Binbirdirek'de "Kadınlar Dünyası" gazetesinin 10 numarolu idarehanesidir.

İkinci Madde: Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti siyasiyyatla iştilal etmez. Yalnız atideki gayeleri takib eyler. "1" Kıyafet-i hariciye-i nisvanın ıslahı, "2" Hayat-ı mesai'nin ihyasıyla kadınlıkdaki sefaletin tahfifi, "3" Maarifin ta'mimiyle nisvanda seviye-i irfanın i'lasıdır.

Üçüncü Madde: Cemiyet ba'de-l-müzakere bir alamet-i farika ittihaz edecektir.

İkinci Fasil:

Merkez-i umumi heyet-i idaresinin suret-i teşekkülü

Dördüncü Madde: Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti İstanbul'da müteşekkir merkez-i umumi itibar olunan heyet-i idaresi tarafından idare edilecektir, bil-cümle şu'abat dahi merkez-i umumiye merbut bulunacaktır.

Beşinci Madde: Cemiyetin hey'et-i idaresi dokuz a'zadan noksan on iki a'zadan fazla olmamak üzere teşekkül edecektir.

Altıncı Madde: Heyet-i idare a'zaları senede bir heyet-i umumiye tarafından re'y-i hafi ile intihab olunacaktır.

Yedinci Madde: Hey'et-i idare a'zaları bu birinci seneye münhasır kalmak üzere cemiyet müessisi tarafından intihab ve tefrik edilmiştir.

Sekizinci Madde: Yeniden hey'et-i idare intihabı bir sene sonra hey'et-i umumiyenin ekseriyet-i arasına ta'bidir.

Dokuzuncu Madde: Hey'et-i idare a'zaları aralarından bir reis, bir katib, bir muhasebeci tefrik edeceklerdir.

Onuncu Madde: Cemiyetin bil-cümle mukarreratı defter-i mahsusuna kayd edilüb heyet-i idare a'zaları tarafından imza olunacaktır.

Onbirinci Madde: Cemiyetin mukarreratı defter-i mahsusuna kayd edilüb hey'et-i idare a'zalarının ekseriyet imzasını havi olmadıkça icra olunamayacaktır.

Onikinci Madde: Cemiyet bil-cümle mukarreratı cemiyet-i mühür-ü mahsusıyla tebliğ edecektir.

Onüçüncü Madde: Cemiyet a'zası her ne için olursa olsun münferiden cemiyet namına neşriyatda ve müracatda bulunmayacaklardır.

Ondördüncü Madde: Cemiyet "Kadınlar Dünyası" gazetesini mürevvic-i efkar üzere himaye edecektir.

Onbeşinci Madde: Cemiyetin hal-i hazırdaki varidatı duhuliye ücretleri ile teberruattır.

Üçüncü Fası:

Cemiyete suret-i duhul

Onaltıncı Madde: Atideki mevadde-i mısra' mükellefat ve şeraiti kabul eden her bir Osmanlı hanımı cemiyete a'za olarak kabul edilür. Başka bir cemiyete intisabı kabulüne mani' teşkil etmez.

Onyedinci Madde: Cemiyete a'za olmak arzusunda bulunan hanımlar bir varaka-i mahsusla ile cemiyet merkezine müracaat edüb isim ve mahall-i ikametlerini defter-i mahsusuna kayd ettirerek bir hüviyet varakası ahz eyleyeceklerdir.

Onsekizinci Madde: Cemiyete a'za olarak kayd olunan hanımlar duhuliye olarak bir def'aya mahsus olmak üzere yirmi guruş tediye edeceklerdir.

Ondokuzuncu Madde: Cemiyete kayd olunan her bir a'za her ay nihayetinde cemiyete hadd-ı asgari beş guruş olmak üzere muayyen bir meblağ tediyesiyle mükellefdir.

Yirminci Madde: Dört mah zarfında sebep-i meşru' olunmaksızın muhassasatını tediye etmeyen a'za, cemiyet defterinden ismi tayy edilmek suretiyle ihraç olunur.

Yirmibirinci Madde: Cemiyetden isti'fa eden yahut ismi tayy edilen a'zaların evvelce verdikleri muhassasat ile berruat iade edilmez.

Dördüncü Fası:

Heyet-i umumiye vezaifi

Yirmiikinci Madde: Bil-cümle a'za-i cemiyetin ictima'ına hey'et-i umumiye tesmiye olunur.

Yirmiüçüncü Madde: Hey'et-i umumiye merkez-i umumi hey'et-i idaresinin tensib ve ta'yin edeceği mahalde her sene mayısın birinci günü ictima' eder.

Yirmidördüncü Madde: İctima' eden hey'et-i umumiye hey'et-i idarenin bir senelik icraat ve hesabatını tedkik etmek üzere yedi a'zadan mürekkebe bir hey'et-i teftişye intihab ve tefrik eyler.

Yirmibeşinci Madde: Hey'et-i idare a'zaları hey'et-i teftişye a'zalığına intihab olunamazlar.

Yirmialtıncı Madde: Hey'et-i teftişye nihayet onbeş gün zarfında raporunu tanzime ve cemiyet gazetesıyla i'lana mecburdurlar.

Yirmiyedinci Madde: Hey'et-i teftişye raporunun i'lanından beş gün sonra hey'et-i umumiye tekrar hey'et-i idarenin tensib edeceği mahalde ictima' ederek heyet-i idarenin yeniden tensib edeceği mahalde ictima' edecek heyet-i idarenin yeniden intihabıyla işğal eyler.

Yirmisekizinci Madde: Evvelce hey'et-i idarede bulunan a'zalar tekrar intihab olunabilirler.

Yirmidokuzuncu Madde: Hey'et-i idare a'zaları hey'et-i umumiyenin rey-i hafisiyle ve ekseriyet-i arasıyla tefrik olunurlar.

Beşinci Fasil:

Şuba'tin suret-i teşkili

Otuzuncu Madde: İstanbul'da ve vilayatta ve memalik-i saire-i İslamiyede cemiyetin merkez-i umumiyesine müracaatla şu'beler tesis olunabilir.

Otuzbirinci Madde: Şu'be tesisi için merkez-i umumiye vaki' olacak tahriri müracaatda la-akall beş imza bulunacaktır.

Otuzikinci Madde: Bil-cümle şubeler cemiyetin gayesini takib edeceklerdir ve her bir hususda merkez-i umumiye merbut bulunacaklardır.

Otuzüçüncü Madde: Şu'belerin hey'et-i idareleri beş a'zadan teşekkül edecekdir. Bunlardan birini riyasete merkez-i umumi tensib eleyecektir.

Otuzdördüncü Madde: Şu'belere mukarreratını şu'be mühür-ü mahsusiyle tebliğ edeceklerdir.

Otuzbeşinci Madde: Şu'belere kayd olunacak a'zalar cemiyete kayd olunan sair a'zalar gibi programın üçüncü faslında beyan olunan mevadd ahkamına tabi' bulunacaklardır.

Otuzaltıncı Madde: İşbu program mevaddını ta'dil ve tevsî' merkez-i umumi hey'et-i idaresine aiddir.²⁰¹

3.2. CEMİYETİN SÜRELİ YAYIN ORGANI "KADINLAR DÜNYASI DERGİSİ"

Osmanlı'da kadın hareketi 1908 sonrasında hızlı bir gelişme göstermiş ve bu amaçla gazeteler, dergiler yayımlanmış, cemiyetler kurulmuştur. *Kadınlar Dünyası* bu ortamda yayımlanan dergilerden biridir.²⁰² Balkan Savaşı sonrasında 4 Nisan 1913'te (1329) yayımlanmaya başlayan derginin kapağında "fenni, edebi, içtimai, hanımlara mahsus yevmi gazetedir. Sahaifimiz cins ve mezhep tefrik etmeksizin muhterem Osmanlı hanımları asarına münhasırdır" ifadesine karşın içeriği, boyutları, üslubu bakımından bir gazeteden çok dergi niteliği taşımaktadır. Ayrıca bu ifadeden din ve mezhep ayırımına gidilmediği, Osmancılık akımı etkisinde olduğu izlenimini vermektedir. Kadınlar Dünyası dergisi, Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin yayın organı olup, imtiyaz sahibi Ulviye Mevlan'dır. Ulviye Mevlan 20 yaşındayken ilk eşi Hulusi Bey'in (Abdülhamit'in süt kardeşi) ölümünden sonra, eşinden kalan malvarlığı ile *Kadınlar Dünyası* dergisini çıkardı.²⁰³ İlk 100 sayı günlük, sonraki sayılar haftalık olmak üzere çıkan dergi, fasıllarla 1921 yılına kadar yayınlanmaya devam etti. Bu süre içerisinde dergi yayınına üç defa ara vermek zorunda kaldı. Derginin ilk kesintiye uğraması, kağıt sıkıntısı nedeniyle 153. sayıdan sonra oldu ve bu durum üç ay sürdü. Sonrasında tekrar yayınlanmaya başlayan dergi 164. sayıdan sonra 1914 – 1918 yılları arasında gerçekleşen Birinci Dünya Savaşı nedeniyle ikinci kez yayına ara vermek zorunda kaldı. Bu duruma, derginin yazı kadrosunu oluşturan kadınların gönüllü olarak savaşta yer almak istemeleri yol açmıştır. Dergi, 2 Mart 1918 tarihinde tekrar yayınlanmaya başladı. 194.

²⁰¹ "Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti Programı", *Kadınlar Dünyası*, 28 Mayıs 1329, sayı: 55, s.1-2.

²⁰² Kadınlar Dünyası 101. sayısından itibaren kapaklı çıkmaya başladı ve gazeteden daha çok format ve içeriğiyle dergi vasfında görünmektedir. Bu sebepten bu çalışmada dergi olarak vasıflandırılmasını uygun gördük. Bkz. Kadın Eserleri Kütüphanesi'nde koleksiyonun tümü fotokopi olarak bulunmaktadır.

²⁰³ Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s. 140.

sayı sonrasında üçüncü defa yayına ara verdi. Derginin son kez basın hayatında yer alması 1921 yılında olup, bu defa 15 sayı çıktıktan sonra bir daha yayınlanmadı.²⁰⁴

Derginin yayınlandığı adres olarak Binbirdirek'te Serbesti Matbaası verilmektedir. Adresin hemen altında "gönderilen makalat dercedilsin edilmesin iade edilmez" ifadesi yer almaktadır. Derginin dağıtımı ilk olarak Beşiktaş'ta Tramvay Caddesi'nde bulunan Abbas Kütüphanesi'nden yapılırken²⁰⁵, daha sonra Babıali Caddesi'ndeki Maarif Kütüphanesi'nde satılmaya başlandı.²⁰⁶ Günlük nüshası 10 para, altı aylığı 60 kuruş ve senelik abone bedeli ise posta ücretiyle birlikte 100 kuruşa satılmaktaydı.²⁰⁷ Ayrıca, "memalik-i ecnebiye için abonelik ücreti seneliği 38 frank, altı aylığı ise 20 frank"²⁰⁸ olarak belirtilerek dergiye talebin sadece Osmanlı kadınları tarafından olmadığını göstermektedir. 1918'de nüshası 4 kuruş, abone yıllık 250, altı aylık 175 kuruşa yükselmiştir. Yabancı ülkeler için yıllık 100, altı aylık 500 frank olarak değiştirilmiştir.²⁰⁹ Derginin 164. sayısında, Ayasofya'da tramvay yolunun yakınında Tütüncü Abbas Efendi'ye ait dükkanda dergiye abone kaydı yapıldığı bildirilmiştir. Bu bilgilendirmeden aboneliğin yaygın olduğu anlaşılmaktadır.

Kadınlar Dünyası'nın 165. sayısında kağıt sıkıntısı nedeniyle 3000 adet basım yapılacağı açıklanmıştır. Bu sebepten dergiye ulaşabilme konusunda güçlük çekmeme adına abone olmaları önerilmiştir.²¹⁰ Haricinde derginin tirajına dair kesin bir bilgi yoktur.

Kadınlar Dünyası günlük nüshaları 4 sayfa ve resimsizdir. Dergi haftalığa dönüştükten sonra resimli ve 16 sayfa olmuştur. Türk kadınlarının fotoğraflarını yayımlayan ilk dergidir.²¹¹ Dergi, resimli yayın olduktan sonra kapakta ve iç sayfalarda yerli ve yabancı kadın resimlerine yer vermiştir. Doğulu ve batılı kadın sınıflandırılması yapılmıştır. Resimlerde doğulu kadın muhafazakar ve gelenekçi, batılı kadın daha yenilikçi, modern yansıtılmıştır. Dikkat çeken bir resimde ise, elleri kelepçeli yukarı bakan bir kadın yer almakta ve resmin altında "hemcinsinize revamıdır bu şiddet, esir değiliz isteriz hürriyet" ifadeleri ile kadınların hürriyet istemesi tasvir edilmektedir.

²⁰⁴ Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s.135.

²⁰⁵ Bkz. *Kadınlar Dünyası*, S. 27, 30 Nisan 1329 / 13 Mayıs 1913, s.4.

²⁰⁶ Bkz. *Kadınlar Dünyası*, S. 78, 20 Haziran 1329 / 3 Temmuz 1913, s.4.

²⁰⁷ Bkz. *Kadınlar Dünyası*, S.3, 4 Nisan 1329/(1913). Ancak 101. sayıdan itibaren sayfa sayısı 16'ya çıkarılınca derginin günlük bedeli 60 paraya çıkarılmıştır. Senelik bedelinde bir değişikliğe gidilmemiştir. Bkz. S.101, 20 Temmuz 1329, s.1.

²⁰⁸ Bkz. S. 34, 7 Mayıs 1329/ 20 Mayıs 1913, s.1.

²⁰⁹ Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s. 137.

²¹⁰ "Açık Muhabere – İhtar", *Kadınlar Dünyası*, S.165, 12 Mart 1918, s. 16.

²¹¹ Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s.135.

Derginin ismi üst başlıkta Arap harfleriyle, alt başlıkta ise Latin harfleriyle Türkçe (KADINLAR DUNYASSI) ve Fransızca (MONDE FEMININ) olarak yayınlanmıştır. Bununla birlikte “Avrupa’daki kardeşlerimizin ve Müslüman kardeşlerimizin karşılıklı diyaloglarını sağlayabilmek için bu gazetenin zaman zaman Fransızca ek çıkartılmasını öngördük”²¹² gerekçesiyle 121. sayıdan itibaren Fransızca bir ek de çıkarılmıştı. Bu şekilde yayın 128. sayıya kadar devam etti.²¹³

Kadınlar arasında büyük ilgi uyandıran ve geniş kitleye ulaşma çabasında olan dergi, dış basının da dikkatini çekti. Derginin 14. sayısında *Berliner Tageplat* dergisi ve Paris’te yayınlanan *Maten* gazetesinin muhabirlerinin Kadınlar Dünyası’nı ziyaret ettiği bilgisi yer almaktadır. Aynı yazının devamında yabancı basının ilgisine karşılık yerli basında yer alan erkek gazetecilerin dergiye ilgisiz olduğu dile getirilmiştir.²¹⁴

Kadınlar Dünyası, sahibi, yazı kadrosu, dergiye gönderilen makale ve okur mektuplarıyla tamamen kadınlara ait bir dergiydi. Dergi bunu ilke edinmiştir: “Hukukumuz, hukuk-ı umumiye arasında tanınmadıkça, kadın-erkek her nevi mesaide iştirak kabul olunmadıkça, Kadınlar Dünyası sayfalarını erkeklere açmaz.”²¹⁵ Bu karara karşın dergide erkek imzalı açıklamalar, gazete ve dergilerden yapılan alıntılar vardır. Derginin kapağında imtiyaz sahibinin Nuriye Ulviye, yazı işleri müdürünün ise Emine Seher Ali olduğu anlaşılmaktadır.²¹⁶ Derginin yazı kadrosunu gösteren bir fotoğraf dergide yayınlanmıştır. Fakat fotoğraf altında isimler yazılmadığından kadroya dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat Mükerrerem Belkıs, Emine Seher Ali, Atiye Şükran, Aliye Cevat, Safiye Büran, Aziz Haydar, Nimet Cemil, Belkıs Şevket, Seniye Ata, Fatma Zerrin, Yaşar Nezihe gibi isimlerin imzasını taşıyan yazıların sıklığından yola çıkarak yazı kadrosunu oluşturduklarını söylemek mümkündür.²¹⁷ Kadroda sadece Osmanlı tebaasından Müslüman kadınlara değil, aynı zamanda gayrimüslim kadınlara ve başka ülkelerden kadınların yazılarına yer verilmiştir. Birkaç ünlü kadın hariç, Osmanlı kadınları hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır.

²¹² “Kadınlar Dünyası”, “Deux mots” (derginin Fransızca ekinden), *Kadınlar Dünyası*, S. 121, 7-20 Decembre 1913, s. 1.

²¹³ Erdinç Gülcü, Samiye Tunç, “Osmanlı Basın Hayatında Kadınlar Dünyası Dergisi”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Çankırı, 2012, sayı 3.2, s. 163.

²¹⁴ Kadınlar dünyası imzasıyla “Avrupa Matbu’atı Münasebetiyle”, *Kadınlar Dünyası*, S. 14, 17 Nisan 1329/30 Nisan 1913, s.1.

²¹⁵ “Açık Muhabere”, *Kadınlar Dünyası*, S. 9, 12 Haziran 1913.

²¹⁶ Bkz. Kadınlar Dünyası (derginin kapağı), S.1, 4 Nisan 1329.

²¹⁷ Kadın Eserleri Kütüphanesi Komisyonu, *Kadın Dergileri Bibliyografyası (1869-1927)*, Metis Yayınları, İstanbul, 1993, s. 250-305

Aziz Haydar, 1881'de Mora Yarımadası'nda bulunan Tınhala'da doğmuştur. Babası belediye başkanı Haydar Bey yöre zenginlerindedir. Ailenin yaşayan tek çocuğu olduğu için evliliğinde soyadını değiştirmemiştir. Kısa süren evliliği sonrasında İstanbul'a yerleşmiş ve kendini kadınların sorunlarını çözmeye adanmıştır. Bu amaçla Osmanlı Müdafaa-i Nisvan Cemiyeti, Donanma Cemiyeti, Hilal-i Ahmer Hanımlar Heyeti gibi çeşitli cemiyetlerde görev almıştır. 1914 yılında bugün ki Erenköy Kız Lisesi'nin çekirdeğini oluşturan okulu kendi imkanlarıyla kurmuştur. Sultanahmet'te kadınlara, annelere yönelik "Ana" isminde okul açmıştır. Haydar, Balkan, I. Dünya ve Kurtuluş savaşlarında hemşirelik yapmıştır.²¹⁸

Emine Seher Ali, 107. sayıya kadar Kadınlar Dünyası'nda yazı işleri müdürlüğü yapmıştır. Daha sonra *Kadınlık Hayatı* isimli dergi çıkarmış ve bu derginin müdürlüğünü üstlenmiştir.²¹⁹

Yaşar Nezihe, 1882'de Silivrikapı'da doğmuştur. Hayatta çektiği güçlükleri şu satırlarda anlatmıştır:

Silivrikapı'da, Baruthane Yokuşu üzerindeki Hünkâr İmamı Sokağı'ndaydı evimiz. Evimizin yakınındaki dere kenarlarından papatya, ısırgan otu, deve diken, ebegümeci tohumları toplayarak aktarlara satıp, kazandığının kırk parasını mahalle mektebinin hocasına, kırk parasını da kalfaya vererek bir süre okuma isteğimi doyurmak için çabaladım. Fakat bu şekilde ancak bir yıl mahalle mektebine devam edebildim. Aldığım eğitim bu kadardır. Yaşamım süresince geçimimi sağlamamda büyük ölçüde yardımcı olacak dikiş, nakış bilgisini de yine bu dönemde komşu kızlarından edindim. Edebiyatı, aruzla şiir yazmayı da kendi kendime öğrendim."²²⁰ Nezihe, şiirlerinde toplumsal konuları işleyen ilk kadın şairdir. 1 Mayıs ve grev konularında şiir yazdığı için Cumhuriyetin ilk yıllarında gözaltına alınmış ve şiirlerine el konulmuştur.²²¹

Mükerrem Belkıs, kadın sorunlarına karşı mücadele eden, bunu yazılarında gösteren bir kadındır. Hayatına dair ayrıntılı bilgi yoktur. Yazılarından yola çıkarak iyi bir eğitim aldığını babasının "Yavrum! İnşallah vatanın en büyük kadını olacaksın" sözlerinden anlaşılabilir.²²²

Belkıs Şevket, müzik, ingilizce ve tarih öğretmenidir. 1 Aralık 1913 tarihinde ilk defa uçan Türk kadınıdır. İngilizceyi iyi derecede biliyordu. Bu isimlerin haricinde çeşitli

²¹⁸ Çakır, "Osmanlı Kadın Hareketi", s. 141.

²¹⁹ Kadın Eserleri Kütüphanesi Komisyonu, s.311.

²²⁰ <http://www.istanbulkadınmuzesi.org/yasar-nezihe/?tur=Alfabetik> erişim tarihi: 20.05.2015

²²¹ Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s.142.

²²² Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s. 143.

milletlerden çoğu gazeteci-yazar kadın dergide yer almıştır. Odette Feldmann, Grace Ellison, Madame Berthe de Launay, Lia Hurşi, Lucy Tomayan, Madam Berthe Dangeness, Fahr-ül Benat Süleymanova bu isimlerden bazılarıdır.²²³

Kadınlar Dünyası, sosyal, edebî içerikli ve okuyuculardan gelen yazılar serisinden oluşmaktadır. Dergi, amacı, içeriği, okur düzeyiyle diğer kadın dergilerinden farklı bir yere sahiptir. Bu farklılığın en önemli nedeni, kadın hakları mücadelesini başlatması ve feminist talepleri mücadele silahı olarak kullanmasıdır.²²⁴ Feminizm kavramını yazarlar dergide kullanmışlardır. Nimet Cemil, bu konuya açıklık getirmiştir:

Birçok mühim şeyler vardır ki, her millette mevcut olduğu halde, birçok milletlerde ismi hatta tecrübesi bile yoktur (telgraf, otomobil, vapur vb.). Binaenaleyh, nisailik, nisaiyyun tabirlerine hiçbir ihtiyaç hissetmiyoruz. Feminizm kelimesini aynen kullanmayı tercih ederiz. Varsın lisanımıza bir ecnebi kelime daha girmiş olsun ne zararı var. Yalnız feminizmin varlığı ve gerekliliği kabil-i inkar değildir.²²⁵

Ulviye Mevlan Kadınlar Dünyası'nı çıkarırken ve cemiyeti kurarken amacının kadınlığı uyandırmak ve bilinçlendirmek olduğunu ifade etmiştir.²²⁶ İlk sayıda, derginin Batılı kadınların açtığı yolda yürümek niyetinde olduğu, kadınların hukuku konusunda yayın yapılacağı açıklanmıştır:

Avrupa ve Amerika kadınları; mahiyet-i nisvana dair mütteadid kitaplar, risaleler neşrediyorlar. Hukuk-i nisvana dair mühim mühim mübahisler (tartışmalar) yürütüyorlar. Cemiyet-i medeniye içinde, muhit-i insaniyet dahilinde kadınların dahi bir mevki, bir hakk-ı hayatı olabileceğini anlatmak istiyorlar. Velhasıl, kadınların erkeklerden cismen farkları olduğu gibi, hukuken dahi farkları olup olmayacağını hal ve ta'yin gayretindedirler.²²⁷

Mevlan, kadın-erkek eşitliğinin insanlığı mutluluğa ulaştıracağını belirtiyordu:

Haksızlığı, biçareliği, müsavatsızlığı kaldırarak, ahlakın, vicdanın muhakemesiyle vücuda getirilecek yeni ve insani bir teşkilat. Bu teşkilat içinde insaniyeti yükseltecek, ademiyeti mesud edecek ancak kadın ve erkeğin hukukta müsavattır. Mesudiyet-i umumiye-i beşeriye, hukuk-ı umumiyede görülecek müsavat sayesinde tecelli edecektir. Hukukta olsun, mesaide olsun müsavat-ı umumiye kabul edilmez ise, insaniyet kemalini, ademiyet mevkiini bulamayacaktır. Erkeklerin hukuku derecesinde

²²³ Kadın Eserleri Kütüphanesi Komisyonu, s. 250-305.

²²⁴ Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, s.145. Bkz. "S.E. Batzaria Effendi et la Kadınlar Dunyassi" (Kadınlar Dünyası'nın Fransızca nüshasında), S. 127, 18 Decembre 1914, s.4.

²²⁵ Nimet Cemil, "Yine Feminizm. Daima Feminizm", **Kadınlar Dünyası**, S.194, 19 Şubat 1921, s.8.

²²⁶ Ulviye Mevlan, "Düşünüyorum", **Kadınlar Dünyası**, S. 163, 2 Mart 1918, s.2.

²²⁷ "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Hukuk-ı Nisvan", S.1, 4 Nisan 1329, s.1.

kadınların dahi hüviyeti kavanin-i umumiyede tanınınca işte o dakikadan itibaren beşeriyetin mesud olacağına iman etmelidir.²²⁸

“Bizim de teneffüs etmeye, yaşamaya, yükselmeye selahiyatdar ve muhtaç olduğumuzu isbat ettiniz” denerek tebrik ediliyor, yayının devamı için herkese sorumluluk düştüğü mesajı veriliyordu: “Gazetemizi sinemizde yaşatalım. Onun idare-i hayatı bizim elimizdedir. Onu layık olduğu mertebeye irtisad edelim. Kendi hukuk ve menfaatimizi erkeklerden ziyade gözetmek azminde olduğumuzu gösterelim.”²²⁹

Kadınlar için eğitim hakkının istendiği dergide Kadınlar Dünyası'nın mücadele ve eğitim aracı olduğu bir mektupta şu sözlerle ifade edilmiştir:

Azizem; ailenin ve nihayet cemiyet-i beşeriyenin en mühim rüknleri bulunan biçare kadınların öteden beri nazar-ı ehemmiyet ve insafa alınmayan hukukunu müdafaa ile beraber, onların istihsal-i liyakatlarını te'min için seviye-i irfan ve terbiyelerini i'laya çalışmak üzere intişara başlayan muteber gazetenizin birinci nüshasını kemal-i şevkle mütalaa ettim.²³⁰

Mevlan, kadınların gerekli eğitimi almadığı ve uygun ortam sağlandığı sürece her alanda kendilerini gerçekleştirebilecek yeteneğe sahip olduğunu:

Tarih bize alim, sanatkar, hatip, siyasi bazı kadın simaları tanıtmıştır. Fakat bunların adetleri erkeklere nisbeten azdır. Bu azlığın sebebi, şüphesiz hayat-ı cemiyette kadının erkeğe nisbetle mabdut bir daire-i faaliyet içinde sıkıştırılmış terbiye ve tahsilde dahi dar bir çember içine alınmış bulunmasıdır. Hukuk-ı siyasiyede kadınları müsavi bulundurmamak istemeyen mehafil, kadının henüz ilmen tekamül edememiş olmasını dermiyan ediyorlar. İlmen ve fikren takamülün tahsile, serbesti-i tahsile mütevakıf olacağı belli iken, bu ciheti de hiç kaale almıyorlar. Ve yalnız saha-ı siyasiyatta kadınların büyük bir iktidar ve ehliyet gösteremeyecekleri iddia olunuyor.²³¹

Dergide yer alan konular yalnızca kadınlar eksenli değildi. Ayrıca vatandaşlık bilincini geliştirmeye yönelik tarihi ve milli konularla ilgili yazılar yer almaktadır.²³² Derginin 101. sayısından itibaren havadis-i dünya başlığı yeni bir kısım eklemiştir. Bu kısımda, yurtiçi ve yurtdışından kadınlarla alakalı haberler yer almaktadır.²³³ Aynı zamanda dünyadaki kadın

²²⁸ Ulviye Mevlan, “Düşünüyorum”, **Kadınlar Dünyası**, S.176, 1 Haziran 1918, s.2.

²²⁹ F.G., Beşiktaş, “Sevgili Gazetemizin Muazzam Müessislerine Sahife-i Şükran”, S. 14, 17 Nisan 1329, s.3.

²³⁰ Sıdıka Ali Rıza, “Evrak-ı Varide: Azizem”, S.4, 7 Nisan 1329, s.3-4.

²³¹ Ulviye Mevlan, “Düşünüyorum”, **Kadınlar Dünyası**, S.173, 11 Mayıs 1918, s.2.

²³² Örneğin bkz. Fatma Mükerrerem, “Edirne”, S.102, 27 Temmuz 1329, s.15.

²³³ Örneğin bkz. “Ma'dencilikde Kadınlarımız”, S. 106, 24 Ağustos 1329, s.15; “Kadınlarımıza Menfur Tecavüzler”, S. 101, 27 Temmuz 1329, s.13; “Kadınlarımızda Hitabet”, S. 109, 14 Eylül 1329, s.9.

hareketlerinden haberdar olmanın, Osmanlı kadın hareketinin başarıya ulaşmasındaki önemi vurgulanmıştır:

İngiltere’de sufrajelerin, Avrupa’da feministlerin takib etmekte oldukları yolları, her gün ihdas eyledikleri vekayi ve bu vekayi’nin istinad ettiği siyaset-i umumiye bilinmelidir, takib olunmalıdır. Zira her anasının kendine mahsus edvar-ı inkılabiyesi vardır. Bunu ilim ile geçirmesi için ihataya ihtiyacı der-kardır.²³⁴

Kadınlar Dünyası kadınları kadın hareketine katılmaya, örgütlenmeye çağırıyordu. Dergi aracılığı ile birlikte hareket etme çağrısında bulunuldu. Mükerrerrem Belkıs, kadınların haksızlığa uğradığı bu dünyada birlik halinde hareket edilerek sorunlara çözüm olunacağı inancındaydı. Kendisiyle aynı fikre sahip olan kadınlarla yazışmak için adresini vererek şöyle diyordu: “Beraber düşünelim, artık bu öldürücü hayattan kurtulmak için çareler arayalım, bulalım. Bu surette vazife-i insaniyetimizi ifa etmiş oluruz. Zaten biz inkılap yapmak için geldik... Çalışalım, beraber çalışalım... Bütün münevver hemşirelerimizle sakim adata ve kavanine (yanlış adetler ve kanunlar) yıldırımlar indirelim.”²³⁵ Ulviye Mevlan:

Şüphesiz yolumuzu iyice tanzim edememiş olduğumuzdandır. Ayrı ayrı yollarda semeresiz yürüyüp beyhude yorulmamızdandır. İşte ben en gür bir sesle umum kadınları, bilhassa büyük, tanınmış ve atiyi düşünebilen kadınları tekrar birliğe davet ediyorum: Geliniz mevki, şahsiyet aramayınız. El ele verelim, yalnız mukaddes gayemize çalışalım. İstikbal için şimdiden parlak nasiyeler hazırlayalım.²³⁶

Dergiye her düzeyden kadın ilgi gösteriyordu. Sabriye Kemal’in yazı diline eleştiride bulunarak sade bir dil kullanılırsa derginin amacına daha iyi ulaşacağını ifade ettiği mektubunda²³⁷, bu düzey farkını görmek mümkündür.

Kadınlar Dünyası’nın sadece İstanbul kadınlarına değil, Anadolu kadınlarına da yönelik olması, onların sorunlarına çözümler önermesi beklentiler arasındaydı.²³⁸ Derginin sadece Türk kadınlarına değil din ve mezhep ayrımı gözetmeden bütün kadınlara seslendiğini “Gedik Paşa sakinlerinden ve Rum milleti efradından ve teba-i Osmaniyeden Fransızca ve

²³⁴ “Havadis-i Dünya”, **Kadınlar Dünyası**, 20 Temmuz 1320, S.101, s.15.

²³⁵ Mükerrerrem Belkıs, Aksaray, “Açık Muhabere: F. Sarah Hanımefendi’ye”, S.91, 3 Temmuz 1329, s.4.

²³⁶ Ulviye Mevlan, “Düşünüyorum”, **Kadınlar Dünyası**, S.184, 25 Temmuz 1918, s.2.

²³⁷ Sabriye Kemal, Kabataş, “Yazacaklarımızı Türkçe Yazalım”, **Kadınlar Dünyası**, S.72, 14 Haziran 1329, s.4.

²³⁸ Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, s.163. Bkz. Atiye Şükran, Kadıköy, “Anadolu Kadınları Ne Diyorlar?”, S. 42,15 Mayıs 1329, s.2. Pakize Sadri, Beşiktaş, “Anadolu İhtisatı: Akhisar’da Kadınlar”, S. 169, 13 Nisan 1919, s.2. Yaşar Nezihe, “Anadolu’da Hayat-ı Nisvan”, S.148, 20 Haziran 1330, s.6.

Rumcamu'allimesi Loksandra Aslanidi"²³⁹ şeklinde künyesi verilen kadının yazdığı mektup örneğinden görülebilir.

Dergide tüm bunların yanı sıra, giyim, ev eşyası, temizlik ve makyaj malzemeleri gibi kadını ilgilendiren her türlü reklam ve ilana yer verildiği görülmektedir.

Ayrıca genel olarak, ülke ekonomisi hakkında görüş bildirilmiştir. "İktisadi bağımsızlık", kadınların yazılarında vurguladıkları önemli konudur. Derginin 3. sayısında bu konuyla alakalı Nezihe Muhiddin'in konferans metni yayınlanmıştır:

Bir millet iktisadi musibet ve felaketlerden kurtulduğu gün, saadet ve istiklal-i milliyesine malik olur. İktisadi musibetlerin zincir-i esareti altında inmeyen bir kavim, ne kadar metin, ne kadar kavi olursa olsun, hiçbir vakit müstakil bir devlet rey'ine sahip siyasi bir hey'et namını alamaz. Çünkü o fa'al, harekatına sahip bir millet değildir. Ef'al-i harekatı menafi'i ecnebilerin, yabancıların keyf ve arzusuna tabi'dir. Daha doğrusu o millet kendi mukadderatıyla alakadar olmayan; ayrı milleti, ayrı vatani olan bir takım dost, düşman milletlerin elinde, iradesiz bir oyuncaktır.

İşte bizler, gerek hayat-ı iktisadiyede, gerekse hayat-ı siyasiyede Avrupalıların, hatta Amerikalıların bazıce-i ihtirasatı olmuş, onların ribka-i istibdatı altında inlemekte bulunmuş bir milletiz. Bir millet birtakım milletlerin zincir-i esaret ve ihtirası altında yaşadıkça o millet her zaman mahkum-ı zeval ve fenadır. Hakk-ı hayat, hakk-ı istikbal, hakk-ı kudret onun için yoktur.

Bir millet bu haklara malik olabilmek için mutlaka iktisadi zincirlerden boynunu kurtarmalı, hayat-ı iktisadiyesine müstakilen sahip olmalıdır.

Halbuki insaniyet, medeniyet, hak namına hareket ettiklerini ilan eden Avrupalılar vaktiyle düşünmeden, anlamadan hareket etmeyi itiyat edinen padişahlarımızın, vükelamızın, ricalimizin uhud-ı atika namıyla kendilerine verdikleri katl fermanlarıyla idamımıza hükmediyorlar. Bugün çekmekte olduğumuz iktisadi felaketlerin bar-ı giran-ı ızdırabı altında inlemeliğimize sebep olan hep bunlardır, bu fermanlardır.²⁴⁰

Bahsi seçen "Uhud-ı atika" diye adlandırılan fermanlar, Osmanlı Devletini yargı ve icra hakkından mahrum bırakıyor, mali bağımsızlığını engelliyordu.²⁴¹ Kadınlar Dünyası, iktisadi bağımsızlığın sanayileşme ile mümkün olacağını açıklamıştır:

Medeni bir millet, diğer medeni milletlere kendisini ezdirmemek, be'l ettirmemek için vesait-i müdafaasını izhar eder. Bu vesait çok ve muhtelifdir. Fakat bizde zan olunduğu gibi siyaset yalnız top-tüfek değildir; en büyük kuvvet, iktisaddir, san'atdır, işçiliktir. Medeni milletlerin sanayii, bizim gibi

²³⁹ Loksandra Aslanidi, "Kadınlar Dünyası Muharrirlerine", **Kadınlar Dünyası**, S.62, 4 Haziran 1329, s.4.

²⁴⁰ Nezihe Muhlis, "Konferans", **Kadınlar Dünyası**, S.3, 6 Nisan 1329, s.3.

²⁴¹ Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, s.348.

tahta kaşık, tahta takunyadan, biraz da leblebi şekerden, birkaç dest-gah-ı kumaş ile havludan ibaret değildir.²⁴²

İğneden ipliğe Avrupa'ya olan ekonomik bağımlılık eleştirilmiştir. Bu bağımlılıktan kurtulmak için tek çözümün kadında olduğu vurgulanmıştır:

Biz şimdi Avrupa'ya müftakırız. Her istediğimizi oradan almaya mecburuz. Almamaya gayret edeceğiz, edeceğiz ama müesseselerin vücudu şart. Haydi Avrupa'ya boykotaj!!! Avrupa'nın neyine? İğnesine mi? İpliğine mi? Dikiş yüksüğüne mi? Amerikan bezlerine mi? Avusturya'dan gelen bütün eşyaya mı? Singer dikiş makinesine mi? Süslü püslü iplikli çarşafırlara mı?²⁴³

Of!.. Avrupa'nın iktisadi boyunduruğu altında bu zavallı milletlerimizi kim kurtaracak?! Erkeklerimiz mi? Hayır! Biz onlardan artık gayret beklemiyoruz. Belki kadınlığımız teali eder de bir nesl-i ati vücuda getirebilirse, o başka... Fakat hal-i hazırda ümidimiz bir kadınlıkta kaldı. Yalnız bağırıp çağrılmayalım, müsmir, faal bir hareket gösterelim, san'ata, san'atkarlığa alışalım.²⁴⁴

Dergi, ekonomik bağımsızlığa herkesin katkıda bulunabileceğini, bunun için yerli malı kullanmaya teşvik edilmiştir. Yerli malı tüketiminin alışkanlık haline getirilmesi istenmiştir. “Hiç olmazsa bizler ömrümüz oluncaya kadar yerli malı giyelim. Belki bu yaptığımız, bu ittifakımız vatanımıza, milletimize naçizane bir hizmet olur.”²⁴⁵

Yerli malı kullanımına dergi özel önem vermiş, desteklemiştir. Derginin her sayısında yer alan ilanlar, şu şekil başlıklar taşıyordu: “Vatan Mamulâtı Yerli Malları”, “İşleme ve El Hünerlerine Mahsus Mağaza”, “Osmanlı Kalpakçısı”...

Kadınlar Dünyası'nın amacı, ekonomik yaşamda gerçekleşmesi istenilen tüm bu değişimlerin kadın-erkek, herkesin ortak gücüyle çalışarak mümkün kılmaktır:

Çalışalım, hem hep birden çalışalım. Zira selamet-i vatan bunun içindedir. Son pişmalık fayda vermez. Birbirimizle uğraşmayalım. Kadın-erkek, ittihad ile terakki kapularını açalım. Bundan fazla gülünç olmayalım... Çalışırsak hayat, beşer için saadetdir. Şark artık uyansın eski zulmetden diyoruz.²⁴⁶

Dergi, Kadınlar Dünyası ismini kullanırken kadınlara has bir dünyanın varlığını toplumda kabul ettirmeyi amaçlamıştır. Bu konuyla alakalı yayınlanan yazılardan verilen mesajın yerine ulaştığı anlaşılmaktadır. Örneğin; Hikmet Hanım yazısında, artık kadınların bir

²⁴² “Kadınlar Dünyası” imzasıyla, “Cesaret-i Medeniye”, S.20, 23 Nisan 1329, s.1.

²⁴³ Atiye Şükran, “Üstümüze Bakalım”, **Kadınlar Dünyası**, S.17, 20 Nisan 1329, s.3.

²⁴⁴ “Kadınlar Dünyası” imzasıyla, “Cesaret-i Medeniye”, S.21, 24 Nisan 1329, s.1.

²⁴⁵ Bergüzar, Aksaray, “Muhterem Hanımefendi Hazretleri!”, **Kadınlar Dünyası**, S.6, 9 Nisan 1329, s.2.

²⁴⁶ Nevbahar, Horhor, “Terakkide Şahsiyat ile Uğraşmak Olmaz”, **Kadınlar Dünyası**, S.31, 4 Mayıs 1329, s.3.

dünyası olduğu, onların birer canlı makine değil, toplumsal yaşamda bir konum edinme hakkına sahip varlıklar olduğu yorumu yapıyordu.²⁴⁷

Osmanlı'da modernleşme hareketinin bir adımı, kadınların toplumsal rollerinin değişimidir. Nitekim toplumda eğitilmiş kadınların yer alması Osmanlı'da bir kadın hareketi başlattı. Bu hareketin en önemli aracı da basın olmuştur. Osmanlı kadınlarının toplumdaki yerini daha iyi anlayabilmek adına Kadınlar Dünyası'na yansıyan çalışma hayatları incelenmelidir.

3.2.1. “Kadınlar Dünyası” Mecmuası Işığında Kadınların Çalışma Hayatı

Kadınlar Dünyası, kadın ve erkek arasında yetenek ve zeka bakımından fark olmadığını, kadının toplumda belli bir konumla sınırlı kalmasının nedeninin yetiştirilme koşulları olduğunu savunmuştu. Kadınların kendi haklarını bilmediğini ve bu durumu aşması için kendi geçimini sağlaması ve toplumsal yaşama katılması gerektiğini ifade etmiştir. Kadınlar Dünyası'nın kadınların sorunlarına çözüm yolu, toplumsal inkılaptan bağımsız olmayan bir kadın inkılabıdır.²⁴⁸ Kadınların çalışması ve ekonomik hayatta yer almalarının kadın inkılabının en önemli boyutu olduğu ele alınmıştır.

Esasen erkek nasıl çalışıyor ise kadın da çalışabilir, erkek nasıl düşünebilir ise kadın da düşünebilir. Erkek nasıl tahakküm ediyorsa kadın da tahakküm edebilir. Tefavüt-i efal ve amal kadında olsun erkekte olsun fitrata, tahsile, terbiyeye göre tehaluf eder. Avrupa kadınları birçok mücadelat-ı fikriyeden sonra nasıl temin-i müsavat ve hukuka muvaffak olmakta iseler biz de öylece çalışacağız, erkeklerimizin tebsüm-i istihfakanelerine ehemmiyet vermeyeceğiz.²⁴⁹

Çalışma hakkı dergide en çok talep edilen haktır. Taleplerini çeşitli gerekçelerle açıklamışlardı.

Bizim istediğimiz hürriyetin erkeklerimizinki gibi olmayacağını söylemeye dahi hacet görmüyoruz. Biz onlar gibi taşkınlıklar, sefahatler yapalım demek istemiyoruz. Bizim istediğimiz hürriyet “hürriyet-i mesai”dir. Fikrimizi biraz izah edelim: Biz sefihane bir hayatı değil; akli başında akli başında olan erkeklerimiz var ise onlarla beraber, yoksa yalnızca çalışmak, çalışabilmek ve bu suretle milletimizin terakkisine uğraşmak, tealisini temin etmek istiyoruz.²⁵⁰

²⁴⁷ Hikmet Hafız, Süleymaniye, “Bizde Modacılık”, **Kadınlar Dünyası**, 28 Nisan 1329, S.25, s.4.

²⁴⁸ <http://www.bianet.org/bianet/biamag/139698-kadınlar-dünyasında-bir-saraylı> erişim tarihi: 23.05.2015

²⁴⁹ “Kadınlar Uyanmıştır”, **Kadınlar Dünyası**, S.65, s.1.

²⁵⁰ “Hürriyet İsteriz”, **Kadınlar Dünyası**, S.20, 23 Nisan 1329, s.1.

Kadınların çalışmaları ülke ekonomisinin gelişimine katkı sağlaması ve kadının ekonomik bağımsızlığını elde etmesi açısından önem taşımaktadır.

Erkeklerimizin cehaleti yüzünden kendimizin, vatanımızın çekmekte olduğu mesaib (felaket) artık yeter. Mevkiimiz tayin edilmelidir, hem de pürüzsüzce tayin edilmelidir. Bu yurd üzerinde bizim de bir hakk-ı hayatımız, bir hakk-ı ictimaimiz vardır. Biz de çalışmak, adab-ı milliye ve ahkam-ı diniyemize riayetkar olarak çalışmak isteriz... Kadınları yükseltmek, onları tenvir etmek lazımdır ki, nesil-i atimizin faaliyetlerine, ümid bir nazarla muntazır olabilelim.²⁵¹

Kadınlar Dünyası çalışmayı ulusal bir sorun olarak görüyor ve çözümün hükümetle birlikte herkese düştüğünü savunuyordu. Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'ni kurmakta amaçta bu idi. Cemiyetler vesilesiyle kadınlar toplumda, çalışma hayatında aktif olarak bulunabilecekti. Böylece kadın başkalarına bağımlı, yük olmayacaktı.

Maarif-i ta'mim (yaygın eğitim), hayat-ı mesaiyi ihya, söz ile olmaz. Bu gibi milli işler için yalnız hükümetin himmeti kafi gelmez; bir teavün-ü umumi ister. Teavün-ü umumi-i milli ise, cemiyetler sayesinde görünür. Biz kadınlar durmayalım. Cemiyetler teşekkül ederek, mektebler açalım. Sanayii himaye ile sınıfımızda dahi işçilik hayatı uyandırılm. En ziyade felaket içinde yaşayan biz kadınlarız. Veliden, hamiden, peder olsun, koca olsun, mahrum kaldık mı sefil oluyoruz, perişan kalıyoruz. Neden mi? Çünkü iş bilmiyoruz, san'atımız yoktur. Kendimizi kendi sa'yımızla geçindiremiyoruz.²⁵²

Çalışma hakkının ısrarla dile getirildiği dergide ayrıca kadınlara cesaret vermesi açısından birçok teşvik ve öneri yazısı da bulunmaktadır.

Evet 'Yapalım' diyoruz, faaliyetin derece-i lüzumunu idrak ediyoruz. Fakat nasıl yapılır, 'Nasıl çalışılır' bilmiyor, bilemiyoruz. Öğrenmek hevesimiz de yok! Yalnız, yapılmasını istiyoruz. İşte bu kadar. Kim yapsın, ne yapsın, nasıl yapsın? Bizden başka yapacak kuvvet, bir amel var mı? Hayır, Gücenilmesin, bizim yaptığımız adeta hava alub, rüzgar satmaktır! Bunda da o kadar istifade olmasa gerek... Haydi, bağırдық, çağırдық, söyledik... Bundan ne hasıl oldu, ne olacak? (...) Haydi, Et Meydanı'ndaki dokumacılarla! Bugün tahta dest-gahda işleyen el, yarın fabrika makinelerini çevirecek kadar kuvvet bulur! Vatani seven kaç hanım çıkacağını görmek isteriz.²⁵³

Emine Seher Ali başka bir yazısında kadınların maddi, manevi birlikteliği için aile sandığı, banka gibi kurumların varlığına ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir.

²⁵¹ "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Çalışmak Hakkımızdır", S.19, 22 Nisan 1329,s.2.

²⁵² "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Aile Hayatı, Teavün-ı Umumi", S.45, 18 Mayıs 1329,s.1.

²⁵³ Emine Seher Ali, "Artık İş Başına", **Kadınlar Dünyası**, S.21, 24 Nisan 1329, s.1-2.

Çalışmaya karar verelim. Bir kere karar alırsak yapacak şeyler bulunur... Ne yapmalı mı? Hep birleşelim. İştisare edelim, para toplayalım evvelce, menfaate o kadar ehemmiyet vermeyelim. Çalışmak için bir çığır küşadına bakalım. Elde para olunca yapılmayacak bir iş yoktur... İlk toplanacak para ile bir aile sandığı küçük, bankamsı bir müessese meydana getirelim. Hem ihtiyaçlarımızı yine kendimiz def' ederiz, hem de paramız çoğalır, ecnebilerden yakamızı kurtarırız...Yalnız çalışmanın kolayı da var. Bir dokuma makinesi, küçük bir dest-gah. Eski tahta dest-gah değil-mamafih biz ona da razıyız- yalnız on iki liradır. İsterse daha fazla olsun, yirmi aile birleşerek on tane alsa, işte bir iş! Ne kadar küçükden başlanırsa büyümek istidadı o kadar çok olur...²⁵⁴

Kadınlar Dünyası kadınların çalışma hakkını önemle vurgulamıştır ve bu görüşe karşı çıkanlar eleştirilmiştir.

İyi tahsil görmüş, ilim ile, irfan ile zeka ile memuriyetini hüsn-ü idare etmekte olan ve istikbalde bir refik ile yaşayacak ve evladlarını yaşatacak bir kız, neden iktidarı ile mütenasib bir maaş aramasın, istemesin, seneleri beyhude sayıp ımrar eylesin ve taleb edeceği maaşı ilmiyle, irfanıyla, zekasıyla, işiyle mütenasib bulamayınca neden feryat etmesin; sussun ve meskenet göstereyin? İşte azizim, "feminizm" bu meskeneti kabul edemez.²⁵⁵

Kadınlar Dünyası, yaşamları ve çalışmalarlarıyla ünlü bilim kadınlarının başarılarını anlatarak, kadınların herşeyi yapabilecek yeteneğe ve güce sahip olduğunu pekiştirmekteydi. Kimyager Madam Curie ve matematik bilimcisi Maria Agnesi örneklerinin verildiği bir yazıda ise şöyle deniyordu: "Çalışalım, herşey kabildir. Agnesi'yi bile geçeriz."²⁵⁶

Osmanlı kadınları, Avrupa'daki hemcinsleri gibi "mesai-i umumiye"ye iştirak edebilmeli; sanayide çalışabilmeliydiler. Bu amaçla Avrupa ülkelerindeki sanayi kuruluşları, mektepleri örnek gösterilmiştir.²⁵⁷ Dergi ve cemiyetin Osmanlı kadınlarının küçük işletmelerle kalmayıp, memuriyette istihdamını sağlamak amacıyla başlattığı kampanya başarılı olmuştur.

1912'de istihbarat memurluğuna kadınların istihdamına izin verilmiştir. Böylece kadınlar yeni bir çalışma alanı kazanmıştır.

Dahiliye Nezareti Celilesi'ne,

Ahiren teşkil buyurulan istihbarat memurlarının keyfiyeti tayin ve istihdam ve azline dair memuriyeti aciziye tevzi buyurulan talimatnamesinin altıncı maddesinde istihbarat memurlarının her

²⁵⁴Emine Seher Ali, "İş Görebiliriz", **Kadınlar Dünyası**, S.26, 29 Nisan 1329, s. 1-2.

²⁵⁵Ulviye Mevlan, "Düşünüyorum", **Kadınlar Dünyası**, S. 166, 22 Mart 1918, s.1.

²⁵⁶Nesibe Mükerrerem, "Fen ve Kadınlık: Matmazel Agnesi", S.102, 27 Temmuz 1329, s.7-8.

²⁵⁷Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, s.378.

nevi mesalik erbabından intihabı caiz olacağı muharrer ise de gerek kadınlarca irtikab olunan ? efale ve gerek ahval-ı siyasiyeye vukuf için istihdamlarına lüzum görülen bazı kadınların istihbarat memuriyetine tayin edilip edilmeyeceğinden tereddüt edildiğinden keyfiyetin emir ve irade buyurulması arz ve istirham olunur.

Fi Sene 11 Şubat 1327

İstanbul Polis Md. Umumiyesi

Bu tezkireye verilen cevap olumlu olmuştur:

İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesine,

11 Şubat 1327 tarihli ve 411 numaralı tezkire cevabıdır. Temin-i inzibat ve asayişe taalluk eylediği cihetle istihbarat memurluklarında kadınların istihdamı dahi caizdir efendim.²⁵⁸

Bu izin üzerine kadınlar önce Fransızların yönetiminde olan telefon şirketinde memur olmaya davet edilmiştir. Şirketin Fransızca ve Rumca bilmediklerinden dolayı müslüman kadınları kabul etmediği dergideki ağır eleştirilerden anlaşılmaktadır. Kadınlar Dünyası çok sayıda yazı yayınlayarak büyük bir kamuoyu oluşturdu. Sonuçta telefon idaresi 1913'te yetmiş yakın gayri-müslim kadınla birlikte yedi müslüman kadınına memuriyet hakkı tanımak zorunda kaldı. Bu isimler ise, Hamiyet Derviş, Bedie Şekib, Bedra Osman, Mediha Enver, Refika Mustafa, Semiha Hikmet, Nezihe Mustafa'dır.

Kadınların kamu kuruluşuna girmesinin büyük yankı uyandırdığı kadın memur taleplerinin artmasından anlaşılmaktadır.

İstanbul'da ciddi kadın memurları pek çok artmaktadır. İş bu bahis dört, beş seneden beri arttı. Şüphesizdir ki genç bir Türk kızının küçük bir idarehanede birçok erkan memurları arasında bulunması caiz olmasa da bankalar, büyük idarehaneler, Fransız ve İngiliz Stenografisini veyahut makina ile yazı yazmak usulünü bihak tahsil etmiş, Türk kızlarının hizmetlerinden istifade etmek isterler. İstanbul'da büyük şöhretler ehemmiyetli müesseseler mevcuttur ki bunların kısmı küllisi vazifeperes kadın memurlar istihdam etmek arzusundadır. Şimdilik talep arz nispetinden ziyadedir. Meydan ise hemen Museviler yeddindedir. Türk kızları böyle hizmetlere niçin heveskar olmamalıdır. Yani telefon kumpanyasında bir hayli Türk hanımları istihdam edilmiyor mu?²⁵⁹

1914'te Feride Yaver "ilk kadın pul memuru" olarak Posta Telgraf Nezareti'ne kabul edilmiştir. Dergi yazarlarından Aziz Haydar'ın bu habere duyduğu sevinci şu şekilde ifade ediyordu:

²⁵⁸ BOA, DH-İD, 492-65/16, 8 Ra 1330/21 Ağustos 1912 Bkz. Oktar, s.60.

²⁵⁹ Madam Rudi Telli, "Efkar-ı Münevvere Sahibi Hanımlara", **Kadınlar Dünyası**, S.133, 1 Mart 1330, s.3.

İşte size yeni bir hatvemizi teşbir ediyorum. Posta ve Telgraf Nezareti Feride Yaver Hanım isminde bir hemşiremizi pul memurluğuna kabul etmekle bize yeni bir saha-i faaliyet açdı. Bugün Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti namına kendisini tebrike me'mur olduğum Feride Yaver Hanım'ı görmek için gittiğim zaman bilseniz ne büyük bir saadet hissediyordum. Evvelden yol üzerinde duran ve mini bir kafesi andıran pul fūruhtuna mahsus baraka içeriye nakl olunmuş hemşiremiz Feride Hanım da o zarif kafesin faal bir bülbülü gibi eshab-ı müracaata nezaketle pul veriyor, vazifesini kemal ü vakarla ifa ediyordu. Kendisini tebrik etdim...²⁶⁰

9 Mart 1918 tarihli Kadınlar Dünyası'nda iktisadi hayatta kadın sayısındaki artış ve bu yolda verilen mücadele ve destek vurgulanmıştır.

...Bugün memleketimizde hayatı mesainin her bir şubesinde mühim yekünler teşkil eden kadınlarmızı iftihar ile görmekteyiz. Bakınız yalnız İstanbul Postahanesi'nde seksen beşi islam olmak üzere doksan kadın hizmet ediyor. Bu memure hanımlardan yetmişaltı adedi posta havalenameleri kontrol muamelat-ı, on adedi muhasebenin merkez hesabı ve harici havalename muamelatıyla, iki adedi dahi telgraf gişesinde ve iki adedi telgraf transit muamelatına hüsnü idare edip amirlerinin tahsin ve takdirini celp etmektedir.²⁶¹

Yazının devamında bu kadınlara çok az maaş verildiği ifadele ediliyordu. Derginin vermiş olduğu mücadele, kadınlara istihdam sağlamanın yolunu açmakla birlikte kadınların emeğinin sömürülmemesidir.

Ancak nazr-ı dikkate alınacak bir cihet vardır. O da hayata, hayat-ı mesai-ye atılan bu hanımlara verilmekte olan maaşların azlığıdır. Tahkikatımıza göre muvazzaf olarak istihdam edilmekte olan hanımlardan dörtüyük kuruştan kuruştan fazla maaş alanları yoktur, yövmiye ile çalıştırılmakta olanlara dahi umumiyetle onbeş ve içlerinden bazılarına yirmi, yirmüç kuruş yövmiye verilmektedir.²⁶²

Kadınlar Dünyası'nın sahibi ve Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin kurucusu

Ulviye Mevlan'a göre sorun kadınların üretici değil tüketici olmasıydı. Mevlan, temel amacının kadınları bilinçlendirerek üretken hale getirmek olduğunu vurguluyordu.²⁶³ Mevlan başka bir yazısında Posta-Telgraf Nezareti'nde görev alan kadınların maaşlarının azlığından yakınıyor ve haklarını istiyordu. Bu talebine olumsuz gelen tepkilere şu şekil cevap veriyordu:

Bir kısım erkekler bu basit temennimden nedense ürkmüiler; saha-i memuriyet ve mesaiyi, kadınların hemen hemen istila edeceklerine ve nihayet kendilerinin elleri böğürlerinde aç kalacaklarına hüküm ediyormuşlar ve hatta bazıları bize mektublar yazarak istimdada kadar kalkışib bütün bütün zaif

²⁶⁰ Aziz Haydar, "Kadınların Yeni Bir Havzesi (adım) Daha", **Kadınlar Dünyası**, S.152, 19 Temmuz 1330, s.4.

²⁶¹ "Havadis-i Dünya", **Kadınlar Dünyası**, S. 164, 9 Mart 1334, s.10.

²⁶² "Havadis-i Dünya", s.10.

²⁶³ Ulviye Mevlan, "Düşünüyorum", **Kadınlar Dünyası**, S.163, 2 Mart 1918, s.2.

iradelerini göstermişlerdir. Biz bu mektupları tabii bir dikkat-i mahsusa ile okuyoruz ve erkek ruh ve seciyesini bunlar ile bir derece daha tedkik ve tahlil eyliyoruz. Bu mektublardan bir tanesi, doğrusu ya merhametimizi celb etdi. Kadın ruhu bu ya, acıdı ve teselli etmek istedik. “Posta ve Telgraf Nezareti merkez memurlarından olan bu kişi, gönderdiği mektublarda, aile reisi olan erkeğin evi geçindirdiği için daima kadından daha çok maaş almasını istiyor; çalıştığı işyerinde kadınlar ile erkeklerin aynı maaşı almasını doğru bulmuyordu. “Feminizmin gayesi yalnız kadınlığın hayatının değil, kadınlıkla beraber erkeklerin dahi hayatını tanzim etmek ve her ikisini, insan olmak itibarıyla daha müreffeh ve daha mesud yaşatmaktır.”²⁶⁴

1920’lı yıllarda Galata Osmanlı Bankası merkez teşkilatında kadın çalışanın bulunduğu ve aynı yıllarda Ziraat Bankası’nda 7, Elektrik ve Tramvay Şirketi’nde 2, Telefon Şirketi’nde ise 48 kadın istihdam edildiği belirtilmektedir.²⁶⁵ Elektrik ve Tünel şirketinde çalışan Firdevs ve Ayşe Hanım’ın fotoğrafları derginin 194. sayısına kapak fotoğrafı olmuştur.

Dergide kadınların öğretmenlik, ebelik gibi meslekleri tercih etmeleri istenmiştir. Ayrıca kızların Kadırga Kabile Mektebi’ne gitmeleri öneriliyordu.²⁶⁶ Kadınlara hem çalışma imkanı hem de sosyal ortam oluşturması açısından özel çayhanelerin açılması, buraların kadınlar tarafından işletilmesi öneriliyordu.²⁶⁷ Her alanda kadının çalışmasını isteyen dergi bunu gerçek başarılarından örneklerle ifade etmiştir. Kocasını akıl hastası olan bir Rum kadınının geçimini sağlamanın için, bir kahvehane işlettiği verilen örnekler arasındaydı.²⁶⁸ İstanbul’da Kapalıçarşı’da kadınların el işleri sattığı vurgulanmıştı: “Ticaretgah pek basit. Yere yayılan bir kumaş parçası, hemşirelerimize mağaza olmuş. Yaya kaldırım üzerine serilen bu örtünün üzeri yazma, mendiller, yemeniler, başörtüleri, örgü keseler ve çoraplarla imla edilmiştir.”²⁶⁹

Dergide yer alan bir habere göre Sultanahmet civarında Seyide Kemal Hanım’ın “Hanımlar Pastahanesi” adıyla bir pastane açtığı yer alıyordu. “Burada pasta ve çikolatalar, bisküvitler, sair tatlılar, kurabiyeler, süt ve çay, hanımlara mahsus milli ve Avrupa itriyadı mevcut olduğu gibi, sipariş vukuunda konaklara pasta ve bonbon gönderilir.”²⁷⁰

²⁶⁴ Ulviye Mevlan, “Düşünüyorum”, *Kadınlar Dünyası*, S.164, 9 Mart 1918, s.2.

²⁶⁵ Oktar, s.65-66. Bkz. Bernard Caporal, *Kemalizm ve Kemalizm Sonrası Türk Kadını: 1919-1970*, 2. Baskı, Ankara, Türkiye İş Bankası, 1982, s.140.

²⁶⁶ Perihan Arif, “Kabilelik”, *Kadınlar Dünyası*, S.108, 7 Eylül 1329, s.5-6.

²⁶⁷ Madam Rudi Şükran, “Efkâr-ı Münevvere Sahibi Hanımlara”, *Kadınlar Dünyası*, S.133, s.2.

²⁶⁸ Atiye Şükran, Kadıköy, “Ticaret Ayıp Değildir”, S.68, 10 Haziran 1329, s. 1-2.

²⁶⁹ (İmzasız), “Birkaç Misal”, *Kadınlar Dünyası*, S.28, 1 Mayıs 1329, s.2.

²⁷⁰ “Kadınlıkta Teşebbüs-i Şahsi: Seyide Kemal Hanımefendi, Hanımlar Pastahanesi Sahibesi”, S.130, s.12.

Derginin 194. sayısında fotoğrafçı Naciye Hanım okurlara tanıtılarak kendisine destek veriliyordu: “Naciye Hanım namında bir hemşiremizin kadınlara mahsus bir fotoğrafhane idare etmekte olduğunu haber aldık. Bu müteşebbis ve fa’al hemşiremizi takdir ve teşvik etmek borcumuzdur.” Naciye Hanım fotoğrafçılıkla geçimini sağlamakla birlikte kadınlara fotoğrafçılık dersi vermiştir.²⁷¹

Yabancı kadınların girişimiyle Osmanlı kadınlarının çalışabileceği işletmeler açılmıştı. Örneğin derginin 32. sayısındaki habere göre İngiliz Sefirinin Lady Lowther, asker aileleri ve muhacirler için yardım kampanyası başlatıyor. Ayrıca 7000 İngiliz lirasıyla Bebek’teki evinde ve Üsküdar’da el işçiliği imalathanesi açarak, dul ve yetim kadınlara iş imkanı sağlamayı amaçlamıştı.²⁷²

Dergide sadece İstanbul değil, çeşitli Osmanlı şehirlerinden girişimci kadınlara dair haberlerde yer almaktadır. Şam’da,²⁷³ Akşehir’de,²⁷⁴ Bursa’da,²⁷⁵ Bartın’da,²⁷⁶ kadınlar pazarlarda ürettikleri ürünleri, yaptıkları elişlerini satıyorlardı.

Kadınlar teknik işlerle de meşguldü. Kadınlar Dünyası’nın makinist ve müretteplerinin bir kısmı ve Evkaf-ı İslamiye Matbaası’nın mürettepleri de kadındır.

Kadınlar Dünyası’nın makinist ve mürettibelerinin bir kısmının kadın olduğunu biliyorum. Bu defa sevinçle haber alıyoruz ki Evkaf-ı İslamiyye Matbaası da kadınlarımızı mürettibelikle istihdam ediyor. Burada beş-altı kız ve kadın mürettibe olarak çalışıyor ve bir yevmiye alıyorlar.²⁷⁷

Derginin 38. sayısında Balkan Savaşlarında birçok girişimcilikte bulunan bir başka güçlü kadın tipi olarak Enver Hanım örneği verilmiştir:

Atiye Şükran hanımefendinin müteşebbislerden bahsetmeleri bende güzide tanıdığım bir müteşebbiseden bahsetmek arzusu uyandırdı. Enzarı umumiyeye arzedeceğim hanım aslında Yenişehir’li olup çoktan beri İstanbul’da ikamet etmekte imiş. Enver Hanım isminde olan bu hanım birçok senelerden beri Kırk kilise, Dedeoğaç ve İstanbul gibi muhtelif yerlerde evle açarak müteaddit makineler ile işçiler çalıştırıyormuş. Askere elbise dikiyormuş. Vatana hizmetle beraber birçok da kar etmiş. Hatta bir defasında biçilen elbiselerin kenarından çıkan kırıntı nevinden parçaları kendisi üzerine almış. Yalnız bundan 75 lira kazanmış. Mateessüf bu defa Kırk Kilise ve Dedeoğaç’taki makineleri

²⁷¹ “Naciye Hanım”, “Havadis-i Dünya”, S.194, 8 Ocak 1921, s.11.

²⁷² “Kadınlar Dünyası” imzasıyla, “Leydi Lauter’e Şükran-ı Azim”, **Kadınlar Dünyası**, S.32, 5 Mayıs 1329, s. 1.

²⁷³ Makbule Emin, “Nisvan-ı Salifede Teşebbüs-i Şahsi”, S.22, 5 Mayıs 1329, s.4.

²⁷⁴ Atiye Şükran, “Kadınlar Ne İçün Mağaza Açamazlar?”, **Kadınlar Dünyası**, S.60, 2 Nisan 1329, s.1.

²⁷⁵ Pakize Sadri, “Anadolu İhtisasatı”, **Kadınlar Dünyası**, S.64, 6 Haziran 1329, s.2.

²⁷⁶ “İktisadiyatta Müslüman Kadını”, **Kadınlar Dünyası**, S.149, 28 Haziran 1330, s.2.

²⁷⁷ Mükerrerrem Belkıs, “Mürettibelerimiz”, **Kadınlar Dünyası**, S.180, 29 Haziran 1918, s.3-4.

yağmaya uğrayarak birkaç yüz lira ziyana uğramış. Uğramış ama bu gayyur kadın hiç boş durur mu? Hemen Kasımpaşa Karakolu'nun ittisalinde bir hane isticar ederek işine başlamış. Şimdi abonelerine muntazam yemek gönderiyor. Bende güz gittim. Kendisiyle görüştüm. Cidden erbab, zeki, azminde sebat eder bir hanım olduğunu gördüm. Memnun oldum. Kendisine teşekkürler ettim. Bütün işçileri kadın. Kendisi nezaret ederek o kadar güzel yemek çıkarıyorlar ki gerek nezafet gerek yağların, sebzelerin, lahın en iyisinden olmasıyla yemekleri de gayet lezizdir.

Abonelerinden muhterem bir hanımefendi bir aydan fazladır günde iki defa yemek gönderiyor. Bu müddet zarfında daha ikisi bir oranın yemeğini yedik diye memnuniyetlerini beyan ettiler. Fiyatlar dersiniz hiçbir lokanta ile rekabet etmez dercede ehvendir. Hemen cenabı Hak cümlemize böyle çalışmak nasip etsinde şu meskenetten kurtulalım da insan olduğumuzu bilelim.²⁷⁸

Bu girişimler bireysel düzeyde düşünülmemelidir. Bazı kadın cemiyetlerinin desteğiyle kadınlara istihdam alanı açılmıştır. Örneğin Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin mücadelesi sonucu bir kamu kuruluşunda Türk kadını yer aldı, işevleri açıldı.²⁷⁹ Terzi Evi bunlardan biriydi. Buralarda eğitilerek yetiştirilen terzi kadınlar özel sektörde önemli bir grubu oluşturmuşlardı.²⁸⁰ Keza bir başka cemiyet, "Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği"nin amacı olan göçmen ve kimsesiz kızlar için terzilik ve el sanatlarının öğretilmesi için "Sanat Evi" açılarak bu yönde çalışmalar yapıyordu.²⁸¹ Bir başka örnek olan İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyet-i'nin kuruluş amacı, Müslüman kadınlara terziliği öğretmek ve yerli kumaşa talebi arttırmaktır. "Milli İktisat" politikasının uzantısı olarak dernek "Milli Moda" oluşturulmak istenmişti.²⁸² Cemiyet yerli malı satan mağazaları desteklemiş, Hereke mağazası ziyareti dergide yer almıştır.

Hanımefendiler! Bugün biz Avrupa nazarında meydan-ı imtihandayız. Ve artık bilelim ki bizim için ya hayat veya hamaset vardır. Kendi paramızı memleketimizde bırakırsak şüphesizki yaşayacağız... Giymeyelim biluzumi nisvandandan başka birşey olmayan Avrupa modasını terk edelim... Fakir servetimizin tahribkar, müdhiş mikrobu olup rehğuzarımıza daima felaketler tecelli ettiren, üzerimize kabus bela selinde çöküp ve daima ecnebilere arz-ı iftihar ettiren moda iptilasını ecnebi modasını terk ile sade, zarif müteyyin kumaşlarımızdan mamul elbiselerimizle tezyin ederek milli moda ihdas edelim, ecnebilere gayret alalım...²⁸³

²⁷⁸ Süreyya Lütfü, "Efendim", **Kadınlar Dünyası**, S.38, 11 Mayıs 1329, s.3.

²⁷⁹ Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, s.388.

²⁸⁰ "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Terzilik", **Kadınlar Dünyası**, S.66, 8 Haziran 1329, s.1. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Terzilik", **Kadınlar Dünyası**, S.72, 14 Haziran 1329, s.1.

²⁸¹ Serpil Çakır, "Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği", **Toplum ve Bilim**, No:42, Bahar 1989, s.97.

²⁸² Oktar, s.84.

²⁸³ Fatma Mükrem, "İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi'nin Herekeyi Ziyareti", **Kadınlar Dünyası**, S.109, 14 Eylül 1329, s.6-7.

Kadınlar Dünyası dergisinden anlaşıldığı üzere kadınlar iş hayatındaydı; fakat düşük statü ve düşük ücretle. Dergiye göre Osmanlı toplumundaki işçi kadınların çalışma şartları, Batılı kadınlardan daha kötüydü. Buna sebep olarak Osmanlı toplumunda işçi yaşamının henüz düzenlenmemiş olması gösterilmiştir.

İşçiler, amele yalnız erkeklerden değildir. Zavallı kadınların, hele bizim muhit kadınlarının kısm-ı a'zamı işçilik, amelelik ile geçiniyorlar. Hem de pek adi bir işle, pek bayağı bir amelelik ile hayatlarını ifna ediyorlar.

Bunların hayatına bigane bulunmayalım. Bu zavallıların hayat-ı mesaisini tanzim edelim ki bir kabus-ı bela gibi memleketlerimize çöken sefalet-i umumiye-i milliyeyi atabilmiş olalım...Neden mi? Zira işçilik hayatı, başka hayatlar gibi memleketimizde henüz tanzim edilememiştir. Sa'y mukabili intifa görülememektedir. Beyhude yere vücudumuzu yorar, göz nuru döker, yine bir şey kazanamayız...İşçilere, sanatkarlara, iş görmek isteyenlere nazar-ı bi-kaydi ile bakmak caiz değildir. İş bulmalıdır. Maddi, manevi bunlara hükümet de, cemiyetler de, herkes de muavenet ve müzaheret eylemelidir.²⁸⁴

Osmanlı toplumunda iplikçi, çorapçı olarak günde dokuz saat çalışan kadınların günlük kazancı 2 ya da 3 kuruştur. Günde en fazla 10 bin 400 düğüm yapan halıcı kadınlar, günlük ücret olarak 3 kuruş 10 para gibi ücret alıyordu.²⁸⁵ İşçi kadınların emeklerinin sömürülmesinin önlenmesi için, arz ve talebin serbest hale getirilmesi isteniyordu:

Kadını hukukda mahrum ve mahkum, sanayi'de dahi sefil ve perişan bırakmak caiz olmasa gerekir. Buna herhalde bir tedbir-i acil lazımdır. Bunun için her şeyden önce İslam kadınlığı içinde bulunduğu cehaletten kurtarılmalıydı. Böylece bu duruma boyun eğmeyecek, üç beş muhteris kişinin kesesini doldurmak için ömürlerini tüketmeyeceklerdi. Ziraat, ticaret ve maarif nezaretinin de işçi kadınların sorunlarına kayıtsız kalmamaları talepler arasındaydı.²⁸⁶

Bu mücadele diretildikçe, hakların da alınması kaçınılmaz olacaktır.

Kadınlar Dünyası, kadın meselelerini her yönüyle ele aldığı gibi, kadın haklarını gündeme getirmeye çalışması ve bu maksatla mücadele vermesiyle döneminin en önemli basın araçlarından biri olmuştur. Dergi, Osmanlı döneminde kısa zamanda amaçlanan sonucu elde edememişse de, sonraki dönemde aile ve kadına yönelik yapılan hukuki düzenlemelerde, kadınlara yönelik yapılan inkılaplarda fikri zemin oluşturduğu söylenebilir.

²⁸⁴ "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "İşçilere İş, İsteyenlere Muzaheret Lazımdır", S.41, 14 Mayıs 1329, s.1.

²⁸⁵ Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, s. 389.

²⁸⁶ "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Sanayide Sefalet-i Nisvan", **Kadınlar Dünyası**, S.140, s.2.

SONUÇ

Tanzimat ile birlikte başlayan modernleşme hareketinin önemli bir adımı da kadınların sosyo-ekonomik statülerinin değişimidir. Osmanlı yönetiminin kadınlara yönelik attığı öncelikli adım, eğitim alanında oldu. Kadınların eğitimiyle başlayan bu değişim hareketi, beraberinde yeni gelişmelere vesile oldu. Nitekim eğitilmiş kadınların toplumsal rollerinin genişlemesi kadın hareketini başlattı.

II. Meşrutiyet'in getirdiği "hürriyet" ortamında çok sayıda kadın cemiyeti kurulmuştur. Osmanlı'da ilk kadın cemiyetleri Gayrimüslim kadınlar tarafından kurulmuştur. 1860'lı yıllardan itibaren önde gelen Gayrimüslim kadınlar tarafından kurulmaya başlayan *Beyoğlu Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi*, *Ermeni Kadınlar Fukaraperver Cemiyeti* ve *Musevi Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi* gibi cemiyetler genel olarak kendi cemaatleri etrafında hayır ve yardım amaçlı faaliyetler göstermişlerdir. Müslüman kadınların "cemiyetçilik" faaliyetleri II. Meşrutiyet döneminde görülmeye başlamıştır. Özellikle Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nın toplumda yarattığı olumsuz etkileri çözmek amacıyla kadınlar tarafından cemiyetler kurulmuştur. Dönemin devlet politikasında da yer alan kadınlara iş alanı yaratılmış lakin, düşük statüde ve ücrette çalıştırılmıştı. *Hilal-i Ahmer Cemiyet-i Hanımları Heyeti*, *Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti*, *Kadınları Çalıştırma Cemiyeti*, bu cemiyetlere örnek verilebilir.

Kadın hareketi olarak isimlendirilebilecek belki de tek cemiyet *Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti*'ydi. Ulviye Mevlan tarafından kurulan "*Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti*" ve cemiyetin yayın organı *Kadınlar Dünyası* önem arz etmesi açısından bu çalışmada incelendi. Yazılarından ve yayın politikasından anlaşıldığı üzere, Mevlan'ı dönemin aktif ve aydın kadınlarından farklı kılan yanı elitist yaklaşımın izlerine rastlanmamasıdır. Resmi eğitim almamış, saray terbiyesiyle yetişmiştir. Farklı milletten, farklı seviyeden kadınlara yer veren dergide, kadının kendisini ifade etmesini hedeflenmiştir. *Kadınlar Dünyası*, bağımsız bir kadın hareketinin örneğidir. Kadınların çalışma hakkını savunan dergi, birçok kadının resmi kurumlarda çalışma yaşamına girmek ve memur olmak için gösterdikleri mücadeleye destek vermiştir. Savaşta kadın emeğine duyulan ihtiyacı örnek veren dergi, kadınların toplumun her yerinde yararlılık gösterdiğini kanıtlamıştır.

1913 yılında bir derginin 3000 kişi tarafından satın alınması, küçümsenecek bir durum değildir. Bu kıstasa göre hareketin alanını belirlemekten ziyade bu hareketin kitleler tarafından ne kadar benimsendiğine ve gündemde tutulduğuna bakılmalıdır. 200'ü aşkın sayısı ile farklı şehirlerden, farklı etnik gruplardan ve farklı seviyelerden kadınların yazılarının yer aldığı bu dergi amaçladığı her konuda büyük bir kamuoyu oluşturmuştur. Ayrıca hareketin etkinliğini gösteren önemli göstergelerden biri de, sağladığı kazanımlardır. *Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti ve Kadınlar Dünyası* dergisinin birçok alanda olduğu gibi Osmanlı kadınlarının çalışma alanında verdiği mücadeleye bakıldığında, kadınların küçük işletmelerle kalmayıp, memuriyette istihdamını sağlamak amacıyla başlattığı kampanya başarılı olmuştur. İlk kez bir kamu kuruluşuna girebilme yolunda verilen çabayı göz ardı etmemek gerekir. Cemiyetin açmış olduğu iş evleri sayesinde buralarda eğitilip yetiştirilen kadınlar özel sektörde önemli bir grubu oluşturmuştur.

Osmanlı kadınının ekonomik hayattaki rolüne ilişkin yanlış algılamının nedeni, bu konuda yeterli istatistiki bilginin olmamasıdır. *Kadınlar Dünyası* dergisi ışığında dönemin kadınlarının çalışma hayatında meydana gelen gelişmeler analiz edildi. Kadınlar çalışma hayatındaydı; ancak düşük statü ve düşük ücretle. *Kadınlar Dünyası*, kadınların çalışma ve sosyal güvenlik haklarını hukuk sorunu olarak ele alması açısından diğer mecmualardan farklıdır. Dergide, kadınların istihdam olanaklarının geliştirilmesi için çalışmalar yapıldığı, mücadele verildiği görülmektedir.

Örnekleriyle gösterildiği üzere, hak taleplerinin gündeme getirilmesi, kamuoyu oluşturularak uygulamaya geçirilmesi açısından, Osmanlı toplumunda, mecmualarla, cemiyetlerle zengin bir kadın hareketi yaşanmıştır. Kadınlar için amaçlanan her yeni uygulama, toplumda, çalışma hayatında kadına açılan yeni bir alan oldu.

Sonuç olarak, çalışmamızda da görüldüğü üzere tarihimizde gerek bazı akademik gerekse popüler çevrelerde sanıldığı gibi aksine, hareket-i nisvan Cumhuriyet öncesine dayanan uzun bir tarihe sahiptir. Kadın hareketi söz konusu olduğunda, arka planda daima harekete geçirici güç aranır. Dönem göz önüne alındığında bu mücadele küçümsenmemeli ve Cumhuriyet öncesi dönemde kadınların her alanda var olduğunun kanıtı olmalıdır. 20. y.y başlarında kadınlar eğitim, hukuk, sosyal statü ve çalışma hayatı gibi alanlarda önemli mesafeler kat etmişlerdir. Kadın cemiyetleri farklı amaçlarla çözümler üretmişlerdir. Kadınların bilinçlendirilmesi, kadınların hakları meselesi, kadınların çalışma hayatına girmesi

gibi alanlarda önemli gelişmelere vesile olmuştur. Kadınlar Dünyası ve diğer kadın hareketleri, Osmanlı döneminde kısa zamanda istenilen sonucu elde edememişse de geçen bunca zamana karşın bu fikirler hala güncelliğini koruduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

KADINLAR DÜNYASI DERGİSİ

(İmzasız), “Birkaç Misal”, Kadınlar Dünyası, S.28, 1 Mayıs 1329.

“Havadis-i Dünya”, Kadınlar Dünyası, S.101, 20 Temmuz 1320.

“Kadınlar Dünyası” imzasıyla, “Aile Hayatı, Teavün-ı Umumi”, S.45, 18 Mayıs 1329.

“Kadınlar Dünyası” imzasıyla, “Cesaret-i Medeniye”, S.21, 24 Nisan 1329.

“Kadınlar Dünyası” imzasıyla, “Hukuk-ı Nisvan”, S.1, 4 Nisan 1329.

“Kadınlar Dünyası” imzasıyla, “Hürriyet İsteriz”, Kadınlar Dünyası, S.20, 23 Nisan 1329.

“Kadınlar Dünyası” imzasıyla, “Leydi Lauter’e Şükran-ı Azim”, Kadınlar Dünyası, S.32, 5 Mayıs 1329.

“Kadınlıkta Teşebbüs-i Şahsi: Seyide Kemal Hanımefendi, Hanımlar Pastahanesi Sahibesi”, S.130.

Atiye Şükran, “Kadınlar Ne İçün Mağaza Açamazlar?”, Kadınlar Dünyası, S.60, 2 Nisan 1329.

Atiye Şükran, “Üstümüze Bakalım”, Kadınlar Dünyası, S.17, 20 Nisan 1329.

Atiye Şükran, Kadıköy, “Ticaret Ayıp Değildir”, S.68, 10 Haziran 1329.

Aziz Haydar, “Kadınların Yeni Bir Havzesi (adım) Daha”, Kadınlar Dünyası, S.152, 19 Temmuz 1330.

Bergüzar, Aksaray, “Muhterem Hanımefendi Hazretleri!”, Kadınlar Dünyası, S.6, 9 Nisan 1329.

Emine Seher Ali, “Artık İş Başına”, Kadınlar Dünyası, S.21, 24 Nisan 1329.

Emine Seher Ali, “İş Görebiliriz”, Kadınlar Dünyası, S.26, 29 Nisan 1329.

F.G., Beşiktaş, “Sevgili Gazetemizin Muazzam Müessislerine Sahife-i Şükran”, S. 14, 17 Nisan 1329.

Fatma Mükerrerem, “Edirne”, S.102, 27 Temmuz 1329.

Hikmet Hafızı, Süleymaniye, “Bizde Modacılık”, Kadınlar Dünyası, S.25, 28 Nisan 1329.

Kadınlar Dünyası” imzasıyla, “Cesaret-i Medeniye”, S.20, 23 Nisan 1329.

Kadınlar Dünyası” imzasıyla, “Çalışmak Hakkımızdır”, S.19, 22 Nisan 1329.

Kadınlar Dünyası” imzasıyla, “İşçilere İş, İsteyenlere Muzaharet Lazımdır”, S.41, 14 Mayıs 1329.

Kadınlar Dünyası” imzasıyla, “Sanayide Sefalet-i Nisvan”, Kadınlar Dünyası, S.140.

Loksandra Aslanidi, “Kadınlar Dünyası Muharrirelerine”, Kadınlar Dünyası, S.62, 4 Haziran 1329.

Madam Rudi Şükran, “Efkâr-ı Münevvere Sahibi Hanımlara”, Kadınlar Dünyası, S.133.

Madam Rudi Telli, “Efkâr-ı Münevvere Sahibi Hanımlara”, Kadınlar Dünyası, S.133, 1 Mart 1330.

Makbule Emin, “Nisvan-ı Salifede Teşebbüs-i Şahsi”, S.22, 5 Mayıs 1329.

Mükerrem Belkıs, Aksaray, “Açık Muhabere: F. Sarah Hanımefendi’ye”, S.91, 3 Temmuz 1329.

Naciye Hanım”, “Havadis-i Dünya”, S.194, 8 Ocak 1921.

Nesibe Mükerrem, “Fen ve Kadınlık: Matmazel Agnesi”, S.102, 27 Temmuz 1329.

Nevbahar, Horhor, “Terakkide Şahsiyat ile Uğraşmak Olmaz”, Kadınlar Dünyası, S.31, 4 Mayıs 1329.

Nezihe Muhlis, “Konferans”, Kadınlar Dünyası, S.3, 6 Nisan 1329.

Nimet Cemil, “Yine Feminizm. Daima Feminizm”, Kadınlar Dünyası, S.194, 19 Şubat 1921,.

Pakize Sadri, “Anadolu İhtisasatı”, Kadınlar Dünyası, S.64, 6 Haziran 1329.

Perihan Arif, “Kabilelik”, Kadınlar Dünyası, S.108, 7 Eylül 1329.

Sabriye Kemal, Kabataş, “Yazacaklarımızı Türkçe Yazalım”, Kadınlar Dünyası,S.72, 14 Haziran 1329.

Sıdıka Ali Rıza, “Evrak-ı Varide: Azizem”, S.4, 7 Nisan 1329.

Süreyya Lütfü, “Efendim”, Kadınlar Dünyası, S.38, 11 Mayıs 1329.

Ulviye Mevlan, “Düşünüyorum”, Kadınlar Dünyası, S. 163, 2 Mart 1918.

KAYNAK VE ARAŞTIRMA ESERLERİ

Acar, Sadık. **Tanzimat'tan Önce Osmanlı İktisat Düzeni**, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 2, 1992.

Acun, Fatma. "Osmanlı Şehirlerinde Devlet ve Sivil Toplum", **Sivil Toplum**, sayı 10, Ankara, 2005.

Akşit, Elif Ekin. **Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Akyıldız, Ali. **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Alkan, Mehmet Ö. "Osmanlı'da Cemiyetler Çağı", **Tarih ve Toplum**, C.40, S.238, Ekim 2003.

Alkan, Mehmet Ö. **Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da Stk'lar**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1998.

Ammour, Laurence ve Tanatar Baruh, Lorans. "**Çalışan Kadınlardan Bir Kesit (1911-1934) Osmanlı Bankası Kadın Personeli**", **Tarih ve Toplum**, Sayı 183, Mart.

Aydın, M. Akif. "Osmanlı Toplumunda Kadın ve Tanzimat Sonrası Gelişmeler", **Sosyal Hayatta Kadın**, İslami İlimler Vakfı, Ensar Neşriyat, İstanbul 1996.

Baykan, Ayşegül ve Ötüş-Baskett, Belma. **Nezihe Muhittin ve Türk Kadını 1931**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Berktaş, Fatmagül. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm", **Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, Ed. Mehmet Ö. Alkan, 6.bs., İstanbul, İletişim, 2004.

Berktaş, Fatmagül. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

Berzeg, Sefer E. **Gurbetteki Kafkasya'dan Belgeler**, Ankara, 1985.

Caporal, Bernard. **Kemalizm'de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını**, (çev. Ercan Eyüboğlu), Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1982.

Cihan, Ahmet ve Doğan, İlyas. **Osmanlı Toplum Yapısı ve Sivil Toplum**, 3F Yayınevi, İstanbul, 2007.

Çaha, Ömer. “Osmanlı’da Sivil Toplum”, **AÜ. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, cilt 49, sayı: 3, Ankara, 1994.

Çaha, Ömer. “**Sivil Kadın**” **Türkiye’de Kadın ve Sivil Toplum**, Savaş Yayınevi, Ankara, 2000.

Çakır, Serpil. “Bir Osmanlı Kadın Örgütü Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti”, **Tarih ve Toplum** , s: 66, Haziran.

Çakır, Serpil. “Kadın Tarihinden İki İsim: Ulviye Mevlan –Nezihe Muhittin”, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e: Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar**”, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.

Çakır, Serpil. “Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği”, **Toplum ve Bilim**, No:42, Bahar 1989.

Çakır, Serpil. “XX. Yüzyılın Başında Kadın Ve Aile Dernekleri ve Nizamnameleri”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, Ankara, 1992.

Çakır, Serpil. **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları, İstanbul, 1994.

Çetinkaya, Y. Doğan. “Yavuz Selim Karakışla ile röportaj”, **İÜSBF Dergisi**, 38 (2008).

Doğan, İsmail. **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, 1.cilt, Ankara, 1992.

Eker Karadağ, Şirin. **II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Dernekleri**, Çanakkale Onsekiz Mart Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi, Çanakkale, 2011.

Eldem, Vedat. **Harp ve Mütakere Yıllarında, Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi**, TTKB, Ankara, 1994.

Ergin, Osman. **Türk Maarif Tarihi**, c.1, 1977.

Erişçi, Lütfi. **Türkiye’de İşçi Sınıfı Tarihi**, Kurtulmuş Basımevi, İstanbul, 1951.

Erkekler Dünyası, No. 1, 6 Kanunısani 1329, kapak.

Eryılmaz, Bilal. **Osmanlı Devletinde Millet Sistemi**, İstanbul 1992.

Genç, Mehmet. “Osmanlı Esnafı ve Devletle İlişkileri”, **Ahilik ve Esnaf Sempozyumu Bildirimleri**, İstanbul, 1986.

Genç, Mehmet. **Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2000.

Gülcü, Erdiñç ve Tunç, Samiye. “Osmanlı Basın Hayatında Kadınlar Dünyası Dergisi”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Çankırı, sayı 3.2, 2012.

Güzel, Şehmus. “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Toplumsal Değişim ve Kadın”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

Hatemi, Hüseyin. “Tanzimat ve Meşrutiyet Döneminde Derneklerin Gelişmesi”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C.1, İstanbul, 1985.

<http://katalog.ibb.gov.tr/yordambt/yordam.php?dilsecim=0&-vt=YordamBTSYS&> erişim tarihi: 04.06.2015

<http://www.bianet.org/bianet/biamag/139698-kadınlar-dunyasinda-bir-sarayli> erişim tarihi: 23.05.2015

<http://www.istanbulkadinmuzesi.org/nuriye-ulviye-mevlan-civelek> erişim tarihi 27.04.2015.

<http://www.istanbulkadinmuzesi.org/yasar-nezihe/?tur=Alfabetik> erişim tarihi: 20.05.2015

İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Cemiyet Kanun ve Nizamnamesi**, Bion Digital Baskı Matbaacılık, Ankara, 2013.

İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Cemiyetler**, Bion Digital Baskı Matbaacılık, Ankara, 2013.

Kadın Eserleri Kütüphanesi Komisyonu, **Kadın Dergileri Bibliyografyası (1869-1927)**, Metis Yayınları, İstanbul, 1993.

Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, **İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası**, Metis Yayınları, İstanbul, 1993.

Karakışla, Yavuz Selim. “Birinci Dünya Savaşı: Maskülen Savaş, Feminen Propaganda”, **Lacivert Dergisi**, İstanbul, Aralık 2014.

Karakışla, Yavuz Selim. “Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin Kadın İşçileri Evlendirme Kampanyası”, **Tarih ve Toplum**, Cilt: XXXVII, No: 219, Mart 2002.

Koçlar, Bekir ve Demir, Şerif. “**Hukuk Alanında Osmanlılık Düşüncesi 1839-1871**”, Osmanlı, C.VII, Edt. Güler Eren, Ankara 1999.

Kodaman, Bayram. “**Tanzimat’tan Sonra Türk Kadını**”, **Tercüman Kadın Ansiklopedisi**”, İstanbul, Cilt :2, 1984.

Kurnaz, Şefika. **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997.

Kurnaz, Şefika. **II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını**, Meb Yayınları, İstanbul, 1996.

Kurnaz, Şefika. **Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923)**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2011.

Kutlar, Mevlan. **Ulviye Mevlan: Yaşamı ve Düşünceleri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.

Küçükömer, İdris. **Batılılaşma ve Düzenin Yabancılaşması**, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Mardin, Şerif. **Din ve İdeoloji**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

Mardin, Şerif. **Türkiye’de Siyaset ve Toplum**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Oktar, Tiğince. **Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı “Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi”**, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1998.

Ortaylı, İlber. “İmparatorluk Döneminde Mahalli İdarelerin ve Belediyeciliğin Evrimi”, **Türkiye’de Belediyeciliğin Evrimi**, Ed. E. Türkcan, İstanbul 1977.

Ökçün, Gündüz. **Osmanlı Sanayii, 1913-1915 Yılları Sanayi İstatistikleri**, Hilal Yayınları, İstanbul, 1984.

Ötüş, Belma ve Baykan, Ayşegül. **Nezihe Muhittin ve Türk Kadını**, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Özgürel, Avni. “Osmanlı’da Kadınların Öncüsü Olduğu Bir Sivil Toplum Örgütlenmesi”, **Radikal Gazetesi Arşivi**, 14 Haziran 2009, www.Radikal.com.tr/haber erişim tarihi, 30 Mart 2015.

Pamuk, Şevket. **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi, 1500-1914**, 2. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 2005.

Quataert, Donalt. “**Tanzimat Döneminde Ekonominin Temel Problemleri**”, **Tanzimat – Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, (çev: Fatma Acun), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

Sami, Şemsettin. **Kadınlar**, İstanbul 1878.

Sarç, Ömer C. **Tanzimat ve Sanayimiz**, Maarif Yayınevi, İstanbul, 1940.

Serter, Yıldız. **Kadın Araştırmaları Dergisi**, 4.sayı, İstanbul, 1996.

Tabakoğlu, Ahmet. “Osmanlı Toplumunda Aile”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, c. 1, Ankara, 1992.

Tepekaya, Muzaffer ve Kaplan, Leyla. “**Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923)**”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 10, Konya, 2003.

Toprak, Zafer. “1909 Cemiyetler Kanunu”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.

Toprak, Zafer. “İttihad Terakki ve Teali-i Vatan Osmanlı Hanımları Cemiyeti”, **Toplum ve Bilim**, Güz 1989, no. 43-44.

Toprak, Zafer. “Tanzimat Ailesi ve Modern Adab-ı Muâşeret”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, cilt 1, Ankara, 1992.

Toprak, Zafer. **İttihad – Terakki ve Cihan Harbi**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003.

Toprak, Zafer. **Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918)**, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.

Tunaya, Tarık Zafer. **Hürriyetin İlanı: İkinci Meşrutiyet'in Siyasi Hayatına Bakışlar**, İstanbul, Bilgi Üniv. Yay., Şubat 2004.

Tunaya, Tarık Zafer. **Türkiye'de Siyasi Partiler, (II. Meşrutiyet Dönemi)**, c.1. İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

Tümer, Yasemin ve Yiğit, Halime. **Bacıyan-ı Rum'dan Günümüze Türk Kadınının İktisadi Hayattaki Yeri**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2010.

Yılmaz Büyükkarcı, Fatma ve Gençtürk Demircioğlu, Tülay. **Kadınlar Dünyası**, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, İstanbul, 2009.

Zeki, Ruşen. "Bizde Hareketi Nisvan", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, c. 3, Ankara, 1992.

Zihnioğlu, Yaprak. **Kadınsız İnkılap**, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.

SÜRELİ YAYINLAR :

Bilgi Yurdu Işığı

Demet

Erkekler Dünyası

Ev Hocası

Genç Kadın

Hanım

Hanımlar Alemi

İnci

Kadın

Kadınlar Dünyası

Kadınlık

Musavver Kadın

Seyyale

Siyanet

Süs

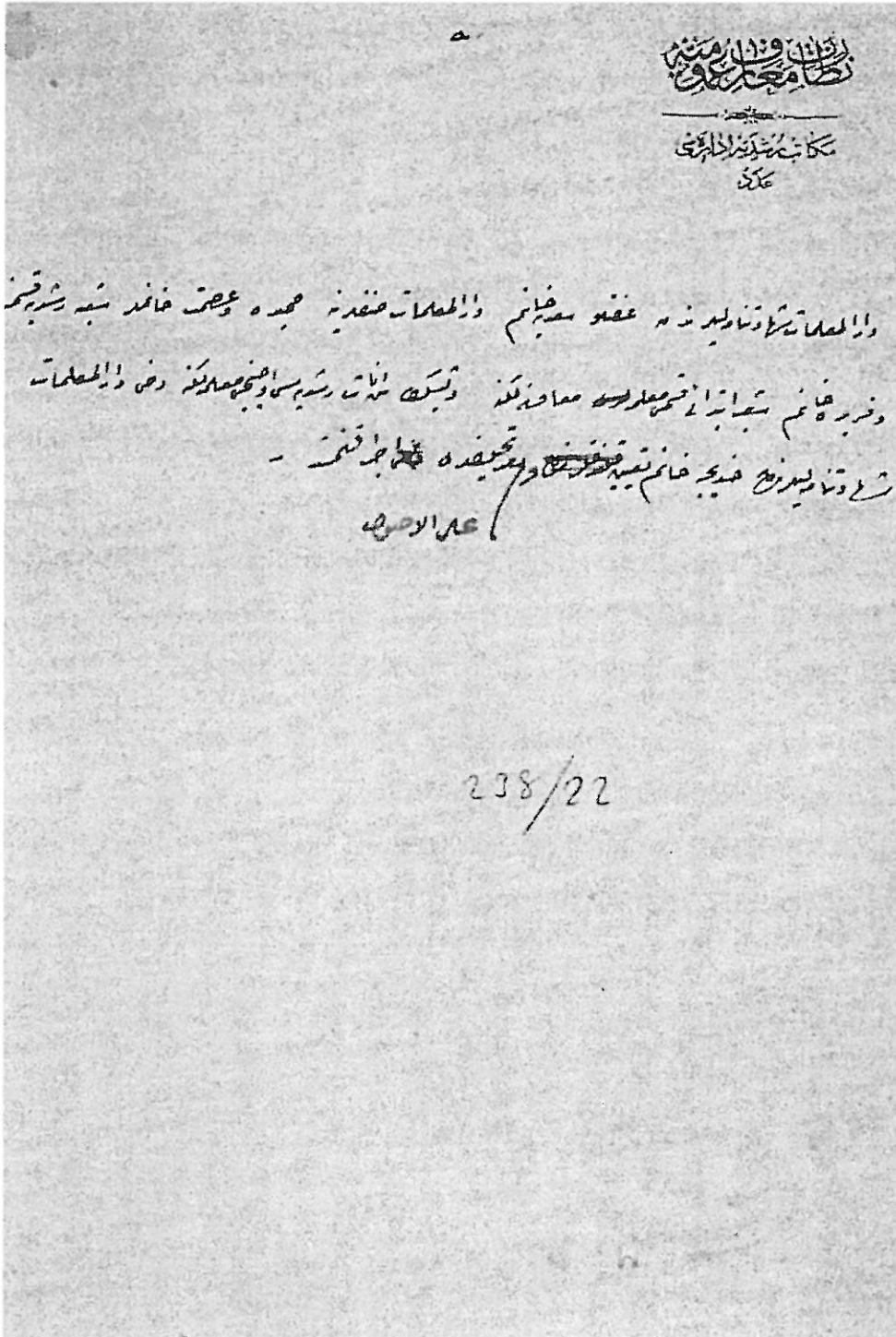
Tarih Toplum

Toplum ve Bilim

Toplumsal Tarih

Türk Kadını

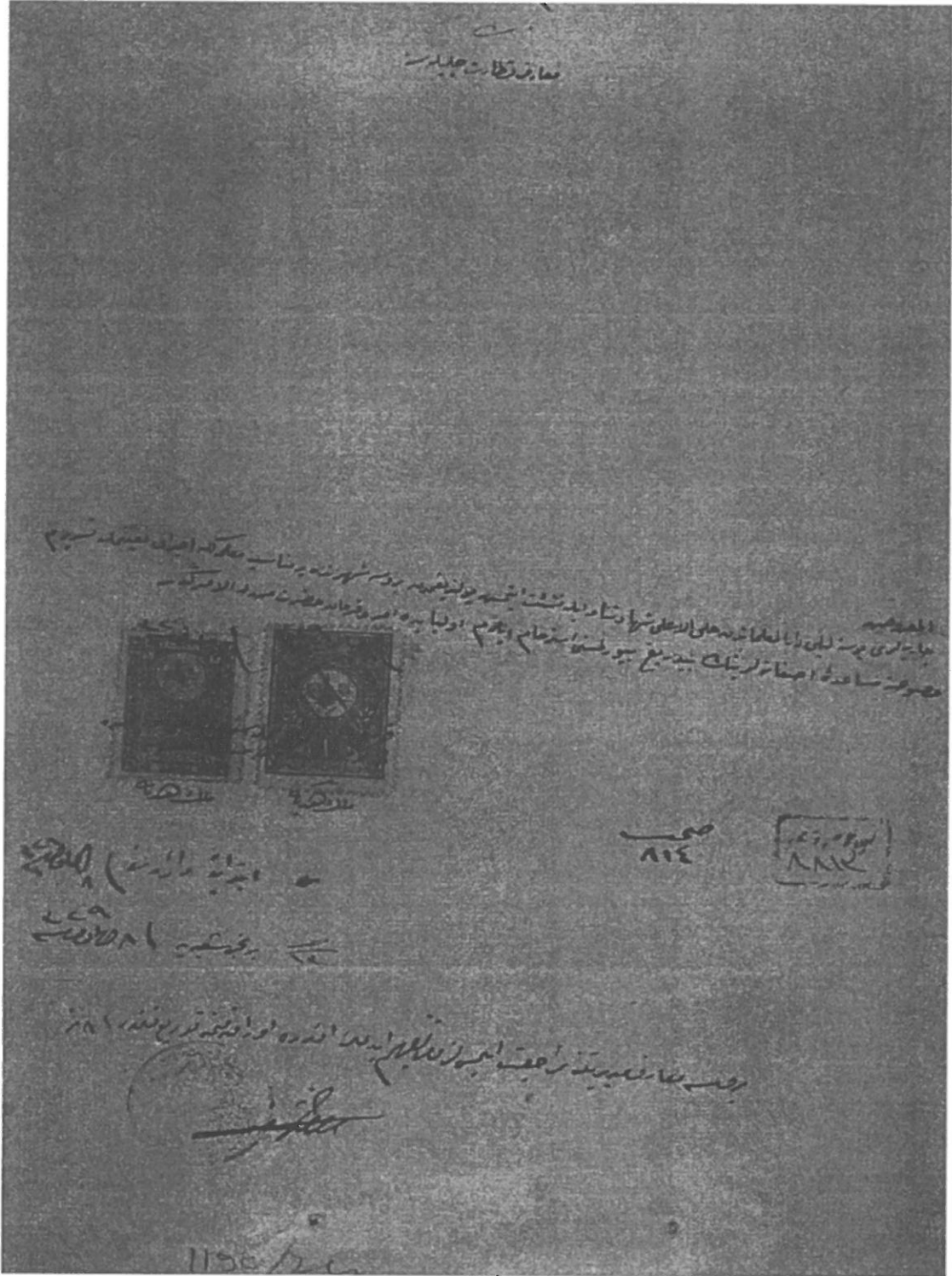
EK 1



Darülmualimât'a üç kadın öğretmenin tayini hakkında bir belge.

BOA, MF. MKT., 238/22, 30 Cemaziyelevvel 1312/29 Kasım 1894

EK 2



Darülmuallimat'tan mezun Melek Hediye Hanım'ın uygun bir okula tayin talebi.

BOA, MF. MFT., 1190/24, 8 Eylül 1329/21 Eylül 1913.

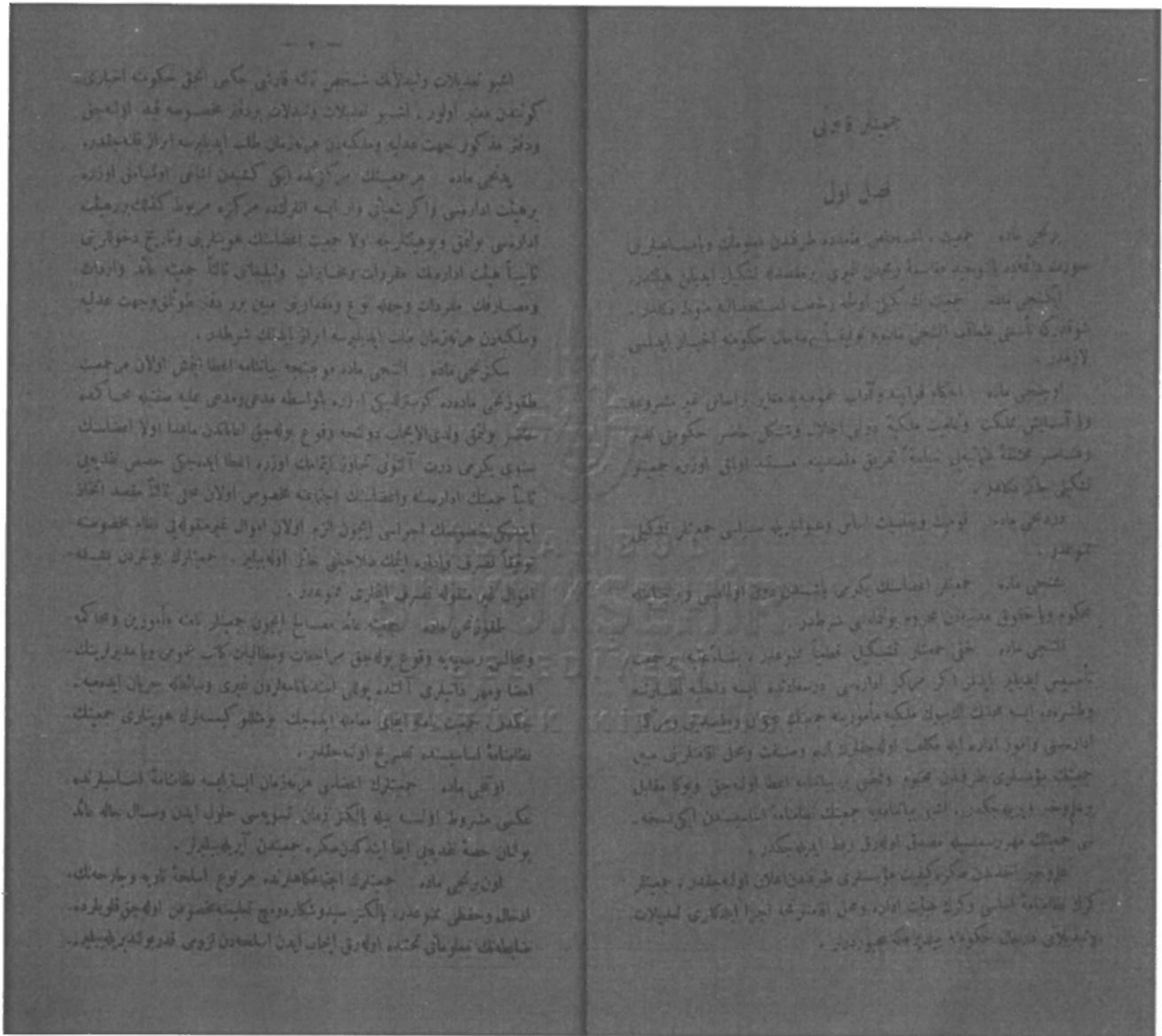
EK 3

ایکٹیوی دوس ۳:۱۵ - ۴:۱۵ روزی ساعت		روزی ساعت ۲ - ۳	
تاریخ: درونین علیہ شرح منیر رحمان	محمد ابرہیمی	آل انشائی - پندرہ روز مناجی مکتبہ عربیہ ماہوارک کا ترجمہ اور تفسیر و دارالعلوم دن کو جمعہ منیر رحمان علی	محمد ابرہیمی
ادارہ بیتہ واندسکو - مؤلفین طرزین دارالعلوم میر حاکم علی سواد	یازار ابرہیمی	حفظ الصیغہ عربیہ و تالیفہ وارث علیہ: صیغہ میر محمد علی و تالیفہ وارث علیہ: صیغہ میر محمد علی	یازار ابرہیمی
معلومات قیمہ: معارف عربیہ طرز اسبق دارالعلوم دارالعلوم بیتہ واندسکو حاکم علی	برہانیتہ	ہفت: معارف نظارت علیہ و لاریتوں میر محمد علی علیہ و لاریتوں	برہانیتہ
فی تریبہ: عدالتوں و عدالتوں فی تریبہ علیہ ایمان علی علی	بیتہ	حقوق کیوں: نذر علیہ و لاریتوں دارالعلوم میر محمد علی علی حاکم علی	بیتہ
<p>دارالعلوم کوثری ریحی دوس روزی ساعت ۲:۳۰ - ۳:۳۰ ایکٹیوی دوس ۲:۱۵ - ۳:۱۵</p>			

Darülfünun konferans salonunda hanımlara yönelik verilecek derslerin programı.

BOA, MF. MKT., 1194/81, 7 Rebiülevvel 1332/3 Şubat 1914.

EK 4



Ağustos 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu. Bu yasadın beş gün sonra çıkarılan 21 Ağustos 1909 tarihli bir yasayla Kanun-ı Esasi'ye 120. madde eklenerek cemiyet kurma hak ve özgürlüğü anayasal güvence altına alınmıştır.

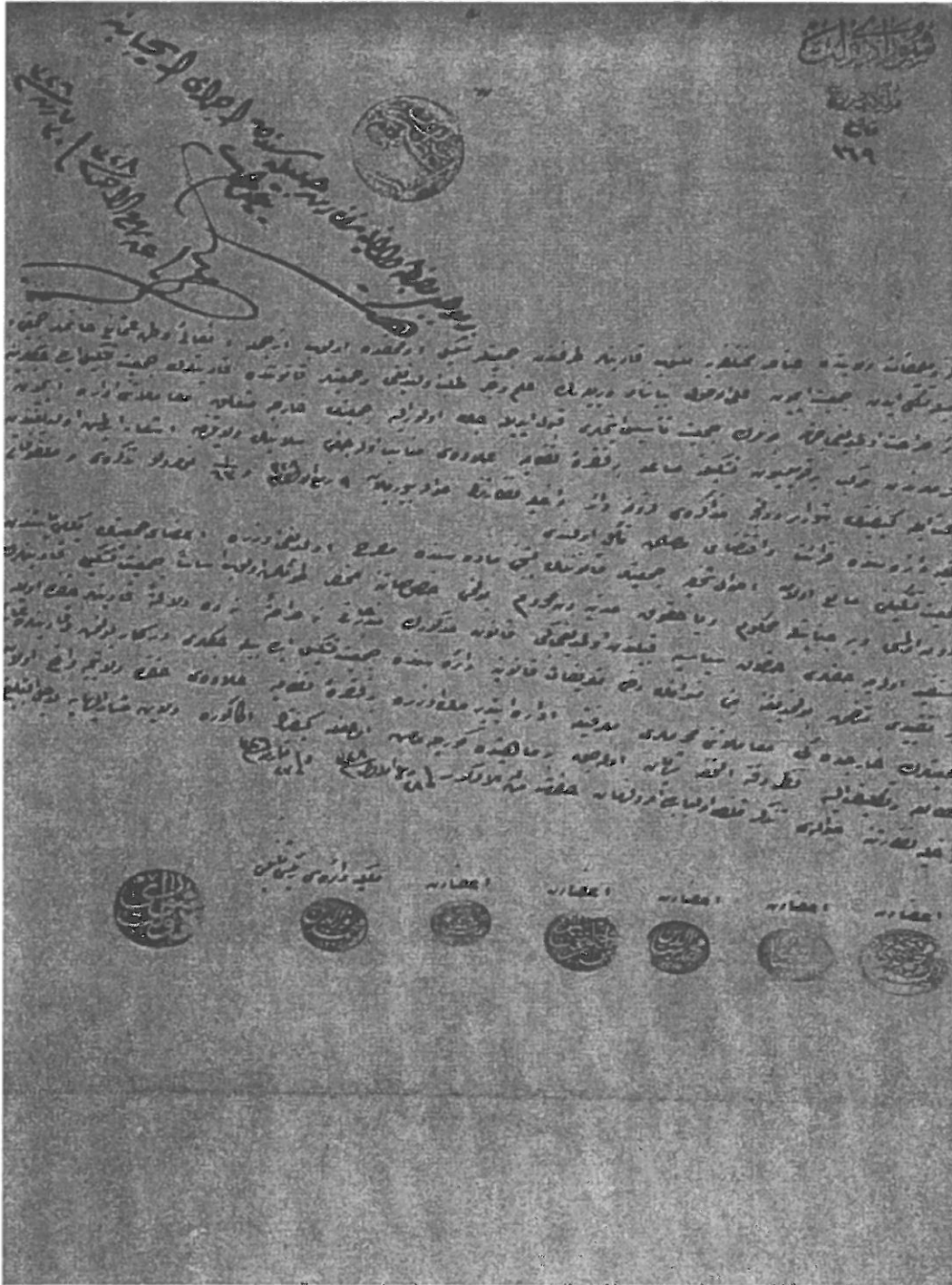
EK 5

198	آز سولار اوز سولار .	199	بولگدن كيدن بولگاز .
استفكانز ورياست قاني لكدن اتفكانز جهتبه عموماً حاصل اولان تاثرات و تاسفاتك تحريراً بيان و ورشيس لغري و مشاورتي صورتنده هيئت مركزه مزه كمال السابق معاوت و مداومت بيورلنك ذات عاليوندين رجاسته تراور بولديكي رذات عاليونين بولنده هراجستزك مركز عمومي به آبرجه بيلد بولديكي مفر و ضد راندم [9] .	قادين چيشتري جهتشارك اسلوي: كامل نسوان هلال احمر چيقت خانم هيئت مركزه مزه اسيركاهه دورلكي هلال احمر خانم دارالمصفاهه مدافعه حقوق نسوان استفكان ملي شيشلي جهيت خيري نسوانيه بيكي بوردى بيكس خانم ياردجيني خانم چيقت تورك اوچاقى بيكي بوردى قاضي كوي فخرپرور خانم چيقت قاضي كوي مدافعه مليه خانم چيقت اسلام قادين جالوشدومه چيقت جايه انفال چيقت خانم مركزه معلمه چيقت اسكدار بيكي بوردى موسيقى مهى خانم چيقت عصري قادين چيقت آمريطان قولكز كليلى تورك مائونين چيقت	تاريخ تاسيسلاري: 1920 1927 1928 1929 1929 1930 1930 1931 1932 1932 1933 1933 1934 1934 1934 1934 1934 1934 1934 1934	قادين ابيات قابليت ايجون اكتساب معرفت ايتليدير .
21 شباط 1924	قادين ايجون اجهتاي خدمته اشتراك قابليت ايجودر .		
	[9] - تذكرة اعضاء مركزه سوزن بيكي التي تاريخ القدي طرقتن امشالاشدر .		

II. Meşrutiyet döneminde kurulan kadın cemiyetlerinden bazılarının kuruluş yıllarıyla birlikte isimleri.

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi: *Takvim*, Ahmed İhsan ve Şükerası Matbaası, 1919.

EK 6



Kadınların da Cemiyetler Kanunnamesi'ndeki gereklilikleri yerine getirdiği sürece cemiyet kurabileceklerine dair Şura-yı Devlet kararı.

BOA, DH. MÜ., 76-1/70, 27 Mart 1326/9 Nisan 1910.

EK 7

دنیای کذب و دروغ

رقابتی، مال قدیمه و سایر مذهب...
رقابتی، مال قدیمه و سایر مذهب...
رقابتی، مال قدیمه و سایر مذهب...

رقابتی، مال قدیمه و سایر مذهب...
رقابتی، مال قدیمه و سایر مذهب...
رقابتی، مال قدیمه و سایر مذهب...

۱۳۳۹ نisan 4
رقابتی، مال قدیمه و سایر مذهب...
رقابتی، مال قدیمه و سایر مذهب...

رقابتی، مال قدیمه و سایر مذهب

رقابتی، مال قدیمه و سایر مذهب...
رقابتی، مال قدیمه و سایر مذهب...

رقابتی، مال قدیمه و سایر مذهب...
رقابتی، مال قدیمه و سایر مذهب...

رقابتی، مال قدیمه و سایر مذهب...
رقابتی، مال قدیمه و سایر مذهب...

رقابتی، مال قدیمه و سایر مذهب...
رقابتی، مال قدیمه و سایر مذهب...
رقابتی، مال قدیمه و سایر مذهب...
رقابتی، مال قدیمه و سایر مذهب...
رقابتی، مال قدیمه و سایر مذهب...

عرض تشکر

رقابتی، مال قدیمه و سایر مذهب...
رقابتی، مال قدیمه و سایر مذهب...
رقابتی، مال قدیمه و سایر مذهب...

رقابتی، مال قدیمه و سایر مذهب...
رقابتی، مال قدیمه و سایر مذهب...
رقابتی، مال قدیمه و سایر مذهب...
رقابتی، مال قدیمه و سایر مذهب...

حقوق نسوان

رقابتی، مال قدیمه و سایر مذهب...
رقابتی، مال قدیمه و سایر مذهب...
رقابتی، مال قدیمه و سایر مذهب...

Kadınlar Dünyası dergisi ilk sayısı. No. 1, 4 Nisan 1913

EK8

۱۲۲ - نومبر - اکتوبر ۱۳۳۰ - ۲۷ جمادی الآخر ۱۳۳۱

۹ مایس ۱۳۳۰ - ۲۷ جمادی الآخر ۱۳۳۱

نسخہ ۶۰ پارہ در

آدرس
سلطان احمد دیوان پورہ
دائرہ مخصوصہ

پوسٹہ قوتوس، ۱۷۶
تلفون نومبروس ۱۶۶۱

انتظار
کوندریان مقالات دوج
ایدلسون ایلسون امامہ ایلسون

صاحبہ امتیاز: ن. علویہ مولان

قادیسیلہ دنیاسی

نسخہ ۶۰ پارہ در

«آبہ ہلی»
سہ لکی پوسٹہ اجرتیہ
۱۰۰ آئی ایلی ۶۰
غروتدر
مجموعہ
۳۸ آئی ایلی
۳۰ فراتدر

KADINLAR DUNYASSI "MONDE FÉMININ" - Constantinople

قادیسیلہ دنیاسی، حقوق و سائنسی مدافعہ ایڈر، جماعتی کونگری اور اولیور سعوت غرتدر

احمد شوقی

دیش متخصیسی

آکیر، بلطین، اوبیسیوم، اورچوق،
سلطونہ، طاقہ دیشک اوانی ان اسیر
تلفون نومبروس ۱۶۶۱

اسکدار اہالی

عناج اولدینگر سنی غیشاری دماغہ
پایریمس - اینہ برامیسی کونگری آجرسہ
دولتورتنی و کونک اوزرنہ نانت ویدمل دیش
دواج پایدیشی آرزو ایسیسہ کز - احمدہ
جامہ سندنہ سیر دلو معانیسہ کمال وینتہ
عناجلی طب دارالمنوبیہ ورسدن مادون اس
عندی دیش سانیسہ سنی سرکہ کتیرہ
بیونیکر سیر حالہ عتوق اولوسکر - سانیسہ
زماناری سیر کون سانیسہ آکسنامہ قدرد
تلفون نومبروس ۱۶۶۱



عناجلی مدافعہ حقوق نسوان جمعی ارکان محترمہ سندن نعمت جمیل خام انندی



اسٹاف ایلمانی
سویسین

او دیم رولک جانتورہ ازل و کز
مہرک سوزماچ اولور
سوزکی کیم - مالکیس اماروز
مہرک طاقہ دیش ایس

طاقہ ۳ غرتدر
پایریمس ایلمانی اوزن اوزن اوزن اوزن

Kadınlar Dünyası kapağı, no. 142. Fotoğraf: Nimet Cemil, Kadınlar Dünyası yazarlarından, OMHNC üyesi.

EK9



Belkis Şevket'in (sağdan üçüncü) öğretmenlik yaptığı Beşiktaş Kız Mektebi.

EK 10



Telefon idaresinde çalışma hakkı elde eden kadınlar.

EK 11



Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti üyelerinden bir grup.

EK 12



Kadımlar Dünyası kapağı, no. 194/4. Elektrik ve tünal şirketinde çalışan Firdevs ve Ayshe Hanım.

EK 13

کوکسک اورینتال جیلری تأثیر یله نشوونغا بولماسی

وصیفه‌شنسی



دنیاک هر طرفده کوزل برکوکس قادینلر ایچون چوق مهم عد ایلدیلر . بون عروم لایان قادینلر کسکی اکل ائله قایل اوله یولور ای اوت اورینتال جیلری واسطه‌سیله .
 بوگون بون دنیاچه سرورق اولان اشیر جیلریمک شو تقصای اکل ایله قادینلر کوزل وسیق برکوکس کسکی ایلدیور . بو جیلرک لایقیرات خصوصیه‌سی ساییسده شرایین صدریده دهه قیاده ذکیق برلان دوران ایروب کوزک شو وعا ویردیکی کی وجودک شیف علقری طولدریمده و اوموزده کی کیک چیلدیلرکی شیب ایلریمکده .

اورینتال جیلرک باشلیقه سزایا بندن بریده وجوده فله شیبانیق ویرکسزین پانکر کوزک اکلکشان ندمت ایلدیور . کوکسک لازم اولدیکی قدر لدرونا بولمیش ویاخود یورقونلق و شسته ک سینه دن عملی شیف مالین قایلر ویا لایقیر - استمالی هیچ بر دجهله واسطه‌سی ویرمیشان وداغی صحت تافع اولان - اورینتال جیلرکی آقندن چوق کوزل ایلریم .

علاوه ایله ک اورینتال جیلری لری سدن فله بر مدتیبرو موجود اولوب تجارت عدیده اوزرتیه بیوک بر اهرت قراعتور . وورینتال جیلرک اشلای بون .
 آتیمره قیلدیکی طهور ایچن ایسده لایل رشت اوله یورق چیلدیلرکی کی ده ناپید اولغارد .
 بیر قر طونک لایق : درسمادت ایچون ۲۸ طنرملر ایچون ۳۰ غروشد .
 (ماغای پوست ویاخود پوسته یولی ذول اولتور)
 ترکیه ایچون یکه ده سی ایتاجول سلطان حمام ایکسکی وقت خاندانه نوسرد ۱۳

نصیب برزوه بیجان و مخدومی

پارشی کیر

قلیبیلر کورسته نوسرد ۱۹۱۴



مد لات داخلین اولان هر جنس جواهرات نمازمنه موجود اولدیکی کی خارق لاده کلمه لامکلیسند مشقیرک بادی غنویق اوله جن سوردن یارنده اعمل ایلدیلرک بلایلی و لایقیر ایدماتقار ، روشلر ک لنگار ، بیله زکر ، قول دوکتری ، یوزوکلر ، کوبلر سائره سی نروخت اولتور . مشهور ، لوتزین ، ساستارلندن ماغدا هر قطعه کوزک صرف التون و کرک جواهرلی انواع سائره پارس اعملی خالص التون ۱۸ عیاره ددولت ، بیله زکر و سائره سی موجوددر . پارس اعملی التون ۱۸ عیار قوردولتری جیللی قوردولتورن هر قیق ایده بیلیمک ایچون فرانسه دولتی طرفدن تصدیق منامنده لری شریکانه شناسی . شایسته کی خلعه اوزرتیه شرب ایدیلان وسورق یوراده کورسزین نمای دسی صحت یورلی تومیه اولتور . الماس ، ایچو ، زهره و سائره کی ذی قیمت طاشلر و جواهرات طایفه لردن طرفدن ایشترا اولتور .
 ختام ۱۸۲



پارسی و لایقیرات
 درسمادت کوزلرکی و کوزلرکی اعلی
 ایشتره کی جوشنلر ایشتره کوزلرکی
 نوسرد ۱۹۱۴
 ایشتره ۶۲۲

قاضی کوینده زامبا اوغلنده
 عثمانلی اجزاخانه و کیمیاخانه سی
 صحت قیله طرفده قاضی کوی املای سادده سناک و محرم . مشقیرک اسیبت نامسی لرایان مذکور
 یورنده اوزار ، لای ، بلغم . . . کی و لایله افرات حسیبه ، کیموی ، غرده یی عملیات و حسابات
 هر جنس کمالیذ زونات ایچون مقیم آبیولر احضار و آلات ، ادوات جراحیه اوکوللایله تصدیق اولتور ،
 ایچک حلیلر قنات و فن دائره سنده ایشتره و آذروپانک لای مشهور و قایلرین کتیریلور . سوله لمرت
 هر جنس بلغم . نامسطلر فله معناده املون قیانه ساتیلور .
 ختام ۱۹۱۴

Kadınlar Dünyası ilan sayfası.

EK 14

عز نظاس تجارتکاهی

انواع شایه و عطریات و ساعت و ساعت
و پولی عالی اولان

علی نظاسی قولونیاسی

نوق للماده کول و مشرق کرانچامون
شایان توصیه در ، ممتاز سده طوبه نوریا کشده
سایتیله کی بالمدوم تعاقبه معازله ادره دخی
بولور .

دبوسی : اسکندره اسکله جاده سده
نوسرو (۱۳) ختام ۵۱

مفتی زاده محمد ولی تجارتخانه سی

تاشکی کویله آغی برل کویله بوشماره نوسرو ۲۱۲
اللاه کی عنوان ایه تالیسه دیور .

مماز شطاجزی به [راه و بیور] کی دیانک انک
مشهور تاشکی قرانک نوقول اولانله و قولونیاسی
طریف و متن قرانک و کولمکله تالیسه
مندیله و جورانله و آدیونر و علی اسبوس
تفرط ایه پانجه سیور لوازمی جنب و دیو
ایستندور . تالیسه اولوق عروست اشدیکم
مانرمدن بوتون مشرق کرانچامون اوله تجاری
جهته برکه معازله مری لشرطه برصوسی
تجیره پیودملری ریجا اولونور . ختام ۵۱

یک اعلانه دوت بول آقرنده آو ستر برینه
ختمی فولده

ویش طیب و متخصمی

عز بر غارح

ماربلیا سیری زوری اعصابدن اولون
براله تک لذت مالمسی سکرور . ن وادسون
خنیوادور و عیال اولونور و آغری سن
اینگیزدن دیس سیداستور . ختام نوسرو ۵۱

ابراهیم و نجم الدین عارف

پرس جنت ولاده و تالیسه اعصابدن
غری سیدو شته ختمی سرحطی
اصاص نایه و اوله سرحطی و تالیسه
تول مانتیله مانتی ختمی اولون
کیلیله سرحطی اولونله نوق اولونور
سرحطی سرحطی اولونله نوق اولونور

عین و حیاتی

دوقونور حسن قدری نیک بوشکل کتلی
غایت طالع و تالیسه براسلوب ادیانله ایه
اولشده . نیک اقلیله و اهلشکل عیال
اشخاصی به نیکه حاله اولونور و تالیسه
موقع دخل سفیده بیک اقلیله نوق اولونور
غیبت اقلیله اصول اولونور و تالیسه کتلی
و تالیسه اقلیله اقلیله اقلیله اقلیله
لایق اولونور و تالیسه اقلیله اقلیله
نیکه اقلیله اقلیله اقلیله اقلیله
نیکه اقلیله اقلیله اقلیله اقلیله



له توالی

خاطر واسیلا . بکته قورسه سازه سی
۲۲۷ * بک اولون جاده سی

سوسو خوروا کییان برادرلرک تحت ادرسته بولمده
اولوب خاطر واسیلا له قورسه لریک مکلیتی سابعده
پانکله اولکار و طریف حاله رعبت و تویجه جلب ایش
اولان معازله سن اوله پارسه (ملاجری) معازله سی
برنجی مقاصداری اولان مادام سوزان بوروق سولک موده لری
ندیق ایلمک ایچون پارسه کوندرمش ایلی . مادام سوزان
بورون اشخاصی سده پارسک سولک موده قورسه لری سده
مهم و شایانده قورسه لری اقلیله طریف و جانب برطرزده
معازله ایدر . اشتراکات اشخاصی به اولون حسی قورسه لری
دخی بولور . ختام نوسرو ۵۱

قادرلر . مخصوص

پوستیش

بوروبادن دیپلومالی والتون مدالیه و ستابع
مدالیسی خائر دورلرک ایچان
اوروپا اوسولده و بلایس الکسوک مود
اولوق شرطیه کرک دور ساچدن کرک اورور .
پانک طیبیدن ترقسز اولونور و ساچدن دیامتر
پانکله و سولک سیمت شیتونور و ستر اهورن
تالیسه ایلمکده و دیس ایشکون کوی کوی و بریلر .
یک اعلانه لایب بول ختمده نوسرو ۱۱



ختم نوسرو ۶۶

یا لکز خانلره مخصوصدر

خانلر پاسته خانیه سی
لوانظره دیوسی

سلمان حامی - ایکتی وقف جان

کمال استراحتله یک چک واقس تازه پاستر و انواع شکرله لاله نالیزه دماغ ایلمک
و تالیسه استدیکی محل ایله تو بوشمق و اهورن تالیسه چشیمک لوانظره سی آلمق استن ختم ایلدی بک
بکته شاه و لوانظره دیوسی شریف پیودملری تلفون نوسرو ۴۳۵ ختام ۱۶۴۵

خانلره کوزلک

طراوتی معافله . حسی کویله اولون ایلمک
ختم ایلدی بک اقلیله طراوتی اولون . تکلیف سلطان
تالیسه سده ۲۰ سرحطی اقلیله اولونور اولونور
اولونور و تالیسه اقلیله اولونور اولونور
اولونور و تالیسه اقلیله اولونور اولونور
اولونور و تالیسه اقلیله اولونور اولونور
اولونور و تالیسه اقلیله اولونور اولونور
اولونور و تالیسه اقلیله اولونور اولونور
اولونور و تالیسه اقلیله اولونور اولونور
اولونور و تالیسه اقلیله اولونور اولونور



EK 15

Première année N° 123 SAMEDI 1913 Décembre 21/3 Janvier 1914

20 BUREAUX
60 PARAS

ABONNEMENT
SIX MOIS
Turquie ... 60 Piastres
Etranger ... 20 Francs

UN AN
Turquie ... 100 Piastres
Etranger ... 30 Francs

Les articles non traduits
ne sont pas tradus.

Propriétaire et Directeur: N. OULVYÉ MEVLAN

Kadinlar Dunyassi

Monde féminin

Directeur: N. OULVYÉ MEVLAN, paraissant les Samedi et dimanche les articles et lettres. Les pages sont couvertes aux articles des femmes sans limitation.



فريب مفتحان لکويشلي

حقيقي وطن مالي بالکز شاملی موسی تجار تکا هنده چانلا ماز چار سافلر
وقيشلای پرده لرو الاجهار و آزورلی کی موده مشل حطر صاتي لور

Kadinlar Dünyası'nın Fransızca ekinin kapağı, no.123.